

T.C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
ORTAÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI

MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE’NİN SİYASÎ KARIYERİ VE VAKIFLARI

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Doç. Dr. Zehra ODABAŞI

Hazırlayan
Derya ASLAN

KONYA – 2021

ÖN SÖZ

Türk-İslâm tarihi ve medeniyetinde önemli bir yere sahip olan Türkiye Selçuklu Devleti, XI. yüzyılın sonlarına doğru tarih sahnesine çıkmış ve Anadolu’da 1075-1308 yılları arasında, yaklaşık iki asırdan fazla hüküm sürmüştür. Malazgirt Muharebesi’nden sonra Anadolu’nun Türkler tarafından fethi, Türkiye Selçuklu Devleti’nin kurulmasına ve bu toprakların Türk yurdu olmasına imkân sağlamıştır. Kutalmışoğlu Süleyman Şah, Büyük Selçuklu Devleti’nden almış olduğu yönetim anlayışını, Anadolu’nun yerel zenginlikleri ile harmanlayarak, daha farklı ve güçlü bir devlet teşkilâtı meydana getirmiştir. Süleyman Şah’tan sonra tahta oturan yetenekli sultanlar, bu mirası her geçen gün daha da zenginleştirerek köklü bir devlet geleneği oluşturmuşlardır. I. Alâeddin Keykubad’ın ortanca oğlunu veliaht olarak seçmesi ve daha sonra ölümü üzerine, bu yönetim anlayışı ve düzeni bozulmaya başlamıştır. Bu bozulmalar, 1243 Köseadağ Savaşı’na kadar devam etmiş ve devlet, kardeş kavgaları, saltanat mücadeleleri, Moğol istilâsı gibi sorunlar ile karşı karşıya kalmıştır.

Türkiye Selçuklu Devleti, XIII. yüzyılda başlayan ve zamanla Anadolu’yu etkisi altına alan Moğol saldırıları karşısında hayatta kalma mücadelesi vermiş ve bu istilâdan en az zararlar kurtulmanın yollarını aramıştır. Selçuklular, bir yandan Moğollar’ın hücumları karşısında çaresiz kalarak içinde bulundukları bu durum karşısında bir çözüm yolu ararken, diğer yandan içte başlayan çözümlerle mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Tüm Orta Asya’yı etkisi altına alan Moğol istilâsı gibi bir sorunla karşı karşıya kalan Türkiye Selçuklu Devleti, devlet yönetiminden anlamayan sultanların tahta oturması sebebiyle böylesine büyük sorunlarla baş edecek güce sahip değildir. Sultanların başarısız yönetimleri, Selçuklu bürokrasisinde görev yapan güçlü emîrlerin devletin idaresini üstlenmelerine sebep olmuştur. Bu devlet adamlarından biri de Muînüddin Süleyman Pervâne’dir.

Devletin içine düşmüş olduğu buhran döneminde, devleti ayakta tutmak için Moğollar’la iş birliği yapmak durumunda kalan Süleyman Pervâne, iki yönlü bir siyaset yürütmüştür. Muînüddin Süleyman Pervâne, bir yandan Türkiye Selçuklu Devleti’ni idare etme görevini üstlenirken diğer yandan, Moğollar’ın isteklerini yerine getirmeye ve onların güvenini kazanmaya çalışmış, Moğol hanlarının tâlimatlarına uygun hareket ederek, Türkiye Selçuklu Devleti’nin ömrünü uzatmak için büyük çabalar sarfetmiştir.

Bu çalışmada Muînüddin Süleyman Pervâne, bir devlet adamı olarak siyasî kimliği ile ele alınırken, bu kimliğinin yanı sıra mutasavvıflar ile ilişkisi açısından ilmî kişiliği, yaptırmış olduğu vakıfların kurucusu olması bakımından bânî kimliği ile de incelenmiştir. Bu araştırmanın başlıca kaynaklarını, Selçuklu ve Osmanlı dönemi kronikleri ile Başbakanlık

Osmanlı Arşivi ve Vakıf Araştırmaları Merkezi'nden elde edilen arşiv belgeleri oluşturmaktadır.

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin hayatı ile ilgili, İbn Bîbî'nin kıymetli eseri *el-Evâmirü'l-Alâiye Fi'l-Umûri'l-Alâiye*, Kerîmüddin Mahmud-i Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eseri ile Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin, *Târih-i Cihân-Güşâ* adlı eseri gibi dönemin ana kaynaklarından yararlanılmıştır. Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından inşa edilen vakıf eserler ile ilgili ise Vakıf Araştırma Merkezi ve Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'nde yer alan arşiv belgeleri, vakfiyeler, vakfiye istinsâh kayıtları, vakıf muhasebe defterleri, şer'iyye sicilleri, mühimme defterleri ve tahrîr defterlerine başvurulmuştur. Bu belgeler, ele alınan vakıf eserlerin kuruluş tarihi, işleyişi ve vakfın Selçuklu sosyal hayatındaki yeri hakkında önemli bilgiler sunmuştur.

Üç bölüm olarak kaleme alınan bu çalışmanın ilk bölümünde, Süleyman Pervâne'nin, babası Mühezzzebüddin Ali'nin Konya'ya gelişi, Süleyman Pervâne'nin yetiştiği çevre ve siyasî kariyeri ele alınarak, Pervâne'nin hayatı anlatılmıştır. Süleyman Pervâne'nin, Selçuklu Devleti'nde böylesine önemli mevkilere gelmesinde, yetiştiği çevre ve içinde bulunduğu seçkin aile önemli bir rol oynamaktadır. Selçuklu Devleti'nin son dönemlerinde bürokratik açıdan çok güçlü olan devlet adamları, siyasî kariyerlerini bulundukları çevre sayesinde geliştirmektedirler. Bu sebeple Pervâne'nin yetiştiği çevrenin onun siyasî kariyeri üzerinde yadsınamayacak kadar büyük bir etkisi olmuştur. Bu bölümde Süleyman Pervâne'nin siyasî kariyeri aşamalı olarak ele alınmış ve ölümüne kadar olan süreç anlatılmıştır. Adı kayıtlarda ilk kez Tokat Emîri olarak geçen Muînüddin Süleyman Pervâne, Türkiye Selçuklu Devleti'nde, 1249-1252 yılları arasında Tokat emîrlîği, 1252-1253 yıllarında Erzincan serleşkerliği, 1254-1256 yılları arasında emîr-i hâciblik yapmıştır. 1257-1260 yıllarında Pervânelik yapan Muînüddin Süleyman Pervâne, 1260-1261 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti veziri olarak görev almıştır ve mutlak hâkimiyet dönemi olan 1261-1277 yılları arasında yaşanan olaylar, bu bölümde ele alınmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin tasavvuf erbabı ile ilişkileri incelenmiştir. Süleyman Pervâne, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî başta olmak üzere, Fahreddîn Irâkî (ö. 1213), Sadreddin Konevî (ö. 1274), Hüsâmeddin Çelebi (ö. 1284) ve Kudbüddîn-i Şîrâzî (ö. 1311) gibi dönemin değerli âlimleri ile iyi ilişkileri içinde olan bir devlet adamıdır. Mevlânâ Celâleddîn Rûmî ile yakın bir ilişki içinde olan Muînüddin Süleyman Pervâne, Mevlânâ'ya büyük bir muhabbet beslemiş, hem siyasî hem dinî hem de sosyal hayatında onun düşüncelerini, tavsiyelerini, hatta emirlerini dikkate alarak hareket etmiş ve kararlarını bu yönde vermeye çalışmış bir Selçuklu emîridir. Süleyman Pervâne'nin tasavvuf

erbabı ile olan yakınlığı, dönemin eğitim hayatını da önemli derece etkilemiştir. Yaptırmış olduğu medrese, cami, mescid ve zâviye gibi yapılar ile mutasavvıfların dinî ve ilmî hayatlarını rahat bir şekilde sürdürmeleri için uygun bir ortam hazırlayan Muînüddin Süleyman Pervâne, kurmuş olduğu vakıflar ile de onları, hem mânevî hem maddî açıdan desteklemiştir. Moğol baskısının arttığı bu dönemde, Selçuklu Devleti'nin sosyal, kültürel, dinî ve eğitim hayatına önemli katkılarda bulunan Pervâne, yaptığı çalışmalar ile bir refah ortamı oluşturmuştur.

Çalışmanın üçüncü bölümünde Muînüddin Süleyman Pervâne'nin yaptırmış olduğu vakıf eserler incelenmiştir. Bu bölümde zâviye, cami, mescit, medrese, kervansaray, dârüşşifâ, han ve hamam gibi vakıf müesseselerinin kısaca tanıtımı yapılarak, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin yaptırmış olduğu eserler, Selçuklu ve Osmanlı arşiv kayıtlarında yer alan bilgiler doğrultusunda incelenmiştir. Vakıf eserler, mekân odaklı ele alınmıştır. Selçuklu sınırları içinde farklı bölgelerde kurduğu vakıflar sayesinde devletin ekonomik, sosyal, kültürel ve dinî, hayatına katkıda bulunan Muînüddin Süleyman Pervâne, bânisi olduğu vakıf müesseseleri sayesinde hem halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kurumlar inşa etmiş, hem de servetini gelecek nesillere aktarmıştır. Sinop, Tokat, Kayseri, Merzifon, Erzincan ve Erzurum'da medrese, cami, mescid, kervansaray, darüşşifa, han ve hamam gibi birçok vakıf eseri inşa ederen Pervâne, yaptırmış olduğu bu eserler için vakıflar kurmuştur. Pervâne, kurduğu vakıflar sayesinde Türkiye Selçuklu Devleti'nin eğitim hayatı başta olmak üzere sosyal, iktisadî, ilmî ve dinî hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Tokat Gökmedrese, Sinop Pervâne Medresesi, Merzifon Ulu Cami, Erzincan Pervâne Bey Medresesi ve Erzurum Çifteminareli (Hatuniye) Medrese bu eserlerden bazılarıdır.

Muîneddîn Süleyman Pervâne, hem kendi iktidarı döneminde görev aldığı ve ikta olarak mülk edindiği hem de Anadolu'nun ticaret yollarına bağlantının sağlanabildiği şehirlerde vakıf kurmuştur. Sinop'ta eski temelleri üzerine inşa edilen Sinop Pervâne Medresesi ve Sinop Ulu Camii (Sultan Alâeddin Camii-Pervâne Camii), Sinop Pervâne Hamamı, Sinop'un Durağan ilçesinde bulunan Durağan (Süleyman Pervâne) Kervansarayı, Tokat'ta Gökmedrese ve Pervâne Hamamı, Kayseri'de Pervâne Bey Medresesi, Pervâne Bey Mescidi ve Pervâne Bey Hamamı, Merzifon'da Pervâne Bey (Ulu) Camii, Erzincan'da Pervâne Bey Menderesi, Erzurum'da Çifte Minereli (Hatuniye) Medrese, Muîneddîn Süleyman Pervâne'nin kurmuş olduğu vakıflardır. Altı farklı şehirde, medrese, darüşşifa, kervansaray, cami, mescid, zâviye han ve hamam gibi vakıf kurumları inşa eden Süleyman Pervâne, Anadolu'nun sosyal hayatının idame ettirilmesinde ve kültürel mirasın bugünlere taşınmasında önemli bir rol oynamıştır.

Bahsi geçen yapılar bu çalışmada ayrıntılı olarak ele alınmış ve arşiv belgeleri ışığında incelenmiştir.

Bu çalışmada bana çok yönlü destek veren danışman hocam sayın Doç. Dr. Zehra Odabaşı'na, üniversite hayatımın ilk gününden itibaren bana olan desteği ile bu günlere gelmemde büyük katkıları olan sayın Doç. Dr. Sefer Solmaz'a, bana verdikleri desteği her zaman hissettiren sayın Prof. Dr. Mustafa Demirci ve Prof. Dr. Mehmet Ali Hacıgökmen'e, görüşleri ile tezime önemli katkılarda bulunan sayın Prof. Dr. Muharrem Kesik, Doç. Dr. Mustafa Kemal Şahin ve Dr. Öğr. Üyesi Muhammed Arslan'a, Osmanlıca Arşiv belgelerinin transkribe edilmesinde büyük emekleri olan ve benden yardımlarını esirgemeyen Hüseyin Arslan'a teşekkürlerimi ve şükrânlarımı sunmaktan memnuniyet duyarım.

Tezimin her aşamasında beni yüreklendiren, her adımda benden desteğini ve sabrını esirgemeyen, bir tarihçi olarak verdiği fikirler sayesinde tezime farklı bir bakış açısı sağlayarak büyük katkılarda bulunan, maddî-manevî yardımları ile tezimin bu aşamaya gelmesinde her açıdan büyük bir emeği olan sevgili eşim İbrâhîm Aslan'a, teşekkür ve şükrânlarımı sunmaktan memnuniyet duymaktayım.

Hayatımın her döneminde maddî ve mânevî desteklerini her an hissettiğim, her zorlu yokuşta bana bir çıkış yolu gösteren sevgili aileme, babam Vahap Tarhan, annem Asya Tarhan, kardeşlerim Alparslan Tarhan ve Ayşenur Tarhan'a, teşekkür, minnet ve şükrân duygularımı sunmayı bir borç bilirim.

Tez hazırlama sürecinde, bana sabır göstererek bir yetişkin gibi davranan ve başarılarımda büyük katkısı olan kızım Ferîde Aslan'a da sevgilerimi sunarım.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Derya Aslan
	Numarası	174202021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Ortaçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Zehra Odabaşı
	Tezin Adı	Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Siyasî Kariyeri ve Vakıfları

ÖZET

Muînüddin Süleyman Pervâne, Türkiye Selçuklu Devleti'nde, emîrlik, serleşkerlik, emîr-i hâciblik, sübaşılık, vezirlik ve pervânelik görevlerinde bulunmuş, I. Alâeddin Keykubad, II. Gıyâseddin Keyhüsrev, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve II. İzzeddin Keykâvus dönemlerinde yaşamış bir devlet adamıdır. Moğol istilâsının yaşandığı dönemde, Selçuklu devlet yönetiminde görev alan Muînüddin Süleyman Pervâne, Trabzon Rumları'nın eline geçen Sinop'u 1262 yılında yeniden fethetmiştir. Moğollar'ın Anadolu'yu işgal ettiği bir devirde, siyasî zekâsı ve yönetim kabiliyeti ile Moğollar'ın baskısını azaltarak, Türkiye Selçuklu Devleti'ni bir müddet daha ayakta tutan Süleyman Pervâne, dönemin tasavvuf erbabı ile olan iyi ilişkileri ile de adından çokça söz ettirmiştir. Bu çalışmada siyasî ve ilmî kişiliği ile ele alınan Muînüddin Süleyman Pervâne, inşa etmiş olduğu vakıf eserlerin bânisi olarak bâni hüviyeti ile de incelenmiştir. Süleyman Pervâne'nin inşa ettiği vakıf eserler arasında, Sinop'ta Sinop Pervâne Medresesi ve Camii, Tokat'ta Gökmedrese, Kayseri'de Pervâne Bey Medresesi, Merzifon'da Pervâne Camii, Erzincan'da Pervâne Bey Medresesi, Erzurum'da Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese ve Sinop'un Durağan ilçesinde Durağan Kervansaray'ı bulunmaktadır. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin bânisi olduğu bu eserler Anadolu'nun sosyal, dinî, siyasî, iktisadî ve ilmî hayatına şekil veren ve yıllarca Anadolu halkına hizmet eden önemli yapılar olması bakımından bu çalışmanın konusunu oluşturmaktadır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde sosyal yaşamın ve toplumsal hayatın temel taşlarından biri olan vakıf kurumu, Selçuklu sultanları, Selçuklu devlet adamları ve zengin eşraf tarafından benimsenmiş ve desteklenmiştir. Selçuklu sultanlarının kurduğu vakıflar, bu alanda bir örnek

teşkil etmekle birlikte bir güç simgesi olarak da karşımıza çıkmaktadır. Devlet kademelerinde önemli mevkide bulunan devlet adamları tarafından inşa edilen yapılar, daha çok kişinin siyasî hayatının bir yansımasıdır. Buna göre, siyasî kariyer ve mimarlık faaliyetleri arasında önemli bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Genellikle kariyerin en parlak döneminde inşa edilen bu yapılar, her ne kadar dinî ve sosyal amaçlar doğrultusunda yapılsa da bânînin siyasî kariyerinin bir yansıması olarak tanımlanabilir. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin yaptırmış olduğu vakıf eserler, hem dönemin şartları hakkında hem de bânîlerin siyasî kimlikleri adına önemli bilgiler sunmaktadır.

Anahtar kelimeler: Türkiye Selçuklu Devleti, Anadolu, Muînüddin Süleyman Pervâne, Pervâne, Vakıf, Sinop, Tokat, Kayseri, Merzifon, Erzincan, Erzurum.

T. C.
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü

Öğrencinin	Adı Soyadı	Derya Aslan
	Numarası	174202021001
	Ana Bilim / Bilim Dalı	Tarih/ Ortaçağ Tarihi
	Programı	Tezli Yüksek Lisans ☒ Doktora ☐
	Tez Danışmanı	Doç. Dr. Zehra Odabaşı
	Tezin İngilizce Adı	The Political Career and Foundations of Muînüddin Süleyman Pervâne

ABSTRACT

Muînüddin Süleyman Pervâne served as amir, serleşker, amir-i hacib, commander, vizier and propeller in the Turkish Seljuk State, I. Alaeddin Keykubad, II. Gıyâseddin Keyhüsrev, IV. Rükneddin Kılıç Arslan and He is a statesman who lived during the II. Izzeddin Keykavus period. Muînüddin Süleyman Pervâne, who took charge in the Seljuk state administration during this period of the Mongol invasion, reconquered Sinop, which was captured by the Trabzon Greeks, in 1262. Suleyman Pervâne, who kept the Turkish Seljuk State alive for a while by reducing the pressure of the Mongols with his political intelligence and administrative ability during the Mongolian invasion of Anatolia, also made a name for himself with his good relations with the Sufi connoisseurs of the period. In this study, in addition to the political and scientific personality of Muînüddin Süleyman Pervâne, he was also examined as the founder of the foundation works he had built. Among the foundation works built by Süleyman Pervâne, Sinop Pervâne Madrasa and Mosque in Sinop, Gökmedrese in Tokat, Pervâne Bey Madrasa in Kayseri, Pervâne Mosque in Merzifon, Pervâne Bey Madrasa in Erzincan, Çifte Minarereli (Hatuniye) Madrasa in Erzurum and Durağan Caravanserai. These works, which were built by Muînüddin Süleyman Pervâne, are the subject of this study in terms of being important structures that shape the social, religious, political, economic and scientific life of Anatolia and serve the Anatolian people for years.

The foundation institution, which is one of the cornerstones of social life in the Turkish Seljuk State, was adopted and supported by the Seljuk sultans, the Seljuk statesmen and the wealthy gentry. The foundations established by the Seljuk sultans set an example in this field

and also appear as a symbol of power. The buildings built by the statesmen who hold important positions in the state levels are mostly a reflection of the political life of the people. Accordingly, it is possible to say that there is an important relationship between political career and architectural activities. Although these structures, which were generally built in the heyday of the career, were built for religious and social purposes, they can be defined as a reflection of the political career of the donor. The foundation works built by Muînüddin Süleyman Pervâne provide important information both about the conditions of the period and on behalf of the political identities of the donors.

Key words: Turkey Seljuk State, Anatolia, Muînüddin Süleyman Pervâne, Propeller, Foundation, Sinop, Tokat, Kayseri, Merzifon, Erzincan, Erzurum.

İÇİNDEKİLER

ÖN SÖZ	i
ÖZET	v
ABSTRACT	vii
KISALTMALAR LİSTESİ	xii
TABLO DİZİNİ	xiv
GİRİŞ	1
A. Konunun Kapsamı ve Amacı	5
B. Kaynaklar ve Araştırmalar	10
I. Selçuklu Kronikleri.....	11
II. Arşiv Belgeleri	19
III. Osmanlı Kronikleri	20
IV. Menâkıbnâmeler	22
V. Seyahatnâmeler	23
VI. Modern Araştırmalar	24
BİRİNCİ BÖLÜM	
MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE’NİN HAYATI VE SİYASÎ KARIYERİ	
A. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Hayatı	26
I. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Babası Mühezzebüddin Ali’nin Konya’ya Gelişi..	29
II. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Yetiştigi Çevre	31
B. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Siyasî Kariyeri.....	33
I. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Erzincan Serleşkerliği (1252-1253).....	34
II. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Emîr-i Hâcib’lik Dönemi (1254-1256)	37
III. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Pervânelik Dönemi (1257-1260).....	42
IV. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Vezirlik Dönemi (1260-1277)	48
C. III. Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Muînüddin Süleyman Pervâne	59
D. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Hain Olarak Görülmesinde İzzeddin Aybek el-Şeyhi’nin Rolü	59
E. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Ekonomik Faaliyetleri	61
F. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Öldürülmesi	63

İKİNCİ BÖLÜM

MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE’NİN TASAVVUF ERBABI İLE İLİŞKİLERİ

A. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) İle İlişkisi	74
I. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî İle Siyasî İlişkisi.....	77
II. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî İle Ekonomik İlişkisi	79
B. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Sadreddin Konevî (1209-1274) İle İlişkisi	81
C. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Fahreddîn Irakî (1213-1289) İle İlişkisi	82
D. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Hüsâmeddin Çelebi (1225-1284) İle İlişkisi.....	82
E. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Kudbüddîn-i Şîrâzî (1236-1311) İle İlişkisi	83

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE’NİN VAKIF ESERLERİ

A. Türkiye Selçuklu Devleti’nde Vakıf Müessesesi	85
I. Türkiye Selçuklu Devleti’nde Vakıf Kurumları	88
B. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Sinop’taki Vakıfları	91
I. Sinop Şehri	91
II. Sinop Süleyman Pervâne (Durağan) Kervansarayı	92
III. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi	94
IV. Sinop Ulu Camii (Sultan Alâeddin Camii-Pervâne Camii)	96
V. Sinop Pervâne Hamamı	101
C. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Merzifon’daki Vakıfları	101
I. Merzifon Şehri	101
II. Merzifon Pervâne Bey Camii (Ulu Cami)	102
D. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Tokat’taki Vakıfları	103
I. Tokat Şehri	103
II. Tokat Gökmedrese (Pervâne Medresesi)	104
III. Tokat Pervâne Hamamı	109
E. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Kayseri’deki Vakıfları	109
I. Kayseri Şehri	109
II. Kayseri Pervâne Bey Medresesi	111
III. Kayseri Pervâne Bey Mescidi	114
F. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Erzincan’daki Vakıfları	115
I. Erzincan Şehri	115
II. Erzincan Pervâne Bey Medresesi	116
G. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Erzurum’daki Vakıfları	118

I. Erzurum Şehri.....	118
II. Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese ve Türbe.....	118
III. Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese Vakfı.....	121
H. Muînüddin Süleyman Pervâne'ye Ait Diğer Yapılar	124
SONUÇ	126
EKLER.....	129
KAYNAKLAR.....	152

KISALTMALAR LİSTESİ

A.AMD.d	Âmedî Kalemî Defterleri
AE.SABH.I	Ali Emîri Abdülhamid I
AE.SMMD.I	Ali Emîri Mehmed I (Çelebi)
AE.SMST.I	Ali Emîri Mustafa I
AE.SMST.II	Ali Emîri Mustafa II
AE.SMST.III	Ali Emîri Mustafa III
AE.SMST.III	Ali Emîri Mustafa III
AE.SMST.IV	Ali Emîri Mustafa IV
AE.SOSM.III	Ali Emîri Osman III
AE.SOSM.III	Ali Emîri Osman III
AE.SSÜL.II	Ali Emîri Süleyman II
AÜ.	Ankara Üniversitesi
bk.	Bakınız
BOA	Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	Cilt
C.EV	Cevdet Evkaf
C.MF	Cevdet Maarif
C.SH	Cevdet Sıhhiye
çev.	Çeviren
DİA	Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi
DTCF	Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi
DTS	Dinî Terimler Sözlüğü
dzl.	Düzenleyen
Ed.	Editör
Ev. d.	Evkaf Defteri
EV. MH	Evkaf Muhasebe
H	Hicri
haz.	Hazırlayan
Hz.	Hazreti
İ.MVL	İrade Meclis-i Vâlâ
İA	İslâm Ansiklopedisi

İÜ	İstanbul Üniversitesi
M	Miladi
MD	Mühimme Defteri
MEB	Mili Eğitim Bakanlığı
MLV.d	Meclis-i Vâlâ Riyaseti Defterler
nr.	Numara
nşr.	Neşreden
ö	Ölüm
s.	Sayfa
S.	Sayı
SÜ	Selçuk Üniversitesi
t.y.	Tarih Yok
TDV	Türkiye Diyanet Vakfı
trc.	Tercüme
TKGM	Tapu Kadastro Genel Müdürlüğü
TTD	Tapu Tahrir Defteri
TTEM	Türk Tarihi Ercümeni Dergisi
TTK	Türk Tarih Kurumu
VD	Vakıflar dergisi
VGMA	Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi
Vr.	Varak
vs.	Vesaire
y.y.	Yer Yok
yay.	Yayını, Yayınlayan
yy.	Yüzyıl

TABLO DİZİNİ

Tablo 1. Tokat Gökmedrese vakıflarının 1576 tarihli Evkâf defterinde yer alan vakıf gelirleri	106
Tablo 2. Ankara vilâyetine bağlı Kayseri kazasında bulunan Pervâne Bey Medresesi vakfına ait bir yıllık (Mart 1293 - Şubat 1924) muhasebe kayıtları.....	113
Tablo 3. Erzurum vilâyetine tâbi Erzincan sancağında bulunan Pervâne Beğ vakfının mütevellisi Hacı Abdülkerim Efendi tarafından hazırlanan 1891 senesi Mart başından 1893 senesi Şubat sonuna kadar olan muhasebe kaydı	117
Tablo 4. Çifte Minareli Medrese vakfının gelir bedeli tablosu.....	122
Tablo 5. Çifte Minareli Medrese vakfı gider tablosu.....	123

GİRİŞ

Anadolu'ya düzenlediği akınlar ile bu toprakların Türk yurdu olmasına zemin hazırlayan Süleyman Şah (1075-1086)¹, 1075 yılında Bizans'tan² İznik'i alarak bağımsızlığını ilan etmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308)'ni, İznik başkent olmak üzere kurmuştur³. Yaptığı fetihler ile boğazlardan Suriye'ye kadar sınırlarını genişleten Süleyman Şah, kısa sürede güçlü bir devlet inşa etmiştir⁴. Süleyman Şah'ın 1086 yılında ölümü üzerine geride kalan küçük yaştaki oğulları yakalanarak, Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Melikşah (1072-1092)'a gönderilince, Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308) fetret devrine girmiştir⁵.

Babası Süleyman Şah'tan sonra Türkiye Selçuklu tahtına oturan I. Kılıç Arslan (1092-1107), fetret devrinde yaşanan tüm sorunları çözüme kavuşturarak tekrar güçlü bir Selçuklu Devleti meydana getirmiştir. Danişmendliler ile savaşan I. Kılıç Arslan, Malatya'yı ele geçirdiği sırada Haçlılar'ın Bizans üzerinden Anadolu'ya girdiğini öğrenmiştir. Haçlı Seferleri esnasında İznik'in Haçlılar'ın eline geçmesi üzerine Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'ten Konya'ya nakledilmiştir. Kısa sürede kendini toparlayan I. Kılıç Arslan, Haçlılar ile mücadele ederek onları mağlûp etmiş ve yaptığı fetihlerle devletin sınırlarını genişleterek

¹ Selçuklular'dan Arslan Yabgu'nun torunu. Bkz. Faruk Sümer, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 380-384; Ali Sevim, "Süleyman Şah I", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 103-105.

² Doğu Roma İmparatorluğu.

³ Faruk Sümer, "Anadolu Selçukluları", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 380-384; Türkiye Selçuklu Devleti'nin kuruluş tarihi hakkında, 1077, 1078, 1080 ve 1081 tarihleri gibi farklı görüşler vardır. Bu çalışmada Osman Turan'ın görüşü esas alınarak, Süleyman Şah'ın İznik'i fethedip bağımsızlığını ilan ettiği tarih olan 1075 tarihi, kuruluş tarihi olarak kabul edilmiştir.

⁴ Selçuk beyin torunu Kutalmış'ın oğlu olan Süleyman Şah, babası Kutalmış'ın Büyük Selçuklu Devleti sultanı Alparslan ile yapmış olduğu savaş sonucunda vefat etmesi üzerine, kardeşleri Alp İliğ ve Devlet'le birlikte esir edilmiştir. Melikşah'ın saltanatı sırasında Anadolu'ya gelerek Orta Anadolu'da fetih hareketlerine başlamıştır. Botaneiates'e 2000 kişilik bir askeri kuvvet göndererek onun Bizans imparatoru olmasına yardım etmesi sonucunda sınırlarını Marmara ve Karadeniz taraflarına kadar genişleten Süleyman Şah, Bursa'nın çevresini ve Kocaeli Yarımadası'nı ele geçirmiştir. Üsküdar ve Kadıköy'e kadar ilerleyen Süleyman Şah, Anadolu kıyılarında kurduğu gümrük büroları sayesinde Boğaz'dan geçen gemilerden vergi almaya başlamıştır. Süleyman Şah, daha sonra Bizans'ı vergiye bağlayarak Dragon Çayı antlaşması yapmış, Çukurova bölgesine sefer düzenlemiş, Malatya'yı vergiye bağlamış ve Antakya'yı fethetmiştir. İbnül Kalanisi, Antakya'nın 2 Aralık 1084 Perşembe günü fethedildiğini bildirmektedir. Bkz. Ali Sevim, "İbnü'l Kalânisî'nin Zeylû Tarihi Dimaşık Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H. 435-500= 1044/45-1106/07)", *Belgeler*, XXIX/33, (2008), s. 13; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrants D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara 2000, s. 161-162; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev. Erol Üyepazarcı, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2000, s. 10; Ali Sevim, "Süleyman Şah I", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 103-105.

⁵ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, (Seçmeler), çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982, s. 124,125; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 168-169; Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay., İstanbul 1996, s. 193-195; Sibt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011, s. 274; M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İÜ Yay., İstanbul 1944, s. 109-124; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 198-202; Sevim, "İbnü'l Kalânisî'nin Zeylû Tarihi Dimaşık Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler", s. 14.

Anadolu’da siyasî birliği yeniden kurmuştur⁶. Sultan I. Kılıç Arslan, 1107 yılında Büyük Selçuklu kumandanı Emîr Çavlı⁷ ile girdiği savaşta hayatını kaybetmiş, Türkiye Selçuklu Devleti’nde yine buhranlı bir dönem başlamıştır⁸.

I. Kılıç Arslan’ın ölümünden sonra Türkiye Selçuklu tahtına geçen Sultan Melikşah (1109-1116), kısa süren saltanatında kardeşi Mesud ile mücadele etmiş ve sonunda mücadeleyi kaybetmiştir. Kardeşinden sonra Selçuklu tahtına oturan I. Mesud (1116-1155)⁹, zor bir hâkimiyet dönemi geçirmiş olmasına rağmen muhâlif grupları bertaraf etmiştir. Sultan I. Mesud’un Konya önlerinde Bizans’ı mağlûp ederek Haçlı ordularını dağıtması ile Selçuklu Devleti’nin *Yükseliş Devri* başlamıştır¹⁰. Sultan Mesud’un başarıları ile Anadolu’da güçlü bir siyasî otorite teşkil edilmiş ve Anadolu ilk defa Sultan I. Mesud zamanında Türkiye (*Turki*) adı ile anılmıştır. Babası I. Mesud’un ölümü üzerine tahta geçen II. Kılıç Arslan (1155-1192)¹¹, Bizans İmparatoru ile anlaşma yapmış, Danişmendliler ve Mengüçüklüler’i tâbiyet altına almış ve “*Sakarya’dan Fırat boylarına kadar*” olan bölgeyi Türkiye Selçuklu hâkimiyetine alarak Anadolu’da siyasî birliği sağlamıştır. Bizans imparatoru I. Manuel Komnenos (1143-1180)’u 17 Eylül 1176’da, Eğirdir Gölü (Bağırsak Boğazı-Beyşehir)¹² yakınlarında ağır bir mağlubiyete uğratan¹³ ve Miryokefalon destanını yazan II. Kılıç Arslan, Bizans’ın “*Türkler’i Anadolu’dan çıkarma*” hayallerine son vermiştir¹⁴.

Bu başarılı saltanat hayatının ardından, yaşı ilerlediği için ülkeyi on bir oğlu arasında taksim eden II. Kılıç Arslan, bu taksimin Anadolu’da kurmuş olduğu siyasî birliğe zarar verebileceğini düşünememiş ve daha ölmeden önce oğulları arasında yaşanan saltanat mücadelelerine şahit olmuştur. Sultan II. Kılıç Arslan’ın 1192 yılında ölümü üzerine, oğulları

⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 215-218; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 325-330.

⁷ Bkz. Işın Demirkent “Kılıcaslan I”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 396-399.

⁸ İbn Bîbî *el-Evâmirü’l-Alâiyye fi’l-umûri’l-Alâiyye*, I, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 12,13; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 202-204; Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi*, s. 231; Sevim, “İbnü’l Kalâniş’in Zeylî Tarihi Dimaşık Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler”, s. 24-27.

⁹ Faruk Sümer, “Mesud I”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 339-342.

¹⁰ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-Alâiyye fi’l-umûri’l-Alâiyye*, I, s. 13; Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116- 1155)*, TTK, Ankara 2003, s. 77-78.

¹¹ Abdülkerim Özeydin, “Kılıcarslan II.”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 399-403.

¹² Miryokefalon Savaşı’nın, Denizli, Isparta ve Konya olmak üzere üç yerden birinde yapıldığına dair farklı görüşler mevcuttur. Miryokefalon Savaşı’nın yapıldığı yer 841 yıl sonra keşfedilmesi üzerine yeni verilere göre Miryokefalon Savaşı’nın Bağırsak Boğazı’nda yapıldığı tahmin edilmektedir. Bağırsak Boğazı, Konya - Beyşehir arasında bir yerde bulunmaktadır. Bkz. Mehmet Akif Ceylan, “Coğrafi Perspektiften Miryokefalon Savaşı’nın Yeri ve Konya Bağırsak Boğazı”, *USAD*, S. 5, (2016), s. 69-94.

¹³ Ceylan, *aynı eser*, 69-94.

¹⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-Alâiyye fi’l-umûri’l-Alâiyye*, I, s. 13,14; Niketas Khoniates, *Historia (Loannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995, s. 123-126; Anna Komnena, *Alexiad*, s. 484-494; Faruk Sümer, “Mengüçüklüler”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 142-143; Abdülkerim Özeydin, “Danişmendliler” *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 474-477.

arasındaki çekişme artarak devam etmiştir. Tokat Meliki II. Süleyman Şah (1196-1204)¹⁵, bu saltanat mücadelelerine 1196'da dâhil olmuş ve kardeşlerinin bir kısmını itaat altına alarak 1192-1196 yıllarında Türkiye Selçuklu Devleti hükümdarı olan kardeşi I. Gıyâseddin Keyhüsrev'i mağlûp etmiştir. Böylece Konya'da Selçuklu tahtına oturan II. Süleyman Şah, Bizans'ı vergiye bağlamış, Ermeni Kralı Leon'un saldırılarını bertaraf etmiş ve Mengüçüklüler ile Artuklular'ı tâbiyeti altına almıştır. Daha sonra Erzurum'a yönelen II. Süleyman Şah, Saltuklular'ı ortadan kaldırmak maksadı ile arka arkaya seferler düzenlese de başarılı olamamış ve yaptığı bu seferler esnasında 1204 yılında vefat etmiştir¹⁶.

I. Gıyâseddin Keyhüsrev (1192-1196/ 1205-1211)¹⁷, kardeşinin ölümü üzerine, Selçuklu emîrlerinin tahta davet isteklerini olumlu yanıtlamıştır. Kardeşinin oğlu III. Kılıç Arslan'dan tahtı tekrar alan (1205) I. Gıyâseddin Keyhüsrev, “*askerî harekâtlarını iktisadî ve ticarî gayelere göre*” yeniden düzenlemiştir¹⁸. 1206'da Karadeniz yolunu açan ve 1207 yılında Antalya'yı fetheden I. Keyhüsrev, burada, Anadolu'nun ihrâcat ve ithâlat limanlarını tesis etmiş, Antalya'da donanma kurmuş ve böylece Selçuklular'a ilk kez deniz ticaretiyle tanışma imkânı vermiştir¹⁹. Venedikliler ile yaptığı ticarî anlaşma ile milletlerarası ticareti canlandıran I. Gıyâseddin Keyhüsrev, Ermeni Kralı II. Leon'u mağlûp etmiş ve Eyyûbîler'in Anadolu'nun Doğu ve Güneydoğu bölgelerinde yayılmalarını önlemiştir. I. Gıyâseddin Keyhüsrev, İznik Rum İmparatoru II. Theodoros Laskaris ile yaptığı Alaşehir Savaşı'nda şehit düşmüştür (1211)²⁰.

Babası I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine, Türkiye Selçuklu tahtına geçen I. İzzeddin Keykâvus (1211-1220)²¹, babasının siyasetini takip etmiş ve 1214 yılında Sinop'u fethederek bu şehri ithâlat ve ihrâcat limanı haline getirmiştir. Büyük surlar inşa ederek şehri korunaklı bir hale getiren I. İzzeddin Keykâvus, Sinop'ta bir donanma kurmuştur²². I. İzzeddin Keykâvus'un 1220 yılında ölümü ile tahta kardeşi I. Alâeddin Keykubad (1220-1237)²³ çıkmıştır. I. Alâeddin Keykubad dönemi, Selçuklu Devleti'nin en kudretli dönemi olmuştur.

¹⁵ Selim Kaya, “Şüleyman Şah II”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 105-108.

¹⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, I, s. 77-95; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 292,293.

¹⁷ Ali Sevim, “Keyhüsrev I”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 347-349.

¹⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, I, s. 96,97.

¹⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, I, s. 108-131.

²⁰ İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi (İbn Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesi'nden)*, çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s. 21-48; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 206-210; s. 117; Sevim, “Keyhüsrev I”, s. 347-349.

²¹ Faruk Sümer, “Keykâvus I”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 352-352.

²² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, I, s. 132- 175.

²³ Faruk Sümer, “Keykubad I”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 358-359.

Kardeşinden sonra tahta oturan I. Alâeddin Keykubad, Anadolu'da siyasî birliğini sağlamış, Kolonoros Kalesi'ni fethederek buraya kendi ismini (Alâiye, daha sonra Alanya) vermiştir²⁴. Kırım'daki önemli bir ticarî merkez olan Suğdak'ı fetheden I. Keykubad, Ermeni kralını vergiye bağlamıştır. Moğol istilâsından kaçarak Anadolu'ya gelen ve burayı ele geçirmeyi amaçlayan Celâleddîn Hârizmşah'ı 1230 yılında Yassıçemen Savaşı'nda yenilgiye uğratan I. Alâeddin Keykubad, Anadolu'yu Moğol işgalinden korumak için doğu sınırlarında bulunan kaleleri tahkim ettirmiş ve mühimmat takviyesi yaptırmıştır. Diğer yandan Moğol hanı Ögeday'a elçi gönderen I. Keykubad, onunla yaptığı anlaşma ile Moğollar'ı Anadolu'dan uzak tutmaya çalışmıştır. I. Alâeddin Keykubad'ın, 1237 yılında zehirlenerek ölümünden sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nde yeni bir dönem başlamıştır²⁵.

I. Alâeddin Keykubad'ın zamansız ölümü üzerine devlet yönetiminde yeterli kabiliyete sahip olmayan oğlu II. Gıyâseddin Keyhüsrev (1237-1246)²⁶'in tahta geçmesi ile Anadolu, Moğol istilâsına maruz kalmıştır²⁷. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'i tahta çıkararak hem onu hem de devlet idaresini eline alan Sâdeddin Köpek²⁸, kendine rakip gördüğü tüm devlet adamlarını ortadan kaldırmış ve tek başına devleti yönetmek istemiştir²⁹. Öldürülen bu devlet adamlarından en önemlisi Selçuklu hizmetine girmiş olan Hârizm Beylerinden Kayır Han'dır. O'nun öldürülmesi üzerine Hârizm birlikleri isyan etmiş ve devlet bu isyan ile uzun süre uğraşmıştır. Sâdeddin Köpek'in ölümünden sonra başlayan Babaî isyanı (Baba İshak Ayaklanması, 1239) devleti sarsan diğer bir kitle hareketi olmuş, Moğol istilâsından kaçarak Anadolu'ya gelen heterodoks İslâm³⁰ anlayışına sahip Türkmenler, Baba İshak öncülüğünde ayaklanarak Türkiye Selçuklu Devleti'ne karşı bir tehdit oluşturmuşlardır. 1240 yılında güçlükle bastırılan Babaî isyanı, Selçuklu Devleti'nin zaafını ortaya koymuştur³¹. Anadolu'daki bu karışıklıklardan yararlanan Moğollar'ın Azerbaycan valisi Baycu Noyan, Anadolu'yu istilâ etmek için bir sefer düzenlemiştir. 1241 yılında Erzurum'a kadar gelerek burayı yakıp yıkan

²⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, I, s. 228-267

²⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, I, s. 394-409; Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, s. 210, 211.

²⁶ Ali Sevim, "Keyhüsrev II", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 349, 350.

²⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 1996, s. 19-22.

²⁸ Muharrem Kesik, "Sâdeddin Köpek", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392, 393.

²⁹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 25-32.

³⁰ Sünnî İslâm anlayışı dışında, İslâmiyet öncesi Şamanizm ve Budizm gibi inanışların etkisini kalarak bunların İslâm diniyle birleştirilmesi sonucu ortaya çıkan yeni bir inanış biçimidir.

³¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 49-53.

Baycu³², 1243 yılında Köseadağ mevkiine gelmiş ve savaş hazırlıkları yapmıştır. 30.000 kişilik Moğol ordusu, 80.000 kişilik Selçuklu ordusunu ağır bir yenilgiye uğratmış³³, yenilen Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev, Antalya'ya kaçmıştır³⁴. Köseadağ mağlubiyeti³⁵ sonrasında Anadolu, Moğol ordularının istilâsına maruz kalmış ve Türkiye Selçuklu Devleti, çöküş sürecine girmiştir³⁶.

II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1246 yılında ölümü üzerine, geride kalan üç oğlu ihtirash devlet adamlarının elinde siyasî hâkimiyet mücadelesi için bir koz olarak kullanılmıştır. Bu dönemde Selçuklu bürokrasisi, Selçuklu sultanlarından ziyade güçlü vezirlerin yönetiminde olmuştur. Bu vezirlerden biri de Muînüddin Süleyman Pervâne'dir.

A. Konunun Kapsamı ve Amacı

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin, Türkiye Selçuklu Devleti'nde, IV. Rükneddin Kılıçarslan'ın vezirliğini yapmaya başladığı tarihten öldüğü (1277) tarihe kadar olan dönem, *Pervâne Devri* (1256-1277) olarak adlandırılmaktadır. Muînüddin Süleyman Pervâne, bir yandan Moğol hanlarının Selçuklu devleti üzerindeki baskılarını azaltmak için onların isteklerini yerine getirmeye çalışırken, diğer yandan Selçuklu devlet adamı kimliği ile Türkiye Selçuklu Devleti'ne hizmet ederek, sultana karşı olan vazifelerini yerine getirmektedir. Pervâne Devri, kimi müelliflere göre Moğollar'ın hâkim olduğu bir dönemdir. Kimilerine göre ise, Pervâne'nin takip ettiği bu ikili siyaset sayesinde, Anadolu'nun Moğol baskısından kurtularak rahat bir dönem geçirmesi ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin ömrünün uzaması açısından Pervâne'nin başarılı yönetim dönemidir. Bu iki farklı yaklaşımı öne süren taraflar ve bu tarafların iddiaları, çalışmanın birinci bölümünü oluşturan *Muînüddin Süleyman Pervâne'nin hayatı ve siyasî kariyeri* başlığı altında incelenmiştir.

Bir Selçuklu devlet adamı olan Muînüddin Süleyman Pervâne, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılış döneminde izlediği siyaset ile devletin geleceğini etkileyecek kararlar almıştır. Bu çalışmada, alınan bu kararların sebepleri ve sonuçları incelenmiş, Türkiye Selçuklu Devleti'ne tesiri ele alınarak, devletin kaderine olan etkilerine değinilmiştir. Babası

³² Baycu Noyan, Erzurum'u iki aylık kuşatmadan sonra ele geçirmiş, şehri yakıp yıkmış ve halkını da kılıçtan geçirmiştir. Bir yıl sonra ordusunu hazırlayan Baycu tekrar Anadolu üzerine sefere çıkmıştır. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, s. 20.

³³ Grigor ordunun sayısını yüz altmış bin olarak vermektedir. Bkz. Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, s. 20.

³⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 64- 72.

³⁵ Faruk Sümer, "Köseadağ Savaşı", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 272,273.

³⁶ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti* s. 211,212.

Mühezzebüddin Ali'nin yanında Mugan'a yaptığı sefer ile Türkiye Selçuklu Devleti siyasetindeki kariyerine başlayan Muînüddin Süleyman Pervâne, vezirliği döneminde, devleti idare etme selâhiyetine sahip olan bir emîrdir. Moğollar'ın Selçuklu'yu tâbiyeti altına alması ve yıkılışa sürüklemesi sürecinde, devleti ayakta tutmak için kritik kararlar almak zorunda kalan Pervâne, aldığı bu kararlar sonucunda Moğollar'la iş birliği yapan bir devlet adamı olarak anılmıştır. Dönemin siyasî şartlarının ışığında incelenmeye çalışılan olaylar, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin siyasî kariyerini belirleyen önemli adımlar olmuştur.

Pervâne devrinde öne çıkan en önemli olay, Moğollar'ın Anadolu'yu işgalidir. XIII. Yüzyılda Timuçin³⁷ tarafından Moğolistan'da kurulan Moğol İmparatorluğu, Çin'den çıkarak Türkistan'dan Maverünnehr'e kadar uzanan bölgeleri işgal etmeye başlamıştır. Bu işgal Horasan, Rey, Hemedan ve Irak-ı Acem bölgesine kadar ulaşmış, İslâm beldeleri bu işgal ile yakılıp yıkılmıştır. Moğol İmparatorluğu'nun tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar büyümesi sonucunda Hülâgû'nün idaresine verilen İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu toprakları, Moğol yağmalarına maruz kalmıştır³⁸. Bu işgaller sırasında Türkiye Selçuklu Devleti'nin başında bulunan liyâkatsiz sultanların başarısız yönetimleri, devlet idaresinin güçlü emîrler ile devlet ricâlinin kontrolüne geçmesine neden olmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti'nin bu dönemde yaşamış olduğu güç kaybı, siyasî ve askerî alanda hissedilirken, sosyal, iktisadî ve ilmî alanda bir yükseliş dönemi yaşanmıştır. İnşâ edilen mimari eserler, Selçuklu Devleti'nin hem şehir hem taşra hayatında, yapılaşmanın artmasına, sosyal hayatın gelişmesine ve ilmî hayatın inkişafına imkân sağlamıştır. Ayrıca Moğollar'ın Pasifik okyanusu'ndan Akdeniz'e kadar geniş bir alanda kurmuş oldukları imparatorluk sayesinde,

³⁷ Moğol aşiretlerini tek bir çatı altında toplayarak Moğol imparatorluğunu kuran Timuçin, 1206 yılında Cengiz Han ünvanını almıştır. 1209 yılında Kırgız, Merkit, Nayman ve Uygurlar'ı kendi idaresi altına alan Cengiz Han, Karahitay topraklarını ele geçirmiş, Kuzey Çin'de hüküm süren Kin devleti ile mücadele etmiştir. Moğol imparatorluğunun kurucusu olan Cengiz Han, yapmış olduğu askerî, idarî ve içtimaî düzenlemeler ile Moğol kabilelerini ilk kez teşkilatlı bir yapı altında toplayarak, devletini bir cihan İmparatorluğu haline getirmiştir. Artık tek bir merkezden yönetilemeyecek kadar büyüyen Moğol İmparatorluğu, Cengiz Han'nın yapmış olduğu taksimat ile bölgelere ayrılarak yönetilmeye başlanmıştır. Cengiz Han'dan sonra halefi olan Ögeday zamanında Cengiz Han'ın Torunu Cuci (Batunun oğlu) Destikıpçak bölgesine hakim olmuştur. Ögeday'ın ölümü üzerine karısı Töregene Hatun başa geçmiş, ardından tahta çıkan Güyük Han, Batu ile mücadele edemeden ölmüştür. Daha sonra tahta çıkan Mengü Han, kardeşi Kubilay'ı Çin'e, diğer kardeşi Hülâgû'yü de İran, Irak, Suriye, Mısır, Kafkasya ve Anadolu'ya göndermiş ve İlhan olarak atamıştır. Hülâgû'nün Horasan'a girmesi ile Moğollar'ın Yakındoğu işgali başlamıştır. Bağdat'a girerek Abbasi Halifeliği'ni yıkan Hülâgû, ardından Suriye üzerine sefer düzenlemiştir. Bu ilerleyiş Memlûklüler'le yapılan Aynicalut savaşı sonrasında durdurulmuş, Abaka Han ve Gazan Han zamanında yapılan yeni seferler ise başarısız olmuştur. Moğollar'ın Batı Anadolu'yu işgal etmeleri sonucunda Selçuklular, Köseadağ Savaşı'nda mağlup olmuşlar ve Moğollar'a tabî bir devlet konumuna gelmişlerdir. İlhanlılar'ın İran, Azerbaycan, Anadolu ve Irak'daki hâkimiyeti, yaklaşık bir asır boyunca devam etmiştir. Bkz. Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 225-229.

³⁸ İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fi't-Târîh*, XIII, çev. Abdülkerim Özeydin, Bahar Yay., İstanbul 1995, s. 452-461.

büyük bir ticaret ağı oluşmuş, bu ticarî canlılık Anadolu'yu da etkisi altına almıştır³⁹.

Pervâne devri, Selçuklu sultanlarının çocuk yaşta olmalarından dolayı emîrlerin güç savaşlarına sahne olmuştur. Bir tarafta Moğollar'ın isteklerini yerine getirerek onların gazabını üzerlerine çekmemek için mücadele eden bir kesim bulunurken, diğer tarafta ise onlarla mücadele ederek boyun eğmeme taraftarı olan bir grup vardır. Her iki grubun da kendisine göre haklı ve haksız yönleri ve yapılan hataları olmasının yanısıra asıl amaç devletin bekâsıdır. Moğollar'ın gücünün farkında olan ve Selçuklu devletini korumak isteyen Muînüddin Süleyman Pervâne ise Moğollar ile Türkiye Selçuklu Devleti arasında bir denge kurabilmek amacıyla ikili bir siyaset takip etmiştir. Pervâne'nin içinde bulunduğu grup, bu amaç doğrultusunda, Moğollar'ın isteklerini yerine getirerek Türkiye Selçuklu Devleti'ni Moğol istilasından korumaya çalışmıştır⁴⁰.

Pervâne devrindeki diğer bir sorun Türkmen isyanlarıdır. Moğol istilâsı sürecinde Anadolu'ya gelen ve Selçuklu'nun uç bölgelerine yerleşen Türkmenler, hem Moğol hâkimiyetini hem de Devlet otoritesini tanımayarak hareket etmişlerdir. Devlete vergi vermek istemeyen ve türlü bahanelerle her fırsatta isyan harekâtı başlatan Türkmenler karşısında çaresiz kalan Selçuklu sultanları, onları devlete bağlamak için farklı yollar denemişlerdir. Bunlardan biri de Türkmen aşiret reislerini rehin alarak onları itaat altına almaya çalışmalarıdır. Görünürde Moğol karşıtı bir sultanın tahta oturması ve Moğollar'ın ağır vergileri ile ekonomik sıkıntılar yaşamaları sebebiyle sık sık isyan eden Türkmenler, esasen hiçbir güce bağlı olmak istemeyen düzensiz gruplar olarak hareket etmek istemektedirler. Bu durum devletin başa çıkmakta zorlandığı ve uzun süre mücadele ettiği bir sorun olmuş, hatta Osmanlı Devleti zamanında da devam etmiştir. Pervâne'nin öldüğü ve Selçuklu Devleti'nin çöküş devrine girdiği 1277 yılından sonra bu isyanlar, artık mücadele edilemeyecek bir boyuta ulaşmıştır⁴¹.

Muînüddin Süleyman Pervâne devrinde yaşanan diğer önemli olay Memlûk-İlhanlı mücadelesidir. Bu mücadele Türkiye Selçuklu Devleti'nin kaderini belirleme açısından hayatî bir öneme sahiptir. Mısır ve Suriye'de Memlûk hâkimiyetini yeniden tahsis etmek isteyen

³⁹ Ali Ertuğrul, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü's-Şefik Ve'l-Hâfidü'l-Halîk'i*, I, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi), İzmir 2009, s. 5.

⁴⁰ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yay., İstanbul 1979, s. 273.

⁴¹ Kansu Ekici, "Anadolu Selçukluları'nda Türkmen İsyanlarının Nedenlerine İlişkin Tespitler", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13 (2005), s. 89-102; Osman Turan, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Moğollar tarafından fiilen işgal edilmesinin, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ölümünden sonra yani 1277 yılından sonra gerçekleştiğini söylemektedir. Bkz. Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2003, s. 220-221.

Sultan Baybars, Moğollar'ın, 1258 yılında Bağdat'ı işgal ederek Abbasi Halifeliği'ne son vermeleri üzerine⁴² harekete geçmiş ve 23 Ekim 1260 yılında Hülâgû komutasındaki Moğol güçlerini Aynicâlût'ta mağlûp etmiştir⁴³. Aynicâlût zaferi ile Moğollar'a ilk darbeyi indiren Baybars, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Selçuklu Devleti'ni Moğol baskısından kurtarmak amacıyla yapmış olduğu davetini olumlu yanıtlamış, 1277 yılında Elbistan Savaşı ile Moğollar'a ikinci bir mağlubiyet yaşatmıştır⁴⁴.

Süleyman Pervâne, devlet adamı kimliğinin yanı sıra ilim ve irfâna önem veren kişiliği ile de karşımıza çıkmaktadır. Bânisi olduğu çeşitli vakıf kurumları ile Selçuklu sosyal hayatına önemli katkılarda bulunan Süleyman Pervâne, hem kendi döneminde bizzat kendi tarafından yaptırılan vakıflar ile hem de kendisinden sonra soyundan gelenlerin yaptırmış olduğu önemli eserler ile günümüze kadar ulaşan ve Anadolu'da önemli izler bırakan birçok vakıf eserini, Anadolu halkının tasarrufuna sunmuştur. Bu çalışma ile dönemin önemli olaylarına değinilerek, Pervâne Devri'ne dair yeni bir bakış açısı oluşturulmaya çalışılmış ve Süleyman Pervâne tarafından yaptırılan vakıf eserler incelenmiştir. Süleyman Pervâne hakkında bu güne kadar Nejat Kaymaz'ın *Pervâne Mu'înü'd-Dîn Süleyman* isimli eseri dışında yapılan müstakil başka bir çalışma bulunmamaktadır. Diğer taraftan bu çalışma, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin, bânî kimliği ile ele alınarak incelenmesi bakımından yapılan ilk çalışmadır. Bununla birlikte ilerleyen zamanda, ele geçen yeni kaynakların değerlendirilmesi sonucunda, hem Süleyman Pervâne'nin hem de Pervâne Devri'nin daha anlaşılır kılınacağına dair olan inanç her zaman bâkidir.

Devrin tasavvuf erbabı ile iyi ilişkiler içinde olan, onların sevgisini ve güvenini kazanan Muînüddin Süleyman Pervâne, âlim ve mutasavvıflara verdiği değeri, inşa etmiş olduğu eğitim kurumları, onlarla olan münasebetleri ve hayatının her alanında onların tavsiyelerini dikkate alarak verdiği kararları ile ortaya koymuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile yakın ilişki içinde olmuş, ona büyük bir sevgi ve saygı beslemiştir. Pervâne, hem siyasî hem dinî hem de sosyal hayatında Mevlânâ'nın tavsiyelerine riayet etmiştir. Süleyman Pervâne'nin tasavvuf erbabı ile olan bu yakınlığı, dönemin eğitim hayatını da yansıtmıştır. Yaptırmış olduğu medrese, cami ve mescid gibi yapılar ile mutasavvıfların dinî

⁴² Marko Polo Hülâgû'nün 100 bin atlı ve piyade ile şehre saldırdığını söylemektedir. Bkz. Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnâmesi*, I, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Yay., İstanbul 1979, s. 25-27; Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 30; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2009, s. 491.

⁴³ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 36.

⁴⁴ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, s. 361-367; Abdülkerim Özaydın, "Aynicâlût Savaşı", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 275,276; Kâzım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 221-223.

ve ilmî hayatlarını rahat bir şekilde sürdürmeleri için uygun bir ortam sağlayan Muînüddin Süleyman Pervâne, kurmuş olduğu vakıflar ile onları hem mânen hem madden desteklemiştir. Moğol baskısının arttığı bu dönemde Selçuklu Devleti'nin sosyal, dinî ve eğitim hayatına önemli katkılarda bulunan Pervâne, yaptığı çalışmalar ile Anadolu'da bir refah ortamı oluşturmuştur.

Vakıf müessesesi, İslâm toplumlarının sosyal ve iktisadî içyapısının anlamlandırılabilmesi ve ilk İslâm devletlerinin kuruluşundan günümüze kadar geçen süre içinde, İslâmî devlet yapısının yaşamış olduğu değişimi ortaya koyması bakımından incelenmesi gereken bir kurumdur. Bu kurum, gerek devlet yönetimi gerekse sosyal hayatın düzenlenmesi açısından zaman içinde geçirdiği değişimler ile devletin idarî ve ekonomik yapısını etkilemiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde, başta sultanlar olmak üzere devlet adamları ve halkın ileri gelenleri tarafından birçok vakıf kurulmuş ve kurulan vakıflar ile sosyal ve ekonomik hayat sistematik bir yapıya kavuşmuştur. Selçuklular, Anadolu'da kurdukları sosyal ve kültürel yapı içerisinde, bu topraklarda kendilerinden önce yaşayan toplumlardan alarak geliştirdikleri vakıf kurumunu, toplumun ihtiyaçlarına cevap veren sitemli bir yapıya dönüştürmüşlerdir. Bu vakıf sistemi, Osmanlı vakıf müesseselerinin de temelini oluşturması bakımından incelenmeye değer bir yapıdır. Anadolu'ya gelmeden önce de vakıf kurumunun işleyişini temellendiren Selçuklular, Anadolu'ya yerleşmiş, tarım ve ticaretle uğraşmış ve bunun sonucunda büyük servetler elde etmişlerdir. Bu zenginlik kendini sosyal hayatta da göstermiş ve imar faaliyetleri hız kazanmıştır. Kayaoğlu'na göre Türklerin Anadolu'da tesis ettikleri iki büyük kurumdan birisi vakıf, diğeri ise Ahîlik Teşkilâtı'dır. Bu iki kurum da sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır⁴⁵.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde, sultanların kurdukları vakıfların yanı sıra, devlet adamları da birçok vakıf kurumu inşa ederek kurdukları bu vakıflara büyük gelir kaynakları tahsis etmişlerdir. Şemseddin Altun-aba, Mübârizüddîn Ertokuş⁴⁶, Celâleddîn Karatay, Sâhib Ata Fahreddin Ali⁴⁷ gibi Türkiye Selçuklu Devleti'nin yönetici sınıfındaki devlet adamları, sahip oldukları servetler ile vakıflar kurarak devletin, sosyal, ekonomik, dinî, iktisadî ve eğitim kurumlarını, vakıflar aracılığı ile idare etmesine imkân sağlamışlardır. Bu devlet adamlarından biri de Türkiye Selçuklu Devleti'nde bir döneme adını veren Muînüddin Süleyman Pervâne'dir.

⁴⁵ İsmet Kayaoğlu, *Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış, II. Vakıf Haftası*, S. 3-9 (1987), s.22-25.

⁴⁶ Osman Turan, "Selçuklu Devri Vakfiyeleri, II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi", *Belleten*, XI/ 43, s. 423.

⁴⁷ Bkz: Zehra Odabaşı, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, Bilge Kültür ve Sanat Yay., İstanbul 2019.

Anadolu’da, özellikle Moğol istilâsı döneminde görülen toprak kayıpları, vakıf müesseseleri sayesinde önlenerek, bu topraklar korunma altına alınmış ve şehirlerin Moğollar tarafından istilâya uğraması bu sayede kısmen engellenmiştir. Moğollar, inançları gereği kutsal attettikleri vakıf kurumlarına dokunmamışlardır. Bunun bilincinde olan devlet adamları, vakıf sistemi ile Selçuklu mülkünü koruma altına almışlardır. Muînüddin Süleyman Pervâne de bu bilinç çerçevesinde, Sinop, Tokat, Kayseri, Merzifon, Erzincan ve Erzurum’da birçok vakıf müessesesi meydana getirmiştir. Bu eserlerden pek çoğu günümüzde hâlen faal durumdadır ve Anadolu halkına yüzyıllardır hizmet vermektedir.

Muînüddin Süleyman Pervâne’nin yaptırmış olduğu vakıf eserler arasında, Trabzon Rumları’nın elinde bulunan Sinop’u 1262 yılında tekrar fethetmesi sonrasında bu fethin hatırası için Sinop’ta yaptırmış olduğu bir medrese, Sinop’un Durağan ilçesinde bulunan Durağan Kervansarayı, Sinop Pervâne Hamamı, Tokat’ta, Tokat Gökmedrese (Pervâne Medresesi) ve Tokat Pervâne Hamamı, Kayseri’de, Kayseri Pervâne Bey Medresesi ve Kayseri Pervâne Bey Mescidi, Merzifon Pervâne Bey Camii (Ulu Cami), Erzincan Pervâne Bey Medresesi, Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese ve Türbesi bulunmaktadır. Sinop, Tokat ve Erzurum’da bulunan medreselerin günümüzde hâlen ayakta olmasına karşın Erzincan ve Kayseri’de bulunan medreseler günümüzde mevcut değildir. Kayseri Pervâne Bey Medresesi’nin sadece temelleri mevcuttur ve bu temeller üzerine bir çarşı inşa edilmiştir. Merzifon Ulu Camii (Muînüddin Süleyman Pervâne Camii)⁴⁸ de Kayseri Pervâne Bey Medresesi ile aynı kaderi paylaşmış ve kalan temelleri üzerine cami, yeniden inşa edilmiştir⁴⁹.

B. Kaynaklar ve Araştırmalar

Selçuklu tarihine dair bilgiler, XI. asrın ikinci yarısından XIII. asra kadar olan süre içinde Selçuklular’ın eserlerinden değil, Selçuklular hakkında sadece dolaylı olarak bilgi veren, islâm ve Hıristiyan kaynaklarından elde edilmekte ve bu dönem, Selçuklu tarihi araştırmalarındaki ilk safhayı oluşturmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti’nin yükselme dönemini kapsayan ve XII. asrın ortalarına kadar olan ikinci safha ise, yerli kaynaklar açısından oldukça zengindir. Bu dönemde, Selçuklu Devleti’nin en zirvede olduğu dönemi kaleme almak isteyen yerli müellifler, Selçuklu saltanatının en parlak günlerini anlatmışlardır. Bu kaynakların yanı sıra yabancı kronikler de bu dönem hakkında oldukça önemli bilgiler içermektedir. Bahsedilen devirden sonra, 1243 Köseadağ Savaşı ile başlayan süreçte, Moğollar’ın dâhil olduğu

⁴⁸ Mehmet Öz, “Merzifon”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 243-245.

⁴⁹ Abdî-zade Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar, *Amasya Tarihi*, II, haz. Mesut Aydın-Güler Aydın, Amasya 2004, s. 123, 135-136.

siyasî olaylar, hem yerli hem de yabancı müellifler tarafından ele alınmış ve kaynak açısından oldukça zengin bir kronik tarih yazıcılığı meydana getirilmiştir.

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin hayatı, siyasî kariyeri, ilmî kişiliği ve yaptırmış olduğu vakıf eserler sebebiyle bâni kimliği ile ele alındığı bu çalışmanın kaynakları arasında, Selçuklu Tarihi'ne ait ana kaynaklar, kronikler, vekâyinâmeler, menâkıbnâmeler, seyahatnâmeler, araştırmalar ile Selçuklu döneminden bahseden Osmanlı kronikleri ve arşiv belgeleri yer almaktadır.

I. Selçuklu Kronikleri

a. Farsça Vekâyinâmeler

1. İbn Bîbî, Nasîreddîn Hüseyin b. Muhammed (ö. 1282)

İbn Bîbî tarafından 1277-1282 yılları arasında Farsça olarak kaleme alınan *el-Evâmirü 'l-Alâiye Fi 'l-Umûri 'l-Alâiye* adlı eser, Türkiye Selçuklu Devleti tarihinin, birinci el kaynakları arasında yer almaktadır⁵⁰. İlhanlı devlet adamı olan Şemseddin Muhammed Cüveynî ile kardeşi Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin hizmetinde bulunan ve aynı zamanda onlarla dostluk kuran İbn Bîbî, Alâeddin Atâ Melik Cüveynî'nin isteği üzerine, Anadolu'nun fethinden başlayan bir Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi kaleme almış, 1282 yılında eserini Cüveynî'ye ithaf ederek tamamlamıştır. İbn Bîbî, eserinde, XII. asrın sonlarından XIII. asrın ortalarına kadar olan dönemde geçen olayları anlatmaktadır. Horasan asıllı olan müellif, olayları aidiyet duygusu, Selçuklu hânedanlığına duyduğu bağlılık ve minnet hissi çerçevesinde, duygusal bir bakış açısı ile aktarmaktadır⁵¹. Süleyman Pervâne'nin İlhanlılar'la iş birliği yapması ve ikili siyaset yürütmesini tenkit eden İbn Bîbî, Selçuklu sultanlarının ölümüne sebep olması açısından Pervâne'yi eleştirmektedir. Her ne kadar objektif bakış açısından uzak olduğu için diğer müelliflerce tenkide maruz kalsa da bu eser, olayların birinci ağızdan aktarılması bakımından çok değerli bir kaynaktır⁵².

2. Kerîmüddin Mahmud Aksarâyî (ö. 1333)

Kerîmüddin Mahmud Aksarâyî'nin, 1323 tarihinde kaleme aldığı ve İlhanlı Devleti'nin Anadolu Valisi Timurtaş'a (1317-1323) sunduğu *Müsâmeretü 'l-Ahbâr ve Müsâyeretü 'l-Ahyâr* adlı eseri, Türkiye Selçuklu Devleti döneminin ana kaynakları arasındadır. Eserin Selçuklular

⁵⁰ M. Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*, I, TTK, Ankara 1943, s. 388,389.

⁵¹ Muhammet Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, II/3, (2013), s. 6-7.

⁵² İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 7-15.

kısmını neşreden Osman Turan, bu eseri Selçuklu tarihi araştırmacılarının istifadesine sunmuştur⁵³. Anadolu topraklarının Moğollar tarafından işgal edildiği bir dönemi, ayrıntıları ile anlatan Aksarâyî'nin bu eseri, hem konumuz açısından hem de Selçuklu tarihi açısından çok değerli bir yere sahiptir. Müellif, verdiği doğru ve tutarlı bilgiler ile İbn Bîbî'nin aktarmış olduğu bilgilerin mukayese edilmesine imkânı sağlayarak, bu dönem hakkında mevcut olan bilgileri daha anlaşılır kılmıştır. Selçuklular'ın İlhanlı Devleti'nin bir eyaleti olduğu dönemde eserini kaleme alan Aksarâyî, Pervâne'nin hâkimiyet döneminde dîvân kâtibi olarak görev yapmaktadır ve kendisinin ifadeleri ile bu tarihte yaşının genç olduğu anlaşılmaktadır. Bu eser, bir Selçuklu tarihi değil, aslında bir Moğol tarihidir. İbn Bîbî'nin Selçuklu Devleti'nin ihtişamlı devri olan I. Alâeddin Keykubad (1220-1237)⁵⁴ dönemine duyulan özlem ve hayranlığı, Aksarâyî'nin eserinde, Pervâne Devri için duyulan özlem duygusu ile benzerlik göstermesi, dikkat çekmektedir. Süleyman Pervâne'den övgü ile bahseden Aksarâyî'nin, Pervâne'nin hâkimiyet dönemindeki uygulamalarını doğru bulması ve IV. Kılıç Arslan'ın ölümünde Pervâne'nin suçlu olmadığını düşünmesi sebebiyle onun Pervâne taraftarları içinde olduğu anlaşılmaktadır⁵⁵.

3. Yazıcızâde Ali

Selçuklu tarihinin diğer önemli kaynağı, Yazıcızâde Ali'nin, Oğuznâme ve Selçuknâme isimleri ile anılan *Târîh-i Âl-i Selçûk* adlı eseridir. XV. Yüzyılda yaşayan Yazıcızâde Ali, II. Murat'ın isteği üzerine kaleme aldığı dört bölümden oluşan eserini, 1436 yılında tamamlamıştır. Türkler'in tarih sahnesine çıkışından, Osmanlı devrine kadar olan olayların anlatıldığı bu eser, umumî tarih niteliğindedir. Eserin ilk bölümü "Oğuzname" adıyla bilinmektedir ve İslâm öncesi Türk tarihini kapsamaktadır. İkinci bölümde, Büyük Selçuklu ve Irak Selçukluları'nı kaleme alan müellifin eserinde, Anadolu Selçukluları'nı kapsayan üçüncü bölüm, İbn Bîbî'nin *el-Evâmirü'l- Alâiye Fi'l-Umûri'l-Alâiye* adlı eserinin tercümesinden ibarettir⁵⁶.

⁵³ Mehmet Şeker, "Müsameretü'l-Ahbar'a Göre Anadolu Selçuklu Müesseselerine Bir Bakış", *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1988), s. 65-72.

⁵⁴ Faruk Sümer, "Keykubad I", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 358.

⁵⁵ Fuad Köprülü, *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*, I, s. 389-391; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, DTCF Yay., Ankara 1970, s. 14,15; Kemaloğlu, "Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları", s. 7.

⁵⁶ Osman Gazi Özgüdenli, "Târîh-i Âl-i Selçûk", *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 72-73; Rifat İlhan Çelik, "Tevârîh-i Âl-i Selçuk'un Transkribi ve Değerlendirilmesi", (Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2005, s. 298-302.

4. Anonim Selçuknâme

Yukarıda Pervâne devrinde yaşayan ve bu dönemin olaylarına bizzat şahit olan müelliflerin vekâyinâmelerinden bahsedilmiştir. Bunların dışında daha geç tarihte kaleme alınan eserler de bu çalışmanın konusunu içermesi bakımından önemlidir. Bunlardan ilki, yazarının kim olduğu bilinmeyen Anonim *Selçuknâme*'dir. F. Nafiz Uzluk tarafından 1952 yılında Farsça'dan Türkçe'ye tercüme edilen eser, 2014 yılında H. İbrahim Gök ve Fahrettin Coşkun tarafından yeniden neşredilmiştir. Selçuklu tarihinin önemli kaynakları arasında yer alan Anonim *Selçuknâme*, genel bir Selçuklu tarihi eseridir ve Pervâne dönemi için oldukça orjinal bilgiler içermektedir. Sağlam bir kronolojiye sahip olan bu eserde yazar, anlattığı her olayda, ay ve gün olarak tarih belirtmektedir⁵⁷.

5. Reşidüddîn Fazlullâh-i el-Hemedânî”(1248-1318)

Hemedan'da dünyaya gelen Reşidüddîn Fazlullâh, hekim bir ailenin çocuğudur. Ailesi Yahudi olan Reşidüddîn Fazlullâh'ın islâmiyeti benimsediği söylenmektedir. Abaka Han zamanında tabib olarak devlet hizmetine giren Reşidüddîn Fazlullâh “*modern anlamda ilk umumî tarih*” olarak nitelendirilen ve İlhanlı kaynakları arasında zikredilen *Câmiu't-Tevârih* adlı eserini, Farsça olarak kaleme almıştır. Müellif eserini İlhanlı hükümdarı Gazan Han'ın isteği üzerine yazmıştır. Moğollar'ın, Selçuklu sultanları ve Anadolu ile olan ilişkilerinden bahseden yazar, Baybars'ın Anadolu seferi ve Pervâne'nin faaliyetleri hakkında da oldukça önemli bilgiler vermektedir. Bu çalışmada eserin, Ahmed Ateş tarafından Türkçeye tercüme edilen Selçuklular kısmı ve İsmail Aka tarafından tercüme edilen İlhanlılar kısmı kaynak olarak kullanılmıştır⁵⁸.

6. Niğdeli Kadı Ahmed (1286-1333)

Ailesinin 1203- 1204 yıllarında Niğdeye yerleştiği rivayet edilen Niğdeli Kadı Ahmed'in, Horasan Türkmenlerinden olduğu söylenmektedir. Ailesinin Selçuklu hizmetine girmesi sonucunda iyi bir eğitim alan Niğdeli Kadı Ahmed'in, 1332'de Farsça kaleme aldığı *el-Veledü'-ş-Şefik ve'l-Hâfidü'l-Halik* adlı eseri, bu çalışmanın ana kaynakları arasında yer almaktadır. Kadı Ahmed, Farsça kaleme aldığı bu eserine, Arapça bir mukaddime ile başlamıştır. Müellif eserini, İlhanlı Sultanı Ebû Said Bahadır Han ve veziri Gıyâseddin'e ithaf etmiştir. Kadı Ahmed, eserinin ikinci bölümünün sonunda Anadolu Selçukluları ile ilgili

⁵⁷ Anonim, *Selçuknâme*, çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkun, Atıf Yay., Ankara 2014, s. 7-8; Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, s. 7.

⁵⁸ Reşidüddin Fazlullâh, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hasemipour Khelejanı, TTK, Ankara 2013, s. 7-9; Osman Gazi Özgüdenli, “Reşidüddîn Fazlullâh-i el-Hemedânî”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21; Ramazan Şeşen, “Câmiu't- Tevârih”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 132-134.

bilgiler vermektedir. Bu çalışmada, Ali Ertuğrul tarafından doktora tezi olarak hazırlanan çalışmadan yararlanılmıştır⁵⁹.

7. Vassâf, Abdullah b. Fazlullah el-şirazî (1265-1334)

Şirazda doğan müellif, ilhamlı sultanı Olcaytu Han tarafından kendisine verilen “*Vassaf*” lakabını ile tanınmıştır. İlhanlı Devleti’nin Fars bölgesi görevlilerinden olan babası sayesinde iyi bir eğitim alan Vassaf, devletin divan kaleminde görev almıştır. Müellif, *Tarih-i Vassaf* adlı eserini, 1297-1298 yılında yazmaya başlamış ve 3 Mart 1030 tarihinde Gazan Han’a sunmuştur. Eserin asıl adı *Tecziyetü’l-Emsâr ve Tecziyetü’l-A’sar*’dır ve genellikle *Tarih-i Vassaf* adıyla anılmıştır. Bu eser Alâeddin Ata Melik Cüveynî’nin, *Târih-i Cihân-Güşâ* adlı eserine zeyl olarak kaleme alınmıştır. Eserde, Pervâne’nin Abaka Han’a karşı Memlûkler’le anlaşmasının, Sultan Baybars tarafından gönderilen elçi ve mektuplar sebebiyle ortaya çıkması ve bunun üzerine Pervâne’nin katledilmesinden bahsedilmektedir⁶⁰.

b. Arapça Vekâyinâmeler

1. İzzeddin İbn Şeddâd (1217-1285)

16 Mart 1217 tarihinde Halep’te doğan İzzeddin İbn Şeddâd, el-Melikü’n-Nâsır’ın hizmetine girmiş, elçilik göreviyle Musul, Mardin ve el-Cezîre gibi bölge hükümdarlarına gönderilmiş ve *el-A’lâku’l-hatîre* adlı eserini Hülagû’ye göndermiştir. Coğrafi bir eser olan *el-A’lâku’l-hatîre* adlı eseriyle ilim dünyasında adını duyuran İzzeddin İbn Şeddâd, Moğollar’ın Suriye’yi işgal etmesi üzerine Mısır’a gelmiş ve Memlûk Sultanı Rüknuddîn Baybars’ın hizmetine girmiştir⁶¹. Ölümüne kadar Kahire’de kalan İbn Şeddâd, Baybars devrini birebir izleme imkânı bulmuş ve *el-A’lâku’l-hatîre* adlı eserini Sultan Baybars’a sunmuştur. Ayrıca Sultan Baybars’ın biyografisini yazdığı *Sîret’ül-Meliki’z-Zâhir* isimli iki ciltten oluşan bir eser de kaleme alan İbn Şeddâd’ın bu eseri, çalışmanın asıl konusunu teşkil etmesi bakımından önemlidir. İbn Şeddâd’ın Baybars’ın ölümünden sonra yazdığı eserin ilk cildi günümüze ulaşamamıştır. İkinci cildi ise Mehmed Şerefeddin Yaltkaya tarafından Türkçe’ye çevrilerek, *Baybars Tarihi* adıyla neşredilmiştir. Eserde sultan II. Keykâvus’un tahtan inmesi ve ülkesini terk etmesi ile başlayan olaylar ve bu olaylar sonrasında yaşananlar ile Pervâne döneminin on altı yıllık zaman dilimi, ayrıntılı olarak anlatılmaktadır⁶².

⁵⁹ Ali Ertuğrul, “Niğdeli Kadı Ahmed”, *DİA*, III/2, Ankara 2003, s. 355-356; Kaymaz, *Pervâne Mu’înü’d-dîn Süleyman*, s. 21.

⁶⁰ Osman Gazi Özgüdenli, “Vassâf”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 558-559.

⁶¹ Koprman, “Baybars I”, s. 221-223.

⁶² Casim Avcı, “İbn Şeddâd”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 374-376.

2. Kadı Muhyiddîn İbn Abdüzzâhir (1223-1293)

Bu dönemde yazılan diğer Arapça eser, Kadı Muhyiddîn İbn Abdüzzâhir'in *er-Ravzü 'z-zâhir fî sîreti 'l-Meliki 'z-Zâhir* adlı eseridir. Sultan Baybars'ın yanında münşilik görevinde olan İbn Abdüzzâhir, Baybars'tan sonraki dört sultan zamanında da bu görevine devam etmiştir. Bu dönemde vak'anüvis olan Muhiddin bin Abdüzzâhir, devletin dîvânından çıkan diplomatik vesikaları yazmış ve buradaki evrakları muhafaza etmiştir. Ayrıca Baybars, Kalavun ve el-Eşref Halil adına biyografik mahiyette üç vekâyinâme kaleme alan Abdüzzâhir'in, *er-Ravzü 'z-zâhir fî sîreti 'l-Meliki 'z-Zâhir* adlı eseri, bu çalışmanın konusunu içermesi bakımından değerli bir kaynaktır⁶³.

3. Ahmed b. Abdülvahhâb Nüveyrî (1279-1333)

Arapça kaynaklar arasında bulunan diğer bir eser, Ahmed b. Abdülvahhâb Nüveyrî'nin, ansiklopedik tarzda kaleme alınmış olan *Nihâyetü 'l-ereb fî fûnûni 'l-edeb* adlı eseridir. Bu çalışmanın konusu açısından önemli bilgiler sunan eserin, Altınorda Devleti ile ilgili kısımlarını, W. De Tiesenhausen neşretmiştir. Bu neşrin İsmail Hakkı İzmirli tarafından yapılan tercümesi, *Altınorda Devletine Aid Metinler* adıyla yayımlanmıştır. Bu çalışmada, İsmail Hakkı İzmirli tarafından yapılan tercümeden yararlanılmıştır⁶⁴.

4. Bedreddîn Aynî (1361-1451)

Bu çalışmanın Arapça kaynakları arasında zikredilebilecek diğer bir eser, Bedreddîn Aynî'nin, yirmi dört ciltten oluşan, *İkdu 'l-cümân fî târihi ehli 'z-zamân*, adlı eseridir. İslâm tarihi niteliğinde olan eser, 1447 yılına kadar olan olayları anlatmaktadır. Kazım Yaşar Kopruman, eserin XV. yüzyıl ile ilgili kısımlarını doktora tezi olarak çalışmıştır⁶⁵.

5. Baybars Mansurî (1247-1325)

Çalışmanın diğer bir Arapça kaynağı, Memlük Sultanı Kalavun (1279-1290) 'un emirlerinden olan, Baybars Mansurî'nin, *Zübdet el-Fikre fî Târih el-Hicre*, adlı eseridir. On bir çilden oluşan eser, İslâm tarihi niteliğinde olup, 1324 yılına kadar olan olayları anlatmaktadır. Memlük tarihi ile ilgili önemli bilgiler içeren eserin neşri, *Zübde* adıyla, D. S. Richards tarafından Beyrut'ta yapılmıştır⁶⁶.

6. Ebü'l Fidâ İbn Kesîr

⁶³ Asri Çubukcu, "İbn Abdüzzâhir", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 289-291.

⁶⁴ Mustafa Öz, "Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî" *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 304-306; Züriye Çelik, *Moğol İstilâsı ve Türkiye Selçuklu Devleti*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi), Konya 2014, s. XXV.

⁶⁵ Ali Osman Koçkuzu, "Bedreddîn Aynî", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 271-272.

⁶⁶ Asri Çubukcu, "Baybars", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 220-221.

Bursa’da doğan ve Dımaş’a giderek orada çeşitli medreselerde dersler veren İbn Kesîr’in, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* adlı eseri, dönemin önemli olayları başta olmak üzere Baybars’ın Anadolu seferi hakkında ayrıntılı malumat vermektedir. Eser, umumi bir tarih mahiyetindedir ve yaratılış tarihi ile başlayarak, Peygamberler ve geçmiş milletlerin tarihi ile devam etmektedir. On dört ciltten oluşan ve her cildi on dört bölüm olan eserin, on üçüncü cildi, bu çalışmanın konusu bakımından dikkate değer bilgiler içermektedir⁶⁷.

7. İzzeddîn Ali b. Muhammed İbnü'l-Esîr (1160-1233)

Cizre’de doğan İbnü'l-Esîr, Esîrüddin lakabını taşımasından dolayı İbnü'l-Esîr künyesiyle anılmıştır. Mecdüddin ve Ziyâeddin adlı kardeşleri de İbnü'l-Esîr lakabıyla tanınan müellif, babası sayesinde iyi bir eğitim görmüştür. 12 ciltlik genel İslâm tarihi niteliğindeki *El-Kâmil fi't-Tarih* adlı eseri ile tanınan İbnü'l-Esîr, eserinde 1231 tarihine kadar olan olayları anlatmıştır⁶⁸.

c. Süryani Vekâyinâmeler

1. İbnü'l İbrî Abû'l-Farac (1266-1286)

Çağdaş Süryani vekâyinâmeler arasında zikredilebilecek eserlerin başında, Süryani Abû'l-Farac’ın *Abû'l Farac Tarihi* adlı gelmektedir. Asıl adı İbnü'l İbrî olan Abû'l-Farac, 1266 yılında Malatya’da doğmuş ve bu bölgedeki olayları diğer yazarlara nazaran birebir şahit olarak kaleme almıştır. Abû'l-Farac eserinde, Baycu Noyan’ın ikinci Anadolu seferi ve Baybars’ın Anadolu seferi hakkında, ayrıntılı ve sağlam bilgiler vermiştir⁶⁹.

2. Süryani Patrik Mihael

Türkiye Selçuklu Devleti hakkında önemli bilgiler sunan diğer bir eser, Süryani Patrik Mihael’in *Vekâyinâmesi*’dir. Türkiye Selçuklu Devleti sultanı II. Kılıç Arslan ile çağdaş olan müellif, sultanla bizzat görüşmüş ve Türkler hakkında detaylı bilgiler elde etmiştir. İki cilt olarak kaleme alınan bu eser, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe’ye çevirilmiştir⁷⁰.

d. Bizans Kronikleri

1. Georges Pachymérés (1242-1310)

Georges Pachymérés’in *Relations Historia* adlı eserinin Türkler’den bahsedilen kısmı, İlcan Bihter Barlas tarafından Türkçeye çevirilerek *Bizans Gözüyle Türkler* adıyla yayımlanmıştır.

⁶⁷ Abdülkerim Özaydın, “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 131,132.

⁶⁸ Abdülkerim Özaydın, “İbnü'l Esîr”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 26-27.

⁶⁹ M. Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, s. 32; Abdülkerim Özaydın, “İbnü'l İbrî”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 92-94; Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, s. 22; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 20.

⁷⁰ Hrant D. Andreasyan, *Süryani Patrik Mihail'in Vekayinâmesi*, II, *DİA* Kütüphanesi 1944; Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, s. 22.

Eserde, Moğollar'ın Anadolu'yu istilası, Selçuklu sultanlarının Moğollar ile olan ilişkileri, Moğol-Memlük mücadelesi gibi bu çalışmanın konusu açısından önemli olaylara değinilmiştir. Eserde, II. İzzeddin Keykavus'un Bizans'a sığınması ve burada yaşadıkları da ayrıntılı olarak anlatılmıştır. Bu eser, Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan Osman beyden ilk kez bahseden bir kaynak olması bakımından da çok değerlidir⁷¹.

2. Niketas Khoniates (1150-1215/16)

Zengin bir ailenin çocuğu olarak Frigya'da dünyaya gelen Niketas Khoniates, Bizans İmparatorluğu'nda önemli görevlerde bulunmuştur. Dördüncü Haçlı Seferleri sırasında Konstantinopolis'in düşmesi üzerine İznik İmparatoru I. Theodoros'un sarayının bulunduğu İznik'e sığınmış ve kendisini edebiyata vermiştir. 1118 ile 1207 yıllarını kapsayan 21 kitaplık *Historia*'sı, ilk elden kaynak olması bakımından çok kıymetlidir. Ioannes Komnenos ve Manuel Komnenos dönemine ışık tutan ve bizzat tanık olan Niketas Khoniates, Ioannes Komnenos devrini ele alırken kısa malumatlar vererek Aleksisos Komnenos devrinin son olaylarına da değinmiştir. Bu çalışmada eserin, Fikret Işıltan tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır⁷².

3. Anna Komnena (1083-1153)

Dünyanın ilk kadın kronik yazarı olan Anna Komnena, bir Bizans prensesidir. Babasının ölümünden sonra, sınırları İtalya'dan Ermenistan'a kadar uzanan Bizans İmparatorluğu'nun tahtına geçmek üzere eğitilen fakar erkek kardeşinin doğması nedeniyle İmparatoriçe olamayan Komnena'nın *Alexiad* adlı eseri, haçlı seferleri tarihini ve 11. ve 12. yüzyıl Bizans tarihini belgeleyen önemli kaynaklar arasında yer almaktadır. Yakın Doğu tarihinin aydınlatılması açısından son derecede değerli bir kaynak olan bu eserin asıl adı *Alexias*'tır. Bu çalışmada eserin, Bilge Umar tarafından yapılan Türkçe çevirisinden yararlanılmıştır⁷³.

e. Ermeni Kaynaklar

Bu dönemin Ermeni ve Gürcü kaynakları da çalışmanın konusundaki eksikliklerin giderilmesi açısından oldukça mühimdir. Gürcü kaynaklarına, Ömer Subaşı'nın, "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara" adlı eserinden yararlanılarak ulaşılmıştır. Süleyman Pervâne'nin hanımı Gürcü Hatun'un, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in

⁷¹ Georges Pachymérés, *Bizans Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgı Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009, s. 7.; Levent Kayapınar, "Georgios Pachymeres", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 139-140.

⁷² Niketas Khoniates, *Historia*, s. X.

⁷³ Anna Komnena, *Alexiad*, s. 5-9.

hanımı olan Gürcü Hatun değil, onun kızı olan Gürcü Hatun olduğu ve isim benzerliğinden dolayı çoğu müellifin bu yanlışla düştüğü, Gürcü kaynaklar sayesinde anlaşılmaktadır⁷⁴.

1. Aknerli Grigor

Dönemin Ermeni kaynaklarının başında, Aknerli Grigor'un *Okçu Milletin Tarihi* adlı eseri yer almaktadır. Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye tercüme edilen eser, Moğol tarihi ile ilgili kaynaklar arasında yer almakta ve önemli bir boşluğu doldurmaktadır. Hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Aknerli Grigor, Akner Manastırı'na bağlı bir rahiptir. Müellif eserini tek başına kaleme almamış, hocasının bir öğrencisi de dâhil olmak üzere dönemin müelliflerinden yardım alarak meydana getirmiştir. Bu sebepten dolayı eserin ilk kısmı bir derleme olarak nitelendirilmektedir. Bir Moğol tarihi olan eser, çalışmanın önemli konularına ışık tutması bakımından çok değerlidir⁷⁵.

2. Urfalı Mateos (1070-1137)

Bu çalışmada yararlanılan Ermeni kaynaklar arasında Urfalı Mateos'un *Vekayinâmesi* de yer almaktadır. Urfalı Mateos, Urfa'da doğmuş, yaşamış ve orada başrahip olarak görev yaparken eserini kaleme almıştır. Müellif eserinde, 952 yılından başlamak suretiyle 1136 yılına kadar olan olayları anlatmıştır. Urfalı Mateos'un öğrencisi olan Papaz Grigor, hocasının eserini 1137'den 1163 yılına kadar devam ettirmiş. Urfalı Mateos'un *Vekayinâmesi*, yakın doğu tarihi, Türkler'in Anadolu'daki fetih hareketleri ve Haçlı Seferleri açısından kıymetli bir eserdir. Eser, Hrant D. Andreasyan tarafından Türkçe'ye çevirilmiş ve tarihçilerin istifadesine sunulmuştur⁷⁶.

e. Moğol Kaynakları

1. Alâeddin Ata Melik Cüveynî (1226-1283)

Çağdaş yerli ve yabancı kaynakların yanı sıra, İlhanlı kaynakları da bu çalışmanın konusunu içermesi bakımından önemlidir. Bunlardan en önemlisi, Hülâgû ve Abaka Han'ın veziri Şemseddin Cüveynî'nin kardeşi olan ve bu hükümdarlar zamanında Münşilik⁷⁷ ve Bağdat valiliği yapmış olan Alâeddin Ata Melik Cüveynî'nin, 1260'da tamamladığı *Târih-i Cihân-Güşâ* adlı eseridir. Bu eser üç ciltten oluşmaktadır ve Moğol tarihinin birinci el kaynakları

⁷⁴”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/33, (2016), s. 384-401.

⁷⁵ Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, çev, Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 1954, s. 7-9; Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, s. 21.

⁷⁶ Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara 2000, s.

⁷⁷ Münşi; inşâ eden, yapan, yapısı, üslubu güzel olan, iyi kâtib. Selçuklu devlet teşkilâtında dîvân katiplerine verilen isim. Bkz: <https://edebiyatvesanatakademisi.com/edebiyat-terimleri-mazmunlar/munsi-nedir/68047> erişim tarihi: 20.07.2012/ 15.48.

arasında yer almaktadır. Moğol egemenliğine giren Anadolu'daki vergi kalemleri hakkında ayrıntılı bilgiler veren eser, Mürsel Öztürk tarafından Türkçe'ye çevirilmiştir⁷⁸.

II. Arşiv Belgeleri

Bu çalışmanın temelini oluşturan vakıf kurumları hakkında bilgi edindiğimiz yegâne kaynak, arşiv belgeleridir. Bu belgelere, Vakıf Araştırmaları Merkezi ile Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nden ulaşılmıştır. Osmanlı Türkçesi ile kaleme alınan arşiv belgeleri, günümüz Türkçe'sine transkribe edilmeleri sonucunda çalışmaya dâhil edilmiştir. Bu arşiv belgeleri arasında vakfiyeler, şer'iyye sicilleri, vakıf muhasebe defterlerleri, mühimme defterleri ve tahrîr defterleri bulunmaktadır. Bu belgeler, Selçuklu tarihinin henüz bilinmeyen yönünü gün yüzüne çıkarılması, karanlık noktalarının aydınlatılması bakımından değer biçilemeyecek kadar kıymetli kaynaklar olarak, çalışmamızın asıl amacını ihtiva etmesi bakımından ayrıca bir öneme sahiptir.

a. Vakfiyeler

“Vakfedilen bir malın hangi hayır işlerinde kullanılacağını, ne şekilde yönetileceğini gösteren senet” manasına gelen vakfiye, İslâm medeniyetinde önemli bir yere sahip olan Arşiv belgeleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmada yararlanılan vakfiyeler arasında, Osman Turan'ın *Selçuklu Vakfiyeleri* başlığı ile seri olarak yayımlamış olduğu, “Şemseddin Altun-Aba, Vakfiyesi ve Hayatı”⁷⁹, “Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”⁸⁰ ve “Celâleddîn Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”⁸¹ adlı çalışmaları yer almaktadır. Ayrıca İsmet Kayaoğlu'nun "Turumtay Vakfiyesi" adlı makalesi de çalışmanın vakfiyeleri arasında yer almaktadır. Bu çalışmalar dışında, Zehra Odabaşı'nın *Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddîn Karatay Vakıfları Örneği* adlı doktora tezinden ve *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, adlı çalışmasından yararlanılmıştır⁸².

Muînüddin Süleyman Pervâne'ye ait olan vakıflar ve vakfiyeler çalışmanın üçüncü bölümünde detaylı bir şekilde ele alınması bakımından burada zikredilmemiştir.

⁷⁸ Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013, s. 2-3; Orhan Bilgin, “Cüveynî”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 140-141; Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, s. 17.

⁷⁹ Osman Turan, *Selçuklu Devri Vakfiyeleri*, I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, XI/42,(1947), s. 197-235.

⁸⁰ Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri, II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, s. 423.

⁸¹ Osman Turan, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri, III, Celâleddîn Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, XII,/45, (1948), s. 17-171.

⁸² Zehra Odabaşı, *Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddîn Karatay Vakıfları Örneği*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi), Konya 2012; Zehra Odabaşı, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, Bilge Kültür ve Sanat Yay., İstanbul 2019.

b. Şer'iyye Sicilleri

Selçuklu Devleti mahkemelerinde, kadı yahut nâibi tarafından tutulan çeşitli kayıtları içeren ve “*kadı sicilleri*”, “*kadı divanı*”, “*mahkeme kayıtları*”, “*sicillât-ı şer'iyye*” gibi isimlerle de anılan arşiv belgelerine, Şer'iyye Sicilleri adı verilmektedir. Bu çalışmada, Tokat ve Kayseri Şer'iyye Sicilleri'nin yanı sıra, Sevinç Özgen Fidan'ın, Kayseri Ser'iyye Sicilleri'nde Adı Geçen Yapılar adlı yüksek lisans tezi ve Kayhan Orbay'ın, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer'iyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrîr Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)” adlı makalesinden de yararlanılmıştır⁸³.

Osmanlı Arşiv belgeleri içinde yer alan Şer'iyye Sicilleri de çalışmanın kaynakları arasında yer almaktadır. *Bab-ı Asafî Dîvân-ı Hümayun Sicilleri, Mühimme Defterleri* bu belgelerin başında gelmektedir.

c. Vakıf Muhasebe Defterleri

Selçuklu ve Osmanlı Devleti'nin en önemli kalemleri arasında yer alan vakıf muhasebe defterleri, mali işlerin yürütüldüğü ve muhasebe kayıtlarının tutulduğu *Divan-ı İstifa*'da kaleme alınan defterlerdir. *Divan-ı İstifa*'nın başında bulunan ve *Müstevfi* adı verilen görevli, devlet hazinesinin gelir ve giderlerinin izlenmesi ve denetlenmesi işlerini yürütmektedir. Bu çalışmada, Muînüddin Süleyman Pervâne'ye ait vakıfların muhasebe kayıtları ile Osmanlı arşivinde yer alan kayıtlardan yararlanılmıştır. Bunların başında, *Tokat Gökmedrese vakıflarının 1576 tarihli Evkâf defteri, Pervâne Bey Medresesi vakfına ait bir yıllık (Mart 1923 - Şubat 1924) muhasebe kayıtları ve Pervâne Beğ vakfının mütevellisi Hacı Abdülkerim Efendi tarafından hazırlanan 1891 senesi Mart başından 1893 senesi Şubat sonuna kadar olan muhasebe kayıtları* gelmektedir⁸⁴.

III. Osmanlı Kronikleri

a. Mehmed Neşrî (ö.1520)

Selçuklu tarihi hakkında bilgi veren Osmanlı kroniklerinin başında, Mehmed Neşrî'nin *Kitâb-ı Cihân-nümâ* adlı eseri gelmektedir. Müellif eserinde, IV. Rükneddîn Kılıç Arslan ve II. İzzeddin Keykâvus arasındaki mücadele sırasında Muînüddin Süleyman Pervâne'nin tutumundan, Moğollar'ın, Sultan Baybars karşısında aldıkları yenilgiden bahsetmektedir. Neşrî

⁸³ Sevinç Özgen Fidan, Kayseri Ser'iyye Sicilleri'nde Adı Geçen Yapılar (Günümüze Ulasın ve Ulasamayan Yapılar), (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2007, s. 118.

⁸⁴ İsmail Küçük, “Türk Devletlerinde Mali Yönetim -VIII. - XIII. Yüzyıllar Arası”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV, (20139, s. 223-224.

eserinde “*Pervâne zafer kazanan ve çok yardımında bulunan biridir*” diyerek onun hem siyasi başarılarından hem de hayırseverliğinden söz etmektedir⁸⁵.

b. Hamdullah el-Müstevfi (ö. 740/1340)

Selçuklu tarihi hakkında bilgi veren diğer bir Osmanlı kroniği ise Hamdullah el-Müstevfi’nin *Târîh-i Güzîde* adlı eseridir. Umumî tarih niteliğinde olan bu eserde, Büyük Selçuklular, Anadolu Selçukluları, Kirman ve İran Selçukluları’na da yer verilmiştir. Müellif eserinde, II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in ölümünden bahsederek onun ölümünden sonra yerine IV. Rükneddin Kılıç Arslan’ın tahta oturduğundan, onun da ölümü üzerine çocuk yaşta olan III. Gıyâseddin Keyhüsrev’in sultan olduğundan bahseder. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in eşiyle evlendiğinden bahseden müellif, Pervâne’nin Moğollar tarafından öldürüldüğünü de anlatmaktadır⁸⁶.

c. Mehmed Za’im (1532-?)

Osmanlı kronikleri arasında yer alan diğer önemli bir eser Mehmed Za’im (1532-?)’in *Câmi’ü’t-Tevârih* adlı eseridir. Yine umumî tarih niteliğinde olan bu eserde müellif, Selçuklu sultanları arasında meydana gelen mücadelelerden, sultanların Moğol hanlarının hizmetine girerek Türkiye Selçuklu Devleti’nde müşterek hüküm sürdüklerinden bahsederek, Muînüddin Süleyman Pervâne’nin II. Gıyâseddin Keyhüsrev’in dul kalan eşiyle evliliği hakkında bilgi vermektedir⁸⁷.

Bu eserler dışında Osmanlı Devleti zamanında yazılmış tarihî takvimler de Selçuklular ile ilgili önemli bilgiler sunmaktadır. Örneğin, 1421 (Hicri 824) tarihli takvimde “*Moğol ordusunun gelip yağma etmesi, Emîr Pervâne’nin öldürülmesi ve Cimri’nin ortaya çıkmasından beri 149 yıl olmuştur (Hicrî 675)*” bilgisi, 1431 (Hicri 835) tarihli takvimde “*Moğol leşkeri Rûm’a geldi. Gâret kaldı ve Emîr Pervâne vefat buldu. Cimriler baş götürdü. Yüz elli tokuz yıl oldu (Hicrî 676)*” bilgisi yer almaktadır⁸⁸.

⁸⁵ Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan Nümâ- Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, TTK Yay. Ankara 1949, s. 41-43.

⁸⁶ Erkan Göksu, “Târîh-i Güzîde’ye Göre Rûm (Anadol)u Selçukluları”, *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)*, VIII/27 (2009), s. 28,29.

⁸⁷ Ali Birbiçer, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2014, s. 185-196.

⁸⁸ Birbiçer, *aynı eser*, s. 356,357.

IV. Menâkıbnâmeler

a. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273)

Yukarıda bahsedilen birbirinden değerli ana kaynaklar dışında çalışmanın temelini oluşturan diğer yegâne kaynak menâkıbnâmelerdir. Bu çalışmada, dönemin olaylarına bizzat şahit olan Mevlânâ Celâleddîn Rûmî gibi mutasavvıf ve âlimler tarafından kaleme alınan eserler, menâkıbnâmeler başlığı altında ele alınmıştır. Bu eserlerin başında, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Süleyman Pervâne'ye ithafen kaleme aldığı *Fîhi Mâ Fîh* adlı eseri gelmektedir. Mevlânâ'nın sohbetlerine katılarak onun sevgisini kazanan Süleyman Pervâne, onun müridi olmuştur. Bu eser dışında, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin devrin diğer devlet adamlarına olduğu gibi Pervâne'ye yazdığı mektuplar bulunmaktadır ve bu mektuplar dönemin anlaşılması bakımından önemli bilgiler içermektedir. Mevlânâ'nın Pervâne'ye göndermiş olduğu yirmi beş adet mektup, Pervâne-Mevlânâ ilişkisinin yanı sıra devrin dinî, siyasî, iktisadî ve sosyal şartları hakkında önemli bilgiler sunmaktadır.

b. Ahmed Eflâkî (ö. 1360)

Ahmed Eflâkî'nin, Mevlânâ'ya ait menkıbeleri anlatmak amacıyla kaleme almış olduğu *Menâkıbü'l Arifin* (*Ariflerin Menkıbeleri*) adlı eseri, Mevlânâ-Pervâne ilişkisi hakkında ayrıntılı bilgiler sunan diğer bir menâkıbnâmedir. Mevlânâ'nın torunu Ârif Çelebi'nin isteği üzerine eserini kaleme alan Eflâkî, Mevlevîliğe mensup bir tasavvuf şairidir ve eserinde, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ile onun oğulları Sultan Veled ve Ârif Çelebi'nin menkıbelerini anlatmıştır. Ayrıca Pervâne'nin şahsı ve onun devrindeki sosyal düzeni en güzel şekilde aktaran Eflâkî, ümerânın ulemâ ile olan ilişkilerini, bürokrasi dışındaki yaşantılarını, imar faaliyetlerini ve hayır işlerini ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Bu açıdan Pervâne Devri'nin sosyal, ekonomik, kültürel ve siyasal olaylarının anlaşılması açısından Eflâkî'nin eseri başvurulması gereken yegâne kaynaklar arasında yer almaktadır⁸⁹.

c. Sipehsâlâr Feridun b. Ahmed (1219-1312)

Eflâkî'nin eserine kaynak teşkil eden ve Pervâne devri hakkında önemli bilgiler aktaran diğer bir menâkıbnâme ise Sipehsâlâr Feridun b. Ahmed'in *Mevlânâ ve Etrafindakiler* adlı eseridir. *Sipehsâlâr Risâlesi* adıyla bilinen bu eser, Mevlânâ ve etrafindakileri konu alarak, Pervâne-Mevlânâ ilişkisini hakkında çok az bilgi vermektedir. Feridun b. Ahmed, Mevlânâ'nın mürididir ve ona kırk yıl hizmette bulunmuştur⁹⁰.

⁸⁹ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul 1973, s. 16,17.

⁹⁰ Nuri Şimşekler, "Feridun Sipehsâlâr", *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 260.

V. Seyahatnâmeler

a) Evliya Çelebi (1611-1684)

Bu çalışmada vakıf kurumları mekân odaklı ele alınmış ve vakıf eserlerin bulundukları şehirlerin tarihlerine kısaca değinilmiştir. Bu açıdan başvurulacak başlıca kaynaklardan biri seyahatnâmelerdir. Bu seyahatnâmelerin en önemlisi olan Evliya Çelebi *Seyahatnâmesi*, Yapı Kredi yayınları tarafından *Günümüz Türkçesi ile Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi* adı ile yayımlanmıştır. Kırk yıl süren seyahati ile tüm Anadolu şehirlerini dolaşan Evliya Çelebi, eserinde, dönemin Anadolu hakkında değerli bilgiler sunmaktadır⁹¹.

b) İbn Battûta (1304-1368/69)

Bu çalışmada yararlanılan diğer bir seyahatnâme, İbn Battûta'ya aittir. 24 Şubat 1304'te Fas'ın Tanca şehrinde dünyaya gelen Battûta, yirmi yaşlarında iken hac niyetiyle başladığı seyahatinde, Kuzey Afrika Sahilleri, Hindistan, Çin, Yukarı Mısır, Kahire ve Anadolu gibi birçok yere seyahat etmiştir. Anadolu şehirlerini de gezen Battûta'nın eseri, çalışmanın şehirler kısmına katkı sağlamıştır⁹².

c) Marko Polo (1254-1324)

Seyahatnâmeler arasında yer alan ve bu çalışmada yararlanılan diğer bir eser, Marko Polo'nun *Seyahatnâme*'sidir. Venedik'te doğan seyyah, tüccar bir aileye mensuptur. Ailesinin ticaret faaliyetleri nedeniyle seyahat etme imkânı bulan Marko Polo, birçok yer gezmiş, birçok olaya şahit olmuş ve birçok dil öğrenmiştir. Bazı resmi görevler üstlenen Marko Polo, babası ve amcası ile birlikte yirmi dört yıl sürecek bir seyahate çıkmıştır. 1292 yılında, ailesi ile birlikte geri dönmek üzere yola çıkan ünlü seyyah, büyük bir filo ile (14 gemi 700 mürettebat) Hürmüz Limanı'na gelmiş⁹³ ve burada Gazan Han'a misafir olmuştur. Çocukluğunda, Karadeniz ve Akdeniz'deki ticaret merkezlerine uğrayarak babasıyla yolculuk eden ve Anadolu'ya gelen Marko Polo'nun bu eseri, hem şehir tarihi hem de siyasi tarih açısından bu çalışmanın kaynakları arasında yer almaktadır. Zira seyahatnâmesinde, Türk-İslâm beldeleri ve Moğollar⁹⁴ hakkında vermiş olduğu özgün bilgiler her açıdan çok değerlidir⁹⁵.

d) Simon de Saint Quentin

Seyahatnâmeler arasında zikredeceğimiz diğer bir eser, Dominiken Papazı Simon de Saint Quentin'in *Tatarların Tarihi* (Histoire des Tartera) isimli eseri ile Bizanslı Georges

⁹¹ Mücteba İlgürel, "Evliya Çelebi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 529-533.

⁹² A. Said Aykut, "İbn Battûta", *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 361-368.

⁹³ İran körfezinde bir liman. Bkz. Mustafa L. Bilge, "Hürmüz", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 497-498.

⁹⁴ Marko Polo'nun bu eserinde Kubilay Han hakkında çok tafsillatlı bilgiler mevcuttur.

⁹⁵ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnâmesi*, I, s. 5-18.

Pachymérés'in *Relations Historia* adlı çalışmasıdır. Papaz Simon, Dominiken heyeti ile birlikte Baycu'nun karargâhına gitmiş ve bu yolculuk esnasında "*Küçük Ermenistan'dan ve Selçuklu ülkesinden*" de geçmiştir. Anadolu ve Selçuklular hakkında ayrıntılı bilgi veren ve tahminen 1278 yılında kaleme alınan Papaz Simon'un bu eseri, Sultan II. Keyhüsrev dönemini ve Pervâne'nin yetiştiği çevreyi ele alması bakımından önemlidir⁹⁶.

VI. Modern Araştırmalar

Nejat Kaymaz tarafından hazırlanan ve Süleyman Pervâne hakkında yegâne araştırma eseri olan *Pervâne Mu'inü'd-Dîn Süleyman* adlı çalışma, Pervâne'nin hayatını baştan sona incelemesi açısından çalışmanın temel kaynağı olmuştur. Bu eser dışında, Osman Turan'ın, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, *Selçuklular Zamanında Türkiye ve Türk Cihan Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi* adlı eserleri ile "Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar" ve "Selçuklu Kervansarayları" adlı makaleleri, bu çalışmada yararlanılan modern araştırmalar arasındadır.

Fuat Köprülü'nün, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar ve Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları* adlı eserleri ile "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekâmülü" ve "Selçukîler Zamanında Anadolu'da Türk Medeniyeti" adlı makaleleri de çalışmada yararlanılan araştırmalar arasında yer almaktadır⁹⁷.

Hüseyin Hüsâmeddin'in *Amasya Tarihi* adlı eseri çalışmanın bir diğer kaynağıdır. Abdülatif Efendi ve İstanbul kütüphanelerinde çalışan ve Girit'e giden Hüseyin Hüsâmeddin, Hanya ve Şam'daki kütüphanelerde de çalışma imkânı bulmuş ve Amasya tarihi hakkında ilk bilgilerini buralarda derlemiştir. *Asrî* mahlasını kullanarak manzûmeler yazan Hüseyin Hüsâmeddin, Amasya tarihinin önemli şahıslarını araştırmaya çocuk yaşta başlamış, Türk Dili ve Tarihi üzerine çalışmalar yapmış ve kuruluşundan itibaren Târîh-i Osmânî Encümeni'nin üyelerinden olmuştur. On iki ciltten oluşan *Amasya Tarihi* adlı eserinin ilk dört cildi, 1912-1928 yılları arasında İstanbul'da basılmıştır. Kayıp olan V. cildi 1979 yılında Amasya Belediyesi tarafından yayımlanmıştır. Eser, Amasya'nın önemli şahsiyetlerini anlatmaktadır ve büyük çoğunluğu Selçuklu döneminde yaşayan kişilerden oluşmaktadır. Bu açıdan çalışmanın mühim noktalarını aydınlatması sebebiyle kıymetli bir eserdir⁹⁸. Ancak yerel bir tarihçi

⁹⁶ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245- 1248*, Daktav Yay., Antalya 2006, s. 5,6.

⁹⁷ Ömer Faruk Akün, "Mehmed Fuad Köprülü", *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 471-486.

⁹⁸ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 11.

tarafından kaleme alınmış olmasından dolayı bilgilere ihtiyatle yaklaşılmış ve burada yer alan bilgiler teyit edilerek kullanılmıştır⁹⁹.

Gordlevski'nin *Anadolu Selçuklu Devleti* adlı çalışması, Türkiye Selçuklu Devleti hakkında yapılan modern araştırmalar arasında yer almaktadır. Viladimir Aleksandroviç Gordlevski, Finlandiya'nın Sveaborg kasabasında doğmuştur. 1904 yılında Moskova Üniversitesi Tarih ve Filoloji Fakültesi'nden mezun olan Gordlevski, Anadolu ve Suriye'de iki yıl süren bir araştırma gezisine çıkmıştır. Bu gezinin ardından Moskova'ya dönerek Lazarev Doğu Dilleri Enstitüsü'nde Türk dili ve edebiyatı okutmaya başlayan yazarın, 1941 yılında kaleme aldığı eseri, Türk tarihi bakımından büyük öneme sahiptir. Eser, Azer Yaran tarafınan Türkçeye çevirilmiştir¹⁰⁰.

Yukarıda ayrıntılı olarak ele alınan kaynaklar dışında, Büyük Selçuklu Devleti hakkında bilgi veren eserlerden de yararlanılmıştır. Bunların ilki, İbnü'l-Adîm'in, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb* adlı eseridir¹⁰¹. Diğer bir kaynak ise Sıbt İbnü'l Cevzî'nin, *Mir'âtüz-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân* adlı eseridir¹⁰². Bu iki eser de Büyük Selçuklu Devleti hakkında önemli bilgiler içermektedir.

⁹⁹ Turgut Akpınar, "Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar", *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 551-552.

¹⁰⁰ V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yay., Ankara 1988, s. 5.

¹⁰¹ İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, (Seçmeler), çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982.

¹⁰² Sıbt İbnü'l Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE’NİN HAYATI VE SİYASÎ KARIYERİ

Türkiye Selçuklu Devleti siyasetinde etkin bir rol oynayarak bir döneme damgasını vuran Muînüddin Süleyman Pervâne, hem yaşadığı dönemde hem günümüzde adından çok söz edilen ve hâlen anlaşılmayı ve tanınmayı bekleyen bir şahsiyettir. I. Alâeddin Keykubad’ın âni ölümü sonrasında gerileme devrine giren ve Köseadağ Savaşı ile bir çöküş dönemi yaşayan Türkiye Selçuklu Devleti, yetenekli ve dirayetli sultanların başa geçmemesi ve devlet adamlarının ihtirasları sebebiyle, içte başlayan bozulmalara sahne olmuş, bu bozulmalar devleti Moğol istilâsına açık hale getirmiştir. Yaklaşık doksan yıl boyunca, Orta Asya’yı kasıp kavuran ve milyonlarca insanın ölümüne sebep olan Moğol istilâsı, önüne geçilemez bir hal almış ve sonunda Anadolu topraklarına da sıçramıştır. XIII. yüzyılda, tarihin en büyük istilâlarından biri ile karşı karşıya gelen Türkiye Selçuklu Devleti, Orta Asya’daki diğer devletler gibi bu istilâdan kurtulamamış ve Köseadağ ile başlayan yenilgi sonucunda Moğollar’ın baskılarına boyun eğmek durumunda kalmıştır. Bu devirde devlet adamlarının yön verdiği Selçuklu bürokrasisi içinde önemli bir isim olan Süleyman Pervâne, Moğol istilâsı karşısında durulamayacağını farkında olan bir şahsiyettir. Devleti ayakta tutmak veya Moğollar’la iş birliği yapmak gibi iki ayrı tutum arasında gidip gelen bir siyasî hayata mecbur kalan Süleyman Pervâne, siyasî zekâsı ile Türkiye Selçuklu Devleti’ni, öldürüldüğü güne kadar ayakta tutmayı başarmıştır. Bunun için türlü yollara başvuran, hatta Sultanın ölümünü bile göze alan Pervâne, ileride bir Moğol taraftarı ve devletine ihanet eden bir devlet adamı olarak anılacaktır. Muînüddin Süleyman Pervâne hakkında genel kabul gören anlayış, Pervâne’nin devletin menfaatini kendi çıkarları uğruna feda etmesi ve bu anlayışla hareket etmesi yönündedir ancak bu durumun görünen taraflarının yanı sıra, görünmeyen tarafları da vardır. Bu nedenle öne sürülen bu fikirler, dönemin siyasî, sosyal ve dinî şartlarının ışığında incelendiği takdirde, Pervâne hakkında daha doğru bir bakış açısı sunulmuş olacaktır.

A. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Hayatı

Türkiye Selçuklu Devleti’nin gerileme ve çöküş yıllarında yaşayan ve bu dönemde hem devlet teşkilâtında hem de saltanat makamında oldukça etkili bir rol oynayan Muînüddin Süleyman Pervâne, Anadolu’nun kaderini belirleme noktasında da önemli bir devlet adamı

olmuştur. Muînüddin Süleyman, Pervânelik¹⁰³ görevine geldikten sonra bu isimle anılmaya başlamıştır. İktidâr makamında bir sultan gibi geniş yetkilerle hareket eden ve faaliyetleri ile kendinden sonraki devrin sosyal ve siyasal şartların oluşmasında etkili olan Süleyman Pervâne'nin ismine ilk kez, Selçuklu Devleti veziri Mühezzebüddin Ali'nin Mugan'a yaptığı seferde rastlanmaktadır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin çöküşünü hazırlayan 1243 Köseadağ bozgunundan sonra, Anadolu'da yaşanan Moğol istilâsı sırasında Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in veziri olan Mühezzebüddin Ali¹⁰⁴, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin babasıdır. Mühezzebüddin Ali, Köseadağ Savaşı sonrasında Moğol ordusunun daha çok ileri gideceğini ve bu istilânın daha kötü sonuçlar doğurabileceğini düşünerek Moğol kumandanı ile görüşmek için onun Mugan'daki karargâhına gitmiş ve bir anlaşma ortamı bulmaya çalışmıştır¹⁰⁵. Bu anlaşma çabalarını konu alan kaynaklarda, Mühezzebüddin Ali'nin iki oğlunun da ismi geçmekte ve bu ziyaret sırasında İzzeddin ve Muînüddin adında iki oğlunun da Selçuklu vezirinin yanında olduğu bildirilmektedir¹⁰⁶.

Süleyman Pervâne'nin adı, Bedreddin Mahmud el-Aynî'nin *'İkdü'l-cümân* adlı eserinde, “*Ali bin Mehmed bin Abdurrahman el-Kâşî mahdûmu*” olarak geçmekte ve babası sayesinde Konya'da ilim tahsil ettiği bildirilmektedir¹⁰⁷. Hüseyin Hüsâmeddin'in ise Amasyalı olduğunu söylediği Süleyman Pervâne'nin, hangi tarihte nerede doğduğu hakkında diğer kaynaklarda herhangi bir bilgiye rastlanılmamıştır. Süleyman Pervâne'nin babası Mühezzebüddin Ali, I. Alâeddin Keykubad zamanında Konya'ya gelmiş ve Sâdeddin Erdebîlî'nin kızı ile evlenmiştir. Bu sebeple çocukluk ve gençlik zamanı I. Alâeddin Keykubad (1220-1237)¹⁰⁸ devrine rastlayan Süleyman Pervâne'nin, 1220'li yıllarda Konya'da doğmuş olduğu tahmin edilebilir. Diğer yandan Mühezzebüddin Ali'nin babası Tâceddin Ebû Nasr Mehmed Kâşânî'nin, 1203 senesinde Amasya'da kadılık yaptığı göz önüne alınacak olursa, Süleyman Pervâne'nin Amasya'da doğmuş olma ihtimali de vardır. Süleyman Pervâne, ilk evliliğini Moğollar'ın

¹⁰³ Anadolu Selçuklu Devleti'nde toprakların dağıtımından sorumlu olan kişi. Bkz: Muharrem Kesik, “Pervâne”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 244.

¹⁰⁴ Kaynaklarda lakabı, Kâşî, Deylemî, Kârî olarak geçmektedir. Bkz. Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VI, s. 285.

¹⁰⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 75-77.

¹⁰⁶ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 214,215; Anonim, *Selçuknâme*, s. 43; Nejat Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 27,28; Muharrem Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 91-93.

¹⁰⁷ Aynî, *'İkdü'l-cümân*, s. 614; Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VII, s. 285.

¹⁰⁸ Sümer, “Keykubad I”, s. 358,359.

Anadolu Nâzırı Ilıcak Noyan'ın kızı *Kiras*¹⁰⁹ (Giras-Gelin Giras) Hatun¹¹⁰ ile ikinci evliliğini ise Gürcü Hatun ile yapmıştır. Kaynaklarda, Süleyman Pervâne'nin eşi olan Gürcü Hatun, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü sonrasında dul kalan eşi Gürcü Hatun (Tamara) ile karıştırılmaktadır fakat bahsi geçen kişi, II. Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun ile aynı lakaba sahip olan kızıdır. Süleyman Pervâne'nin ilk evliliğinden, Mühezzebüddin Ali ve Muînüddin Mehmed adında iki oğlu, Haventzade adında bir kızı olmuş, Gürcü Hatun'dan ise Aynü'l Hayat adındaki bir kızı dünyaya gelmiştir¹¹¹. Gürcü Hatun Mevlânâ'nın müridlerinden olan, onun sohbetlerinde bulunan ve âlimlerle oturup kalkan bir hanımdır¹¹². Mevlânâ ondan övgüyle bahsetmiş ve çok kıymet vermiştir. Annesi ile aynı lakaba sahip olan ve Süleyman Pervâne'nin eşi olan Gürcü Hatun ise Sultan Veled'in mürüdi olmuştur. Süleyman Pervâne'nin oğlu Muînüddin Mehmed, devlet kademelerinde yer almış ve III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in muhafızlığını yapmıştır. 1277 Elbistan Savaşı'ndan sonra beyberbeyi olan Muînüddin Mehmed, bir süre Baybars'a esir olsa da oradan kurtularak Sinop'ta Pervâneoğulları Beyliği'ni kurmuştur¹¹³.

Abû'l Farac'ın verdiği bilgiye göre Muînüddin Süleyman Pervâne, Ermeni Kralı Hetum'un kızı ile evlenerek akrabalık bağı kurmak istemiştir. Bu konuyu Moğollar'a elçi gönderilen *Papaz Parsih*'e açan Pervâne “*Kral memleketinizden geçmek için geldiğinde ona hürmet gösteriniz ve kızını ondan isteyiniz. Buna karşılık Kral da kızını sizden esirgemeyecektir*”, cevabını almıştır. Ermeni Kralı'nın Karatay Hanı yakınlarında konakladığı sırada devlet erkânı ile birlikte kıymetli hediyelerle kralın yanına giden Süleyman Pervâne, ondan kızını istemiş, Kral ise diğer kızı esir yaşadığı sürece düğün yapmanın uygun olmayacağını söylemiştir. Bunun üzerine Süleyman Pervâne kardeşi geri gelinceye kadar beklemeyi kabul etmiş fakat bu süre zarfında kralın kızı vefat ettiği için bu evlilik

¹⁰⁹ Hüseyin Hüsâmeddin'in Gelin Giras Hatun hakkında verdiği iki ayrı bilgi mevcuttur. İlki, Selçuklu devlet adamlarının, Moğollar'ın İslâmiyeti kabul etmesi için kızlarını onlara verdikleri ve onların kızlarını kendilerine eş olarak aldıklarıdır. Örneğin Muînüddin Süleyman Pervâne Ilıcak Noyan'ın Kızı Giras Hatunla evlenmiş, kardeşi Kutbeddin Osman'ın iki kızını da onlara vermiş ve İslâmiyet'i kabul etmelerine vesile olmuştur. Hüseyin Hüsâmeddin'in verdiği diğer bilgiye göre Giras Hatun, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin oğlu veya yeğeni İzzeddin Mehmed Pervâne'nin eşidir. Hüseyin Hüsâmeddin'in bu iki ayrı yerde bahsettiği bilgide, İzzeddin Mehmed Pervâne olarak bahsettiği kişinin adını yanlış telaffuz etmiş olması muhtemeldir. Bkz. Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 239; aynı yazar, *Amasya Tarihi*, I, s. 221.

¹¹⁰ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 239.

¹¹¹ Ahmed Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II çev. Tahsin Yazıcı, İstanbul 1973, s. 511,512; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 201.

¹¹² Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. 400,401.

¹¹³ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 217-220.

gerçekleşmemiştir. Bu olaydan sonra Ermeni Kralı Leon, kız kardeşi yerine cariyesinden olan kızını Pervâne'nin oğluna vererek iki taraf arasında bir dostluk tesis etmiştir¹¹⁴.

I. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Babası Mühezzebüddin Ali'nin Konya'ya Gelişi

Türkiye Selçuklu Devleti veziri ve Süleyman Pervâne'nin babası olan Sâhib Mühezzebüddin Ali'nin Moğol istilâsı sırasında Horasan'dan Anadolu'ya geldiği iddia edilse de Hüseyin Hüsâmeddin, Mühezzebüddin Ali'nin babası Tâceddin Ebû Nasr Mehmed Kâşânî'nin, 1203 senesinde Amasya'da kadılık yaptığını bildirmektedir. Bu bilgi doğrultusunda Mühezzebüddin Ali'nin Anadolu'ya değil Konya'ya gelişinden bahsetmek ve Anadolu'ya gelenlerin onun babası veya dedesi olduğunu söylemek daha doğru olacaktır¹¹⁵. Mühezzebüddin Ali'nin ismi bazı kaynaklarda “*Hasan Kâşînin oğlu Muhammed'in oğlu Mühezzebüddin Ali*” olarak geçmektedir¹¹⁶. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi'nin kuzey girişinde yer alan en eski kitâbesinde, “*Mehmed oğlu Ali'nin oğlu Süleyman*” ibaresi yer almakta ve Mühezzebüddin Ali'nin babasının isminin kaynaklarda, *Mehmet* veya *Muhammed* olarak geçtiği görülmektedir. İbn Bîbî, Aynî ve Nüveyrî ve Baybars Mansurî gibi tarihçiler¹¹⁷, Türkiye Selçuklu Devleti'nde yüksek bir idarî mevkide bulunan vezirin *Deylemlî*¹¹⁸ olduğunu ileri sürerken, Kazvinî onun *Kâşân*¹¹⁹lı olduğunu söylemektedir. Kaynaklarda bazen *Kâşî* (Kâşânî) bazen de *Deylemî* olarak bahsi geçen Sâhib Ali'nin, çağdaş Arap müelliflerinden İbn Şeddâd'ın eseri *Baybars Tarihi*'nde “*Irak-ı Acem'deki Kaz adlı bir yere mensup*” olduğu bildirilmektedir¹²⁰. Bu konuda Nejat Kaymaz “*İbn Şeddâd'ın eserinde geçen Kâzî'nin telaffuz bakımından, Kazvinli Hamdullah'ın eserindeki Kâşî'ye çok yakın olması, iki kelime arasında bir münasebet olabileceği ihtimalini de hatıra getirmektedir*” diyerek bu konuda farklı görüşlerin bulunduğunu ve kesin bir hükme varmanın zor olacağını söylemektedir¹²¹. Sâhib

¹¹⁴ *Abû'l-Farac Tarihi*, s. -588-591.

¹¹⁵ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VI, s. 285.

¹¹⁶ İbni Şeddâd, *Baybars Tarihi*, Trc. M. Şerafeddin Yaltkaya, TTK, Ankara 2000, s. 94; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995, s. 467; Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması* (Vezir ve Divan), MEB, İstanbul 1995, s. 42.

¹¹⁷ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 289; Aynî, *İkdü'l-cümân fî târîhi ehli'z-zamân I*, Neşr. M. Muhammed Emin, Kahire 1987, s. 453,614; Baybars Mansurî, *Zubdat al-Fikra fî Ta'rîkh al-Hijra*, s. 56-57; Göksu, *Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları*, s. 28.

¹¹⁸ İran'ın kuzeyinde Gîlân eyaletinin bir bölümünü teşkil eden, Hazar deniziyle Kazvin arasındaki dağlık bölgenin adı. Bkz: Tahsin Yazıcı, “Deylem”, *DİA*, IX, İstanbul 1994, s.263-265.

¹¹⁹ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 22-28; İran'da bir şehir. Bkz. Marcel Bazin, “Kazvin”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 154,155.

¹²⁰ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, aynı yer; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 29.

¹²¹ J. H. Kramers, “Mu'înü'd-Dîn”, *İA*, VIII, MEB Yay., Ankara 1992, s. 556,557.

Ali ve oğlu Muînüddin Süleyman'a çok yakın olan İbn Bîbî'nin vermiş olduğu bilgilere göre Süleyman Pervâne'nin asıl soyu Deylem'e dayanmaktadır¹²². Deylem olarak bilinen bölgenin sınırları kesin olarak bilinmemekle beraber, Hazar Denizi'nin güneyindeki bütün eyaletleri kapsayan ve Kazvin'i içine alan bir sınırdan bahsetmek mümkündür. Bu sebeple Sâhib Ali'nin *Deylemli* veya *Kâşânî* olduğu hakkında kesin bir kaniya varmak güçleşmektedir¹²³. Moğol işgalleri sonucunda *Deylem* olarak bilinen bölgeler de bu işgale maruz kalmış, bölge halkları yaşadıkları yerleri terkederek farklı bölgelere göç etmişlerdir. Tahmin edildiği üzere Sâhib Mühezzebüddin Ali'nin dedesi veya babası, bu göçler esnasında Anadolu'ya gelmiş ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin hizmetine girmiştir.

Teşkilât ve müesseseleri ile güçlü bir yönetim mekanizmasına sahip olan Türkiye Selçuklu Devleti'nin idaredeki sivil kadrolarında Horasan asıllı bürokratlar görev almaktadır. Mühezzebüddin Ali, Konya'ya geldiği zaman, Müstevfî¹²⁴ Sâdeddin Ebû Bekir Erdebîlî, onu himayesine almıştır. Bu sayede güçlü bir dil bilgisi ve bürokrasi geleneğine sahip olan Mühezzebüddin Ali, devletin önemli kademelerinde hızla yükselmiştir. İlk başta onu çocuklarına Arapça öğretmesi için işe alan Sâdeddin Erdebîlî, onun bilgi ve kültür açısından yüksek bir seviyede olduğunu görünce onu yetiştirerek müstevfî nâibliğine hazırlamıştır. Daha sonra hem evladı hem de damadı olan Mühezzebüddin Ali'yi, I. Alâeddin Keykubad'a tavsiye eden Sâdeddin Erdebîlî, Sultana, nâibliği Mühezzebüddin Ali'ye devretmek istediğini söylemiştir. Bu teklifin kabul edilmesinden sonra Alâeddin Keykubad dönemi müstevfilik makamına Mühezzebüddin Ali getirilmiştir¹²⁵. İbnî Şeddâd'ın verdiği bilgilere göre Alâeddin Keykubad tarafından vezâret makamına getirilen Mühezzebüddin Ali, 1244-1245 tarihine kadar, yani öldüğü tarihe kadar bu makamda kalmıştır. Bu konu hakkında bilgi vermeyen İbn Bîbî, sadece II. Gıyâseddin Keyhüsrev devri ile ilgili olaylar yoluyla ondan bahsetmiştir¹²⁶.

İbn Bîbî, I. Alâeddin Keykubad'ın 1232 senesinde Ahlât'ı fethederek, Vezir Ziyâeddin Karaarslan, Pervâne Erzincanlı Tâceddin ve Müstevfî Sâdeddin'i oraya göndererek arazi tahriri yaptırdığını anlatmaktadır. Bu tarihte Sâdeddin Erdebîlî hâlen müstevfilik görevinde olduğu için Mühezzebüddin Ali'nin, 1232 tarihinde müstevfî yardımcısı olarak görev yaptığı ve müstevfilîğe ancak bu tarihten sonra geldiği söylenebilir¹²⁷. Müstevfilik makamına hangi tarihte

¹²² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 199.

¹²³ Yazıcı, "Deylem", aynı yer.

¹²⁴ Abbas Sabbâğ, Nebi Bozkurt, "Müstevfî", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 147,148.

¹²⁵ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 119; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 199.

¹²⁶ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, aynı yer.

¹²⁷ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 30.

geldiği hakkında kesin bir kayıt olmamakla birlikte, İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere göre, Alâeddin Keykubad'ın ölümünden sonra devlet erkânı tarafından tahta oturtulan yeni sultan II. Keyhüsrev, Emîr Sâdeddin Köpek'in tavsiyesi ile tüm muhalif devlet adamlarını yönetimden uzaklaştırmış, vezirlik makamına Şemseddin İsfahânî'yi, nâiblik makamına da Sâhib Mühezzebüddin Ali'yi getirmiştir¹²⁸. Bu tarihte vezirlik yapan Şemseddin İsfahânî daha sonra görevinden uzaklaştırılarak yerine Mühezzebüddin Ali getirilmiştir. Vezaretteki bu değişimin hangi tarihte olduğu hakkında kaynaklarda kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Kaymaz'a göre bu olay, Selçuklu veziri Sâdeddin Köpek'in Temmuz 1238 yılında Sümeysât Seferi sonrasında yaptığı tasfiye hareketi sırasında gerçekleşmiştir. Kaynaklardaki bilgilerden de anlaşıldığı üzere Mühezzebüddin Ali, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in saltanatı zamanında, 1238 senesinde vezirliğe getirilmiştir ve 1245 yılına kadar vezâret makamında kalmıştır. Yukarıda da değinildiği üzere, 1220 yılında Konya'ya gelerek Müstevfî Sâdeddin Erdebîlî'nin hizmetine giren ve onun kızıyla evlenen Mühezzebüddin Ali, Moğollar'la anlaşmak üzere Mugan'a yaptığı ziyarette oğullarını da yanında götürmüştür. Oğullarının o tarihte 15-20 yaşlarında olduğu tahmin edilmektedir. Bu seyahat vesilesiyle Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ismi kaynaklarda ilk kez geçmiş ve bu olay sonrasındaki dokuz yıl içinde kaynaklarda adına tekrar rastlanılmamıştır¹²⁹.

II. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Yetiştirdiği Çevre

Muînüddin Süleyman Pervâne, Selçuklu devlet yönetiminde idarî sınıfa mensup olan soylu bir aileden gelmektedir. İbn Kesîr Pervâne'yi, “*şecâat ve kerem sahibi, zekî ve cömert*” bir kimse olarak tanımlamıştır¹³⁰. Horasanlı bürokrat bir aileye mensup olan Süleyman Pervâne'nin yetiştiği çevre ve şartlar daha çok Horasanlı yönetici sınıf çevresinde şekillenmiştir. Dedesi Tâceddin Ebû Nasr Mehmed Kâşânî, Amasya kadılığı yapmış bir devlet adamıdır. Babası Mühezzebüddin Ali, Türkiye Selçuklu Devleti'nde müstevfilik ve vezirlik gibi mevkilerde bulunmuştur. Devrin kalem erbabının sahip olabileceği bir ilme ve eğitime sahip olan Muînüddin Süleyman Pervâne, çocukluk döneminde başarılı bir devlet adamı olan I. Alâeddin Keykubad devrini, gençlik döneminde ise II. Gıyâseddin Keyhüsrev devrini yaşamış, bu vesileyle Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem refah dönemine hem de bunalımlı devrine bizzat şahit olmuştur¹³¹. Bu iki farklı devirde, dedesinin ve babasının idarî kadrolarda olması sebebiyle

¹²⁸ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 195-199.

¹²⁹ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 31.

¹³⁰ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, s. 467.

¹³¹ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, s. 43.

siyasî olayları yakından takip edebilme fırsatı bulan Pervâne, bu sayede siyasî ve idarî konularda tecrübe edinmiştir. Zira Anadolu'nun Türkler tarafından yurt edilmeye başlanıldığı dönemden itibaren Anadolu'da oluşmaya başlayan yeni toplum yapısı Türk-İran kültürünün birleşmesi sonucunda meydana gelmiştir. Meydana gelen bu yeni toplumsal yapının nüfuz boyutunu göçebe Türkmenler (Oğuzlar) oluştururken, kültürel boyutunu İslamî Türk-İran unsurları, iktisadî boyutunu ise Anadolu'daki yerli Hristiyan halk oluşturmaktadır¹³². Horasanlı büroktik kesim içinde yer alan Mühezzebüddin Ali, edinmiş olduğu tecrübeler ile sultanların takdirini kazanan bir emîrdir. Bu sebepten dolayı Süleyman Pervâne'nin devlet yönetimindeki makamlar için yetişmesi ve tecrübe edinmesi hiç de zor olmamıştır. İran bürokrasisinin ilmî teşkilâtını da yakından takip etme fırsatını bulan Pervâne, henüz genç yaşlarında olmasına rağmen Selçuklu Devleti *serleşkerlik*¹³³ makamı gibi oldukça önemli bir mevki için mücadeleye girmiştir¹³⁴.

Devletin kuruluş yıllarında Selçuklu askerî kadroları Türk beylerinin elinde olmasına rağmen, zamanla bu özelliğini kaybeden Selçuklu askerî teşkilâtına, gulam olmayanların katılmasıyla, Türkiye Selçuklu Devleti'nde, farklı bir askerî yapı ortaya çıkmıştır. Merkeziyetçi yapı bu sayede kuvvetlenmiş ve Horasan kökenli devlet adamları sivil iradeyi tamamen idare etmeye başlamışlardır. Böyle önemli bir yetkiye sahip olan Horasanlı yönetici unsur, zamanla askerî mevkilerde de söz sahibi olmaya başlayarak bu kadrolara kendi adamlarını getirmek için çaba sarfetmiştir. Süleyman Pervâne'nin Erzincan Serleşkerliği için askerî kadroya mensup bir emîr ile mücadele etme cesareti, bahsettiğimiz Horasanlı yönetici unsurun bu derece kuvvetlenmesinden ileri gelmektedir. Serleşkerlik gibi mühim bir mevki söz konusu olduğu için henüz otuz yaşlarında olan ve bu mevki için çok genç olan Pervâne, bu makam sayesinde merkezî kadrolarda hızla yükselmiştir. Bu koşulların oluşmasındaki en büyük etken Moğol istilâsıdır. 1243 Köseadağ bozgunu sonrasında Süleyman Pervâne de babası ile birlikte Mugan'daki karargâha giderek Baycu Noyan ile yapılan barış görüşmelerinde bizzat bulunmuştur. Bu tarihten sonra bir barış ortamı sağlanmış olsa da Türkiye Selçuklu Devleti Moğollar'a tâbi olmuş ve onların bir haraçgüzârı olmaktan kurtulamamıştır. 1243 yılı Haziran ayı cuma günü meydana gelen Köseadağ Savaşı'ndan sonra bozgun haberini alan II. Gıyâseddin Keyhüsrev ile Sâhib-î Âzam Mühezzebüddin Ali ve Pervâne Veliyyüddin Umur Bey

¹³² Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi 1243-1453*, I, Tekin Yay., Ankara, 1979. s. 65.

¹³³ Anadolu Selçuklu Devleti'nde ordu komutanlarına verilen ad. Bkz. Erkan Göksu, "Türkiye Selçukluları Dönemine Ait İki Askerî İstilah: "Leşker-i Kadim" ve "Leşker-i Hadis" Tabirleri Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14 (2011), 137-147.

¹³⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûr'l-Alâiyye*, II, s. 129.

Amasya'ya gelmişlerdir. Amasya Valisi Alishir Bey bu savaşta şehit düşmüş yerine Emîr Seyfeddin Haydar Amasya valisi olmuştur. Amasya kadısı Fahreddin Ali ve Sâhib Mühezzebüddin Ali yanlarında bir heyet ile Moğollar'ın merkezi Mugan'a gitmek üzere yola çıkmışlardır. Mugan'a varan heyet, Moğol Hükümdarı Güyük Han'ın annesi Türkinay Hatun'a hediyeler sunmuş ve günlerce müzakere etmişlerdir. Sonunda iki taraf anlaşmaya varmış ve Selçuklu heyeti Moğollar'a vergi ödemeyi kabul etmiştir¹³⁵. Bu anlaşmaya göre Selçuklular, günde bin dinar, bin keçi, bin koyun ödeyecekler ve bunun yanı sıra her ay Anadolu'da ikâmet edecek olan Moğol valisinin maaşını ve giderlerini karşılayacaklardır. Moğollar ve Selçuklular arasında barışı tahsis ederek Anadolu'ya dönen Sâhib Mühezzebüddin Ali bir süre sonra vefât etmiş yerine Şemseddin Mehmed el-İsfahânî Sâhib-i Âzâm¹³⁶ olmuştur.

Mühezzebüddin Ali, yıllık vergi ödemeyi kabul ederek Anadolu'ya dönse de Moğol kumandanıyla yapılan bu anlaşmanın geçerliliği, Selçuklu yönetimi tarafından endişe ile karşılanmıştır. İlerleyen zamanda Şemseddin İsfahani'yi Batu Han'a gönderen Selçuklu idarecileri, yapılan barış anlaşmasını teyit etmek istemişlerdir. Batu Han bundan memnun olmuş ve Baycu ile yapılan anlaşmayı onaylayan yarlıg ve bunun yanında yay, kılıç, külâh, sadak, elbise gibi hediyeler yollamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin artık Moğollar'a bağlı vasal bir devlet olduğu, bu anlaşma ile hukuki bir boyut kazanmıştır. Böylece Selçuklular, 1256 yılında Hülâgû'nün İran'a geldiği tarihe kadar Moğollar'a tâbi olmuşlardır. İslâmiyeti kabul eden İlhanlı devleti ise Ebu Said Bahadır hanın vefatından sonra yıkılmıştır (1335)¹³⁷.

B. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Siyasî Kariyeri

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin siyasî kariyeri, babası Mühezzebüddin Ali ile birlikte, 1243 tarihinde Mugan'a yaptıkları sefer ile başlamış ve sırasıyla, *Tokat emîrliği* (1249-1252), *Erzincan serleşkerliği* (1252-1253), *Emîr-i Hâciblik*¹³⁸ (1254-1256), *pervânelik*¹³⁹ (1257-1260) ve *vezirlik* (1260-1261) gibi görevlerle devam etmiştir. Moğollar'ın yardımı ile II. İzzeddin

¹³⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 76-77.

¹³⁶ Büyük vezir veya baş vezir.

¹³⁷ İbn Fazlullâh el-Ömerî, Moğollar'ın Anadolu'dan 1332-1333 yılında ayrıldığını bildirmektedir. Bkz. Yaşar Yücel, *Mesâlikü'l-Ebsâr'a Göre Anadolu Beylikleri*, Ankara 1991, s. 182; Eymen Fuâd Seyyid, "Mesâlikü'l-Ebsâr", *DİA*, XXIX, Ankar 2004, s. 265-266; Osman Gazi Özgüdenli, "Moğollar", s. 229; Kaymaz, *Pervâne Muînü'd-dîn Süleyman*, s. 33,34.

¹³⁸ Selçuklularda divân üyeleri ile sultan arasındaki yazışma, konuşma ve buluşmaları temin eden kişilere Hâcib bunların başında bulunanlara ise Hâcibü'l-Hüccâb denirdi. Bkz. Aydın Taneri, "Hâcib", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 508-511.

¹³⁹ Anadolu Selçuklu Devleti'nde Pervânelik makamındaki kişi, arazi işleriyle uğraşır, temlik, tahrir, mülk, iktâ ve bunlarla ilgili tayin işlerini yapar, menşur ve beratları hazırlayarak, defterleri tutar ve tevcihleri dağıtır. Ayrıca sultan için istihbarat faaliyetlerini yürütürdü, Bkz. Muharrem Kesik, "Pervâne", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 244.

Keykâvus (1246-1249 müstakil / 1249-1262 Müşterek saltanat)'u ülkeden uzaklaştırarak onun taraftarlarını ortadan kaldıran Süleyman Pervâne, 1261-1277 yılları arasında Türkiye Selçuklu Devleti'nde kendi adıyla anılan (Pervâne Devri) bir döneme imza atmış ve mutlak bir hâkimiyet tesis etmiştir.

I. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Erzincan Serleşkerliği (1252-1253)

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin adı kaynaklarda ilk kez Tokat emîri (1249-1252) olarak geçmektedir. Bu dönemde babası Mühezzebüddin Ali, Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in vezirliğini yapmıştır ve Köseadağ Savaşı'ndan sonra Anadolu'yu yönetmeye başlayan Moğollar, Muînüddin Süleyman Pervâne'yi Tokat emîri olarak atamışlardır. Hüseyin Hüsâmeddin, Süleyman Pervâne'nin babası sayesinde Konya'da ilim tahsil etme fırsatı bulduğundan ve daha sonra Tokat emîri olarak atandığından bahsetmektedir¹⁴⁰.

Moğollar'ın Anadolu'yu istilâsı ile birlikte Selçuklu yönetiminde de köklü değişiklikler olmaya başlamıştır. Batu ve Berke Han'ı ziyaret ettikten sonra Moğol karargâhından geri dönen Nâib Şemseddin İsfahânî'nin elinde, Nizâmü'l-Mülk¹⁴¹ unvanı ile Batu Han (Sayın Han)'dan aldığı yarlıg bulunmaktadır ve bu yarlıg sayesinde Anadolu'da Batu Han adına hükmetme yetkisine sahiptir. O geldiği zaman Mühezzebüddin Ali vefât etmiş ve vezirlik makamı Şemseddin İsfahânî'ye kalmıştır.¹⁴² Selçuklu Sultanı'nın üstünde bir yetki ile bu makama oturan vezir, devleti tamamen kendi yönetimi altına almıştır. Böylece o zamana kadar devlet yönetiminde söz sahibi olan askerî ricâl artık geri plânda kalmıştır. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 6 Aralık 1245 tarihinde vefât etmesi üzerine, Moğol İstilasası daha da hissedilir bir boyuta ulaşmış, halkın korku ve huzursuzluğu daha da artmıştır¹⁴³. Artık Türkmen isyanları Anadolu'da etkili olmaya başlamış, yağma ve soygunlar sonucunda canını kurtarmak isteyen halk ya kalelere kapanmış ya da civar ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır. Sultan Keyhüsrev öldüğünde geride, çocuk yaşta üç şehzade kalmıştır. İlki Rum papazının kızı Berdûliye Hatun'dan olan II. İzzeddin Keykâvus, ikinci şehzade yine bir Rum kızından olan IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve sonuncusu Abhaz Melikesi Gürcü Hatun'dan olan II. Alâeddin Keykubad'dır¹⁴⁴. Devletin tüm yetkilerini kendinde toplayan vezir İsfahânî, Emîr Celâleddin

¹⁴⁰ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VI, s. 285; Kesik, *Muînüddin Süleyman Pervâne*, s. 91,92; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 56.

¹⁴¹ Devletin düzeni.

¹⁴² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 84; Anonim, *Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk der Anadolu)*, Yay. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952, s. 44.

¹⁴³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 88.

¹⁴⁴ Kerîmüddin Mahmud Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000, s. 27.

Karatay, Emîr Şemseddin Hasoğuz, Emîr Esadüd-Din Ruzbe ve Pervâne Fahreddin Ebûbekir Attar gibi devlet adamlarının desteği ile babası tarafından veliaht tayin edilen ve henüz altı yaşlarında olan II. Alâeddin Keykubad'ı değil, Borgulu Meliki II. İzzeddin Keykâvus'u, 1246 yılında Akşehir'e bağlı Altuntaş köyünde tahta oturtmuştur. Sultanın cülusundan sonra Celâleddîn Karatay saltanat nâibliği'ne, Hasoğuz beylerbeyliğine, Ruzbe ise saltanat atabeyliğine atanarak, Vezir İsfahanî ile birlikte sultan adına devleti yönetmeye başlamışlardır¹⁴⁵.

Moğollar, yeni sultanın başa geçmesiyle birlikte baskıyı artırarak onu Karakurum'a çağırılmışlar, Güyük Han'ın cülûs töreninde bulunması için ısrarcı olmuşlardır. Sultan II. Gıyâseddin Keyhüsrev hayatta iken gitmemek için birtakım bahaneler öne sürerek onları oyalamak istemiş, onun ölümünden sonra işler daha da zorlaşmıştır. Moğollar, Türkiye Selçuklu Devleti üzerindeki baskıyı artırarak devletin egemenlik haklarına saldırmaktan geri durmamışlardır. Sultan II. İzzeddin tahta geçtikten sonra, Moğol elçilerinin gönüllerini yapabilmek için onlara çeşitli hediyeler gönderen Vezir Şemseddin İsfahanî, sultanın yerine Melik Rükneddin Kılıç Arslan'ın Karakurum'a gitmesini istemiştir¹⁴⁶. Melik Rükneddin'i Karakurum'a yollayan Şemseddin İsfahanî, bu sayede Moğol baskısını az da olsa hafifleterek zaman kazanmaya çalışmıştır. Diğer taraftan, bu planı ona pahalıya mal olmuş, barış görüşmelerinin sonunda Moğollar Selçuklular'a daha ağır vergiler ile cevap vermişlerdir. Saint Quentin'in kaydettiğine göre, Selçuklular Moğollar'a her yıl “1.200.000 dirhem, 500 top ipekli kumaş, 500 deve ve 5.000 küçükbaş hayvan” verecekler ve masrafları kendilerine ait olmak üzere Mugan'a kadar götüreceklerdir. Ayrıca Moğol elçilerinin Selçuklu sınırları dâhilindeki bütün gidiş geliş yollarında bulunan ikâmet yerlerindeki masraflarını, yiyecek-içeceklerini ve binek atlarını da temin edeceklerdir¹⁴⁷. Melik Rükneddin Kılıç Arslan, Güyük Han'ın cülûs merasimine Selçuklu sultanı olarak katılmıştır. Vezir Şemseddin ise asıl sultanı göndermeyerek onu âdeta bir koz olarak elinde tutmak istemiştir. Fakat başta Tercüman Erzincanlı Bahâeddin Yusuf olmak üzere kendisine muhalif olan grup, cülûs töreninde onu Güyük Han'a şikâyet ederek, devleti Moğollar'ın fiili müdahalesine açık hale getirmişlerdir. Sultanın gelmemesinden dolayı kızgın olan Güyük Han, bu olaydan sonra daha fazla sinirlenerek yeni bir karar vermiştir. Güyük Han, II. İzzeddin Keykâvus'un tahtan indirilerek IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın

¹⁴⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 89; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 28,29; Faruk Sümer, “Keykâvus II”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 355.

¹⁴⁶ Anonim, *Selçuknâme*, s. 44; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 41,42.

¹⁴⁷ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245- 1248*, s. 61,65; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 42-44.

Selçuklu Devleti'nin yeni sultanı olmasına, Vezir İsfahânî'nin öldürülerek yerine tercüman Bahâeddin Yusuf'un getirilmesine dair bir yarlğ hazırlatmış ve Selçuklu heyetini, 2.000 kişilik Moğol askeri ile birlikte Anadolu'ya göndermiştir. Devletin batı bölgelerinde mali denetimi sağlamak isteyen Güyük Han, kumandanı Elçigidey'i İran'a göndererek, Anadolu, Musul, Diyarbekir ve Gürcistan bölgelerinden toplanan vergileri bizzat kendisinin toplamasını emretmiştir. Artık vergiler Baycu Noyan tarafından değil doğrudan Elçigidey Noyan tarafından toplanacaktır. Şemseddin İsfahânî de bu emre uyarak Reşidüddin Ebû Bekir Cüveynî vasıtasıyla vergiyi Moğol kumandanına göndermiştir. Amacı, Güyük Han'ın desteğini sağlayarak ondan bir yarlğ almak ve yerini sağlamlaştırmaktır. Fakat Güyük Han, onun hakkında bir ferman çıkarmış ve öldürülmesini emretmiştir. Bu sırada Ahmed adlı bir Türkmen ortaya çıkarak I. Alâeddin Keykubad'ın oğlu olduğunu iddia etmiş ve kendisine destek verenlerle birlikte büyük bir iç isyan başlatmıştır¹⁴⁸. Vezir İsfahânî'nin isyanı bastırmak için uç bölgelerine Hassa birlikleri¹⁴⁹ni gönderdiği esnada Karakurum'dan dönen elçilik heyeti, ellerinde Güyük Han'ın yarlğı ile Anadolu'ya varmışlar, Sivas'a geldiklerinde ise IV. Kılıç Arslan'ı Selçuklu sultanı ilan etmişlerdir. Daha sonra Konya'ya elçi göndererek II. Keykâvus'un tahtan indirilmesini ve Vezir İsfahânî'nin tutuklanarak öldürülmesini istemişlerdir. Haberi alan Şemseddin İsfahânî, Karatay'ın uyarılarına aldırmadan, Alâiye'ye kaçmayı plânlamıştır. Fakat Celâleddîn Karatay, gönderdiği askerî birlikler ile onu tutuklatmış ve kaleye hapsetmiş, daha sonra ise onu, öldürdüğü kişilerin ailelerine teslim ederek, korkunç işkenceler sonucunda ölmesine sebep olmuştur¹⁵⁰.

Vezir İsfahânî'nin ölümünden sonra kargaşa ortamı devam etmiş ve IV. Kılıç Arslan'ın tahta oturmasından memnun olmayan kesim isyan etmiştir. Celâleddîn Karatay, bu kargaşa ortamında üç kardeşin aynı anda sultan olmasını tavsiye etmiş ve üçlü saltanat sistemini önererek soruna çözüm bulmaya çalışmıştır. Celâleddîn Karatay'ın bu çözümü sultanların mahiyetindeki ordular ile harekete geçmesini önleyememiştir. Konya'yı almak isteyen IV. Kılıç Arslan, Aksaray'a gelince II. İzzeddin Keykâvus ile karşılaşmıştır. 14 Haziran 1249'da, Kılıç Arslan Hanı yakınlarında karşılaşan iki ordu arasında şiddetli bir savaş cereyan etmiştir. Savaş, II. İzzeddin Keykâvus'un üstünlüğü ile sona ermiş, IV. Rükneddin Kılıç Arslan ve kumandanları tutuklanmıştır. Henüz çocuk yaşta olan iki sultan karşılaştıkları zaman içinde

¹⁴⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 116,117.

¹⁴⁹ Farklı milletlerden ufak yaşlarda esir edilen ya da satın alınan çocukların eğitilmesi sonucunda meydana getirilen ordu. Diğer ismi "Gulâmân-ı Hâssa"dır. Bu ordu sultana bağlıdır ve sultanın güvenliğinden sorumludur. Bkz: Mustafa Terzi, "Gulâm", *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 137-168.

¹⁵⁰ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 240, 241; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 113,114; Anonim, *Selçuknâme*, 44; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 118-124; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 44, 45.

bulundukları bu duruma üzümüşler ve birbirlerine sarılarak ağlamaya başlamışlardır. Bu olay Selçuklu hânedanının düştüğü acı durumu gözler önüne sermiştir ve IV. Kılıç Arslan'ın mağlûbiyeti ile son bulan savaş sonrasında, “*üçlü saltanat devri (1246-1266)*” olarak adlandırılan yeni bir dönem başlamıştır. Bu savaş esnasında IV. Kılıç Arslan'ın yanında olan Muînüddin Süleyman Pervâne, II. İzzeddin Keykâvus tarafından tutuklanarak “*Harşene Zindanı*”na hapsedilmiştir¹⁵¹.

Bu dönemde Tokat emîri olan Süleyman Pervâne'nin yönetim kadrosunda çok önemli bir mevkide olduğu görülmektedir. Bulunduğu bu mühim mevki sayesinde bir yandan içeride büyük bir nüfuz edinen, diğer taraftan Moğollar'ın desteğini kazanmaya çalışan Süleyman Pervâne, devletin önemli bir mevkiini ele geçirmeye hazırlanmıştır. Kıdemli bir emîr olan Seyfeddin Torumtay ile 1252-1253 yıllarında, henüz otuzlu yaşlarında iken Erzincan Serleşkerliği için mücadele eden Pervâne, Baycu Noyan'a başvurarak rakiplerini bertaraf etmek istediğini bildirmiştir¹⁵². Bunun için Moğollar'ın onayını almaya mecbur olan Pervâne, Seyfeddin Torumtay ile Baycu Noyan'ın yanına gitmiş ve soruna çözüm getirmesi için ondan yardım istemiştir. Müezzabüddin Ali'yi yakından tanıyan Baycu Noyan'ın kararı Süleyman Pervâne'den yana olmuştur¹⁵³.

II. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Emîr-i Hâcib'lik Dönemi (1254-1256)

Aksarâyî, üçlü saltanat döneminde Süleyman Pervâne'nin *Emîr-i Hâcib* olduğundan ve onun “*Vezir Mühezzabüddin Ali'nin oğlu olduğu için şerefli bir soya sopa, iyi huya ve güzel ahlâka sahip*” olduğundan bahsederek, “*onun görüşü ve onayı olmadan ülkenin hiçbir işinin tedbiri alınmazdı*” demiştir¹⁵⁴.

Kılıç Arslan Hanı Savaşı'ndan sonra Moğol elçilerinin de kabul ettiği anlaşma sonucunda, üç sultanında aynı anda tahtta söz sahibi olacağı *üçlü saltanat sistemi* oluşturulmuş ve İzzeddin Muhammed Râzi vezir olarak atanmıştır. Celâleddîn Karatay Atabeg-i Rum unvanı ile üç sultanın da atabeyi olmuş ve devleti yöneten en güçlü kişi konumuna gelmiştir. Vezirlik makamına Nahçıvanlı Kadı Necmeddin'i getiren Karatay, saltanat nâibliğine Nizâmeddin Hurşid'i getirirken, pervânelik Seyfeddin Hamîd'e, melikü'l-küttâblık da Baba Şemseddin

¹⁵¹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 243,244; Anonim, *Selçuknâme*, s. 45; Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 233; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 46; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 243; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 30.

¹⁵² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 129.

¹⁵³ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 246; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 30.

¹⁵⁴ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 30

Mahmud'a kalmıştır. Batu Han, kendisini ziyaret eden Selçuklu heyetine yeni bir ferman vererek yeni atamalar yapmıştır. Buna göre, Tuğrâî Şemseddin Mahmud'u vezirliğe, Melikü's-Sevahil Kazvinlioğlu Sucaüddin Abdullah'ı saltanat nâibliğine, Düleycanlı Necibüddin'i müstevfiliğe, Cüveynî Reşüddin Ebû Bekir'i emîr-î arızlığa¹⁵⁵, ve Emîr-î Dad¹⁵⁶ Sücaslı Hatîrü'd-Dîn Zekerîyyâ'yı Çorum serleşkerliğine atayan Batu Han, Selçuklu Devleti'nin idarî mekanizmasını kendi emri altına almaya çalışmıştır. Süleyman Pervâne ise Baycu tarafından emîr-î hâcib olarak atanmıştır¹⁵⁷. Bu sırada durumu farkedenden ve Süleyman Pervâne ile akraba olan Vezir Şemseddin Mahmud, gizlice mektup yazarak Pervâne'ye göndermiş ve ondan Baycu Noyan'a iletmek istediği tâlimatları kendisine bildirmesini istemiştir. Bu mektup gulamlardan birinin ihbarı üzerine Karatay'ın eline geçmiş ve Karatay, veziri ihanetle suçlayarak Antalya Kalesi'ne hapsedirmiştir. Bunun üzerine Vezir Şemseddin'in sadık adamlarından biri Noyan'a haber vererek onu hapisten kurtarmak için yardım istemiş, hapisten kurtulan vezir, hemen Baycu Noyan'ın yanına gitmiştir. Bu olaydan sonra hem Baycu Noyan hem de diğer Moğol kumandanlar, Selçuklu Devleti üzerindeki baskıyı ve malî taleplerini artırmış ve Selçuklu yöneticilerini tahakkümleri altına almaya başlamışlardır.

Bu durumdan bunalan Selçuklu idaresi, Karakurum'a elçi göndererek Mengü Han'dan yardım istemişlerdir. Bu görev için Fahreddin Ali uygun bulunmuş ve değerli hediyelerle Moğol Hanı'na gönderilmiştir. O henüz yola çıktığında, Altın Orda hanı Batu Han, ısrarla II. Keykâvus'un ilk önce kendi huzuruna sonra da Mengü Han huzuruna çıkmasını ve itaatini bildirmesini istemiştir. Bu istek, Selçuklu'nun Moğol hâkimiyetine boyun eğmesi demektir. II. Keykâvus'un memleketten ayrılması büyük çabalar sonucunda kurulan üçlü saltanat düzeninin bozulmasına sebep olacaktır. Diğer yandan yapılacak harcamalar devletin hazinesine yeni bir darbe vuracaktır. Selçuklu yöneticileri Moğollar'ı oyalama siyaseti takip etmek zorunda kalsalar da Batu Han, Selçuklu topraklarını işgal etme tehtidinde bulununca II. Keykâvus'un Karakurum yolculuğu kaçınılmaz olmuştur. Devlet erkânı II. Keykâvus'u kardeşleriyle birlikte Kayseri'ye kadar götürmüşler ve burada konaklamışlardır. Daha sonra Moğol elçileriyle birlikte onları uğurlamak zorunda kalmışlardır. Yola çıkan heyet, Sivas'a geldiğinde Celâleddin Karatay'ın vefât haberini almıştır (12 Kasım 1254)¹⁵⁸. Bu haber sonrasında Sultan Keykâvus, kendisine büyük destekleri bulunan Karatay'ın ölümü üzerine memleketi terketmeye cesaret

¹⁵⁵ Anadolu Selçuklu Devleti'nde ordunun maaş ve donanmasından sorumlu olan kişi. Bkz. Erdoğan Merçil, "Ârız" *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 359.

¹⁵⁶ Anadolu Selçuklu Devleti'nde adalet işlerinden sorumlu olan kişi. Bkz. Aydın Taneri, "Emîr-î Dad", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 130.

¹⁵⁷ Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 252.

¹⁵⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 136.

edemeyerek yolculuktan vazgeçmiştir. Bu durumun doğuracağı sorunları tahmin eden devlet erkânı, Keykâvus yerine onun küçük kardeşi II. Alâeddin'i göndermeyi uygun bulmuştur¹⁵⁹. II. Keykâvus, Hülâgû Han'a bir mektup yazarak “Benim gibi bir sultan olan küçük kardeşim Alâeddin'i size gönderiyorum. Benim bizzat gelmeme imkân yok. Bunun sebebi atabeğim Celâleddîn Karatay'ın vefat etmiş olmasıdır. Batı tarafındaki bir düşmanım da bana karşı hareket etmiştir. Başka bir zaman muhakkak ki kendim geleceğim” demiştir¹⁶⁰. 1254 yılında yola çıkan Alâeddin Keykubad'ın yanında Nâib Sücaü'd-Din Abdurrâhman, Emîr Seyfeddin Torumtay, Kâbız Nureddin Abdullah ve Lala Bedreddin Muslih vardır. Yolda bu heyete, eski vezir Şemseddin Mahmud ve arkadaşları da katılmıştır¹⁶¹.

Sultanın Selçuklu başkentinden ayrılması üzerine Karatay'ın tesis ettiği *Ortak Saltanat* düzeni bozulmuş, bazı devlet adamları makam elde edebilmek için mücadele etmeye fırsat bulmuşlardır. Böylece Karakurum'a giden heyete katılan, başta Şemseddin Mahmut olmak üzere IV. Kılıç Arslan ve II. Keykâvus taraftarları birbirleri ile mücadeleye girişmişlerdir. Bu çekişme sonucunda suikâste uğrayan II. Alâeddin Keykubad, Batu Han'ın yanına gidmeden vefât etmiştir. Nejat Kaymaz'a göre işlenen bu cinayet sonrasında iki grup birbirini suçlayarak yola devam etmişlerdir. Böylece, Karatay'ın kurduğu *üçlü saltanat sistemi* bozulmuş ve kardeşlerden biri vefât ederken diğer ikisi de iktidar mücadelesine girmiştir¹⁶².

Hıristiyan dayıları Kir Haye ve Kir Kedid'nın teşvikiyle yönetimi ele geçiren II. Keykâvus, kardeşi IV. Kılıç Arslan'ı saraya hapsedmiş ve tüm yetkilerini de elinden almıştır. IV. Kılıç Arslan ise taraftarları sayesinde Konya'dan kaçmayı başararak Kayseri'ye gelmiş ve 1254 yılında sultanlığını ilan etmiştir. Bunun üzerine ülkenin doğu kısmını kardeşine devretmeyi teklif eden II. Keykâvus, kardeşinden müspet yanıt alamamış ve kendisini silahlı çatışma içinde bulmuştur¹⁶³. İki taraf Kırşehir-Kayseri arasındaki Ahmed Hisar mevkiinde karşı karşıya gelerek savaşmışlardır. Savaşın sonucunda IV. Kılıç Arslan kardeşi II. Keykâvus'a esir düşmüş ve önce Amasya Kalesi'ne daha sonra Uluborlu (Borglu)'ya gönderilmiştir. Böylece Türkiye Selçuklu tahtı, II. İzzeddin Keykâvus'un eline geçmiştir. Sükûnet devri olarak

¹⁵⁹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 247-249.

¹⁶⁰ Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l Farac Tarihi*, II, Süryanice'den İngilizce çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, 2. baskı, Ankara 1987, s. 559, 560.

¹⁶¹ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 52.

¹⁶² İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 263, Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 29-30; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 53; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, Çağ Yay., İstanbul 1992, s. 314,315.

¹⁶³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 137-140.

adlandırılan bu dönemde Sultan II. Keykâvus, sakin bir yönetim hayatı sürmeye hedefleyerek, dış ilişkilerini geliştirmeye başarmıştır¹⁶⁴.

II. Keykâvus'un saltanatı boyunca devlet işlerini emîr-i hâcib unvanıyla yürüten kişi, Süleyman Pervâne olmuştur. Bu dönemde iç düzeni sağlamak için Ağaçeri Türkmenleri üzerine askerî birlikler gönderilmiş ve sınır boylarında meydana gelen yağmalardan halkın korunması amaçlanmıştır. Moğol istilâsı bu dönemde de Baycu Noyan komutasında tüm hızıyla devam etmiştir. 1251'de İlhanlı tahtına oturan Mengü Han, ülkenin batı tarafını kardeşi Hülâgû'ye tevcih ederek Baycu Noyan'ı Anadolu'ya çağırmıştır. İslâm ülkelerini idare edememekle suçlanan Baycu Noyan, Anadolu'nun fethi ile görevlendirilmiş ve Bağdat seferi öncesinde ordunun ihtiyacını tedarik etmesi istenmiştir. Bu şekilde başlayan Anadolu istilâsı Selçuklu yöneticilerini zor durumda bırakmıştır¹⁶⁵.

Devlet bürokrasisi, Moğol hâkimiyetine tâbi olmak ya da karşı çıkarak bağımsız hareket etmek niyetinde olan iki gruba ayrılmıştı. İbn Bîbî'ye göre sultanın etrafındaki Türkmen ümerâsından oluşan tecrübesiz emîrlar savaş yanlısı olurken, Süleyman Pervâne'nin de içinde bulunduğu Horasan kökenli devlet adamları boyun eğme taraftarıydılar¹⁶⁶. Aksarâyî, Kadı İzzeddin'in de mücadele etmekten yana olduğunu bildirmektedir. Sultan ise farklı fikirler karşısında ne yapacağını bilemez bir durumda bir yandan Pervâne Nizâmeddin Hurşit'i Baycu'ya göndererek maksadını öğrenmek isterken, diğer yandan Ağaçeriler üzerine gönderilen birlikleri derhal geri çağırarak asker toplama hazırlıklarına başlamıştır. Böylece toplanan silahlı kuvvetler, savaş yanlılarını yüreklendirirken, sultanın bu fikre taraf olmasında da etkili olmuştur. Baycu Noyan'ın düşüncesini öğrenerek memlekete dönen Pervâne Nizâmeddin Hurşit, Baycu'nun savaşma niyetinde olmadığını sadece “*yaylak-kışlak için uygun bir yer*” isteğini bildirmiştir¹⁶⁷. Bunun üzerine Baycu'nun isteklerini yerine getirmeyi düşünen sultan, Pervâne Nizâmeddin ile emîr-i hâcib Muînüddin Süleyman'ı, değerli hediyelerle birlikte Moğol kumandanına göndermiştir. Gönderilen heyet henüz yoldayken, savaş yanlıları sultanı ikna ederek Moğol kumandanı Baycu'ya karşı savaşılması emrini çıkarmaya muvaffak olmuşlardır. Selçuklu'da savaş hazırlıkları yapılırken Moğol kumandanı Baycu, birlikleri ile beraber Aksaray'a kadar gelmiştir. Haberi alan II. İzzeddin Keykâvus, Vezir İzzeddin ve

¹⁶⁴ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 266, 267; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 31; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 141,142; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 56-58.

¹⁶⁵ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 60.

¹⁶⁶ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 257,258.

¹⁶⁷ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 32; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 562; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 317.

Beylerbeyi Kundi ile tecrübeli kumandanları Yavtaş Arslan ve Emîr-i âhur Arslan Doğmuş idaresindeki ordusu, Moğollar'a karşı göndermiştir. Sultan Alâeddin Kervansarayı'na geldiklerinde Türkmen birlikleri ile beraber Türkmen şahneyi keşif için gönderen Selçuklu ordusu, Moğol ordusunun durumunu öğrenmek istemiştir¹⁶⁸. Selçuklu ordusunun kendisine doğru geldiğini öğrenen Moğol Kumandanı Baycu ise komutanı Hoca Noyan'ı 1.000 kişilik bir birlik ile öncü kuvvet olarak göndermiştir. Vuku bulan çarpışmada Türkmenler tamamen imha edilmiştir. Ertesi gün (14 Ekim 1256) Moğol kuvvetleri Selçuklu askerleri ile karşı karşıya gelmişlerdir. Devlet erkânında fikir birliği olmaması sebebiyle, Moğol ordusu karşısında tutunamayan Selçuklu birlikleri kısa sürede mağlûp olmuşlardır. Devlet adamlarının sultana karşı duyduğu öfke, savaş alanına da yansımış, Arslan Doğmuş ve beraberindeki askerler Moğol kumandanının safına geçmişlerdir. Anlatılanlara göre II. İzzeddin Keykâvus muhârebe günü içdiği şarabın etkisi altındayken Arslan Doğmuş'un evine giderek eşine kötü muamelede bulunmuştur¹⁶⁹. Bu olay Arslan Doğmuş'da intikam hissini uyandırmış ve savaşın en önemli noktasında düşman safına geçmesine neden olmuştur. Böylece Selçuklu ordusu ağır bir mağlûbiyet almış, başta Kadı İzzeddin olmak üzere birçok asker ve devlet adamı kılıçtan geçirilmiştir¹⁷⁰.

Kösedağ bozgununda babasının düştüğü duruma düşerek, on üç yıl önce onun yaptığı gibi savaş alanından kaçan İzzeddin Keykâvus, yakınlarıyla birlikte Konya'dan ayrılarak Antalya'ya gitmiştir. Moğol ordusu ise ertesi gün Konya önlerine gelerek şehri yağma ve talan etmiştir. Aksarâyî'nin aktardıklarına göre, Baycu askerlerine emir vererek kimsenin canına dokunulmamasını istemiş, ziraat ve ticaretin durmaması için gerekli tedbirlerin alınması yönünde tâlimat vermiştir. Ardından Kılıç Arslan Hanı'na yakın bir yerde kışlak kuran Baycu Noyan, kış boyunca burada ikâmet etmiştir. 1243 Kösedağ bozgunu gibi Sultan Hanı Muhârebesi de Türkiye Selçuklu Devleti'ne ağır bir darbe vurmuş ve büyük zararlara yol açmıştır. Buna karşılık bu muhârebe Münüddin Süleyman açısından bir dönüm noktasıdır. Süleyman Pervâne bu savaştan sonra, Türkiye Selçuklu Devleti'nde önemli bir yere sahip olmuştur¹⁷¹.

¹⁶⁸ Odabaşı, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, s. 43.

¹⁶⁹ Baybars Mansurî, *Zubdat al-Fikra fî Ta'rîkh al-Hijra*, Neşr. Donald S. Richards, Beyrut 1998, s. 22.

¹⁷⁰ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 256,257; Anonim, *Selçuknâme*, s. 46; Aynî, *'İkdü'l-cümân*, s. 154; Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, (Metin, Tercüme ve Araştırmalar), Ankara 1958, s. 65-67; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 61-63; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 318.

¹⁷¹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 258; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 32.

III. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Pervânelik Dönemi (1257-1260)

Moğollar'ın Sultan Hanı Muhârebesi'nde galip gelmeleri ve Sultan II. Keykâvus'un savaş meydanından kaçması sonrasında, Borglu Kalesi'nden çıkarılan IV. Rükneddin Kılıç Arslan, 15 Mart 1256 tarihinde Konya'da Türkiye Selçuklu tahtına oturmuştur. Başta Arslan Doğmuş olmak üzere devlet ricâli, II. İzzeddin Keykâvus'un sultanlığa layık olmadığını düşünmektedir. IV. Kılıç Arslan'ın sultan olarak tahta oturması, Moğollar ile yeni bir anlaşmanın yapılmasını gerekli kılmıştır. Sultan IV. Kılıç Arslan'ın hizmetinde olan Emîr Nizâmeddin Hurşid ve Muînüddin Süleyman, sultan tarafından Moğollar'a elçi olarak gönderilmişlerdir. Aksarâyî'nin verdiği bilgiye göre, IV. Kılıç Arslan'ı hapisten çıkaranlar, Pervâne Nizâmeddin Hurşit ve Emîr-î Hâcib Muînüddin Süleyman'dır¹⁷². Kurulan yeni saltanat düzeninde atabey olan Arslan Doğmuş, Nizâmeddin Hurşid'i saltanat nâibi yaparken boş kalan pervânelik makamına da Muînüddin Süleyman'ı getirmiştir¹⁷³. Moğollar'ın yanında itibar gören Nizâmeddin Hurşit ve Süleyman Pervâne, daha önce de IV. Kılıç Arslan'ın hizmetinde bulunmuşlardır. Böylece hem Moğollar sayesinde hem de yeni sultan nezdinde itibar kazanan iki emîr, iktidarda söz sahibi olmak için uygun ortamı yakalamışlardır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ı tahta geçiren emîrlere, artık devlet işlerini onun adına yürütmeye başlayacaklardır¹⁷⁴. Fakat kendilerini bekleyen önemli problemler vardır. Selçuklu fiilen işgal edilmiştir ve savaş meydanından kaçan II. Keykâvus hâlen serbest hareket etmektedir. Bu sebeplerden dolayı arzu ettikleri gibi hareket etmeleri mümkün olmayan iki emîr, Baycu Noyan'ın, IV. Kılıç Arslan'ın sultanlığını kabul etmesi için çareler aramaya başlamışlardır. Moğol Kumandanı Noyan, Anadolu'yu emri altına almak isterken Hülâgû Han, Irak ve Mısır üzerine yapacağı askerî seferler sırasında Anadolu'daki durumdan emin olmak istemiştir çünkü II. Keykâvus Moğollar'a karşı savaşabilmek için asker toplamaya başlamıştır. IV. Kılıç Arslan ise kardeşine mektup yazarak onu yola getirme çabasıdadır. IV. Rükneddin Kılıç Arslan, ağabeyi ile aralarındaki anlaşmazlıklara bir son vermek amacı ile yazdığı mektubunda, İslâm âleminde hükümdarlar arasındaki bu anlaşmazlıkların başlangıcı olarak, Muhammed Hârizmşah (1097-1128)'in Moğol istilâsına karşı çıkarak onlarla savaşmasını ve bu mücadele sonucunda kötü bir durumda şehit edilmesini, ardından oğlu Celâleddîn Hârizmşah'ın onun yolundan giderek Meyyâfârikîn'de aynı akîbete uğramasını örnek göstermektedir. Hârizmşahlar (1097-1231) gibi Moğollar'a karşı hareket eden herkesin başarıya ulaşamayacağını belirten IV. Kılıç Arslan,

¹⁷² Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 32.

¹⁷³ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 259; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 64-66; Aksarâyî, 32, 33; Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 234; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 251-253.

¹⁷⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 148, 149.

Moğollar ile Selçuklular arasındaki ilk barış ve itaat anlaşmasının, Mühezzebüddin Ali tarafından gerçekleştirildiğini söyleyerek, ondan sonra gelen devlet adamlarının da bu yolu takip ettiğini belirtmiştir. IV. Kılıç Arslan, “*babamız*” diye hitap ettiği Baycu Noyan’ın, Selçuklu hânedanlığındaki çocuk yaşta olan sultanlara baba şefkati gösterdiğini söyleyerek, verilen yarlıg gereği, Anadolu’ya geldikleri zaman Moğolar’a hizmet edilmesinin en doğru yol olduğunu belirtmiştir¹⁷⁵. Bu çabalar sonuçsuz kalınca Nizâmeddin Hurşit ve Süleyman Pervâne, IV. Kılıç Arslan’ı, Baycu Noyan’ın yanına götürmeye mecbur kalmışlardır (28 Kasım 1256). Aksaray’da bulunan Baycu, sultanı huzuruna kabul etmiş ve onun saltanatını onaylama niyetinde olduğunu bildirmiştir. Fakat Sultan II. Keykâvus meselesini halletmeden bunu kabul etmeye yanaşmamış ve Yısutay’ı 1.000 atlı ile Antalya taraflarına göndermiştir. Bu sırada İznik İmparatoru II. Theodor Laskaris (1254–1258)’e sığınmak niyetiyle Denizli (Lâdik) taraflarına gelen Sultan II. Keykâvus, Moğol kumandanı Yısutay’ı geri döneceği vaadiyle kandırarak Bizans topraklarına sığınmıştır¹⁷⁶. Bunun üzerine IV. Kılıç Arslan’ın sultanlığını kabul etmek zorunda kalan Baycu Noyan, Anadolu’da olduğu müddetçe sultanın bu topraklara ayak basmasını yasaklamış ve IV. Kılıç Arslan’ı Ilgın-Kızılviran’da kalmaya mecbur bırakmıştır. IV. Kılıç Arslan ancak Baycu Noyan’ın Anadolu’yu terketmesinden ve Noyan’ın emri üzerine Konya’nın tüm surlarının yıkılmasından sonra payitahta girebilmiştir¹⁷⁷. Diğer taraftan ise Nizâmeddin Hurşit ve Süleyman Pervâne, Baycu Noyan’ın istediği erzağı tedarik edebilmek için her tarafa fermanlar göndermişler ve Moğol kumandanlarını memnun edebilmek için onlara çeşitli ikramlarda bulunmuşlardır. Moğol baskısı her geçen gün artmaya başlamış ve Nizâmeddin Hurşit ile Süleyman Pervâne, Moğol Komutanı Hoca Noyan’ı ortadan kaldırarak bu baskıdan kurtulmayı amaçlamışlardır. Bir suikast plânlayan iki emîr, Sultan tarafından düzenlenen ve tüm Moğol beylerinin bulunduğu bir ziyafet esnasında Hoca Noyan’ı zehirlemeye başlamışlardır. Fakat Moğollar durumu anlamışlar ve Hoca Noyan’ın yanında olan Nizâmeddin’i onu zehirlemekle suçlayarak ilk önce tutuklamışlar daha sonra da öldürmüşlerdir. Bu olay sonrasında Nizâmeddin’in suç ortağı olan Pervâne’nin, olayla ilgisi anlaşılmamış ve olumlu yönden etkilenen Süleyman Pervâne’nin itibarı daha da artmıştır. Süleyman Pervâne, Nâib Nizâmeddin Hurşid’in ölümünden sonra devletin idaresini eline almıştır. Aksarâyî’nin

¹⁷⁵ Kaymaz, *Pervâne Mu’înü’l-dîn Süleyman*, s. 66, 67.

¹⁷⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 149, 150.

¹⁷⁷ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 259, 260.

verdiği bilgilere göre Süleyman Pervâne, artık iktidarda tek başına söz sahibi olmuş ve bir sultan gibi devleti yönetmeye başlamıştır¹⁷⁸.

II. Keykâvus'un payitahttan uzaklaştırılıp IV. Kılıç Arslan'ın tek başına tahta oturması¹⁷⁹ üzerine devlet idaresini eline alan Süleyman Pervâne, ilk iş olarak Moğol hanlarını memnun edip, onların gazabını üstüne çekmemeye çalışmıştır fakat Selçuklu'nun Moğollar tarafından fiilî işgaline de bir çözüm bulmak istemektedir. Bu sebeple Moğol ordusunun ihtiyacını tedarik etmek maksadıyla halktan toplanan erzağı Baycu Noyan'a gönderen Pervâne, diğer yandan IV. Kılıç Arslan'ın iktidarını tüm ülkeye kabul ettirmek için bütün şehirlere güvendiği adamları memur olarak yerleştirmiştir. Süleyman Pervâne, kardeşi Kutbeddin Osman'ı mevki-î divân-ı sultânî, damadı Mecideddin Mehmed bin Hüseyin'i atabeg-i saltanat, eniştesi Hüsâmeddin Köpek'i emîr-ü'l-ümerâ ve dayısı Hâce Saadeddin Yunus'u müstevfî-ü'l-memâlik görevlerine getirmesi için sultanı ikna etmiştir¹⁸⁰. Moğollar'ın İran seferi başlayıp Baycu'nun Hülâgû tarafından çağırılması üzerine Selçuklu kısa bir süreliğine nefes alarak, sükûnete kavuşmuş, devleti tek başına idare eden IV. Kılıç Arslan, dolaylı olarak da Pervâne, rahat hareket etme imkânı bulmuştur. Fakat bu durum uzun sürmemiş, Moğollar'ın ayrılmasını bekleyerek Bizans'a sığınmış olan II. İzzeddin Keykâvus, yanındaki 300 kişilik Frenk birliği ile Konya üzerine yürümüştür¹⁸¹. II. Keykâvus, Bizans İmparatoru'na Lâdik ile birkaç kaleyi vadederek ondan askerî yardım almıştır. Durumu öğrenen Pervâne, Hülâgû Han'ın yanına gitmeye karar vererek derhal hazırlıklara başlamış ve Sultan IV. Kılıç Arslan'ı yanına alarak ilk önce Kayseri'ye gitmiştir. Abû'l Farac'ın verdiği bilgiye göre, Hülâgû'ye elçi gönderen Sultan Keykâvus, Baycu'dan şikâyetçi olmuş, Baycu yüzünden Konya'dan uzaklaşmak zorunda kaldığını ona bildirmiştir. Hülâgû ise bir yarlıg göndererek ondan, memleketi kardeşi ile paylaşmasını istemiştir. İbn Bîbî, Konya'ya gelen Keykâvus'un kardeşine bir mektup göndererek ortak saltanat teklifinde bulunduğunu fakat IV. Kılıç Arslan'ın bu teklifi kabul etmeyerek Moğol Hanı'nın yanına gittiği belirtilmektedir¹⁸². 1 Mayıs 1257 günü Konya'ya gelen, II. İzzeddin Keykâvus, Konya halkı tarafından sevinçle karşılanmış ve yapılan tören sonrasında Türkiye Selçuklu tahtına oturmuştur. Sultan II. İzzeddin Keykâvus, Selçuklu topraklarında kendi hâkimiyetini kurmaya çalışırken, Pervâne de boş durmayarak Hülâgû

¹⁷⁸ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 261; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 32; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûr il-Alâiyye*, II, s. 150; Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar*, s. 65-68.

¹⁷⁹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 262; Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, s. 237.

¹⁸⁰ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, s. 238.

¹⁸¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûr il-Alâiyye*, II, s. 151.

¹⁸² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 563.

Han'ın huzuruna çıkmış ve ondan, devletin tamamının IV. Kılıç Arslan'a verildiğine dair bir yarlıg almıştır¹⁸³. Bunun yanı sıra bu emrin yerine getirilebilmesi için gerekli olan askerî yardımı da temin etmek istemiştir. Fakat Hülâgû, Bağdat Seferi dolayısıyla bu yardımı ertelemiş ve Pervâne'y i geri göndermiştir. Pervâne, 1257 yılında, IV. Kılıç Arslan ile birlikte yola çıkarak Erzincan'a kadar gelmiş fakat II. Keykâvus'un memleketin idaresini eline aldığını görerek buradan öteye geçememiştir. Bu sırada IV. Kılıç Arslan'ın yanında Pervâne'nin kâtipliğini yapan Şerefeddin Mesud, Ziyaeddin Mahmud, Atabeg Arslan Doğmuş, Nâib Hatireddin Zekeriyâ bulunmaktadır. IV. Kılıç Arslan, yanındaki devlet adamlarına Erzincan'ı iktâ olarak dağıtmış, tahtı ele geçirdiğinde bu iktâların mülk olarak tevcih edileceğini bildirmiştir. Genç padişah bu hareketiyle henüz ne denli yanlış bir adım attığının farkında değildir. Bu tevcihler, Türkiye Selçuklu Devleti'nin kaderini belirleyerek, geri dönüşü olmayan zararlara yol açacak kadar büyük önem arz etmektedir. 10 Şubat 1258 yılında Bağdat'ı işgal eden Hülâgû¹⁸⁴, ilkbaharda geri dönerek Pervâne'nin istediği askerî yardımı Erzincan'a göndermiştir. Pervâne, 1.000 atlıdan oluşan Moğol kuvvetleri ve bir o kadar kendi askerleri ile birlikte harekete geçerek, kendine iktâ olarak verilen Tokat'a yönelmiştir. Tokat, Pervâne'nin kendi nâibleri tarafından II. Keykâvus'a karşı müdâfaa edilmiştir ve Pervâne ilk olarak burada mahsur kalan ailesini kurtarmak istemiştir. Yıldız Dağları bölgesinde karşısına, Yavtaş Aslan'ın gönderdiği Şah Melik kumandasındaki Sultan II. Keykâvus'un ordusu çıkan ve savaşmaya mecbur kalan Süleyman Pervâne, bu ordu karşısında yenilmiş ve hayatını zor kurtararak Erzincan'a geri dönmüştür. Tekrar hazırlıklara başlayan Pervâne, Hülâgû'nün yanına gitmiş ve tekrar askerî kuvvet için destekde bulunmasını rica etmiştir. Bunun üzerine Hülâgû, Kadagan Noyan ve Alıncak Noyan komutasında 10.000 kişilik bir askerî kuvveti Pervâne'nin hizmetine vermiştir¹⁸⁵. Erzincan'a gelen Pervâne, bu sefer başarılı olmuş ve IV. Rükneddin Kılıç Arslan, Niksar'da Selçuklu sultanı olarak tahta oturmuştur. Niksar halkı sultanı çok iyi karşılamış ve Sultan IV. Kılıç Arslan, Süleyman Pervâne'nin bu başarısına karşılık onu Niksar sübaşılığına getirmiştir¹⁸⁶. Bu başarı sonucunda Pervâne, Sultan II. İzzeddin Keykâvus üzerine yürümek için çareler ararken hesapta olmayan bir durumla karşılaşmıştır. Dört yıl önce Moğolistan'a giden Selçuklu elçileri, ellerinde Mengü Han ve Hülâgû Han'dan

¹⁸³ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 262-264; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 61; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 68-71.

¹⁸⁴ Reşîdü'd-din Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), Çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hesamipour Khelejeni, TKK, Ankara 2013, s. 36.

¹⁸⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 152.

¹⁸⁶ Firdevs Özen, "İlhanlılar Devrinde Erzincan", *Türk Tarihine Dair Yazılar*, Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan, (2017), s. 521; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 318.

aldıkları yarlıg ile geri dönmüşlerdir. Mengü Han'ın huzuruna çıkarak Sultan İzzeddin'in gönderdiği mektubu ona taktim eden Emîr Seyfettin Torumtay, Türkiye Selçuklu tahtına Sultan İzzeddin'in sahip olması için Han'ı ikna etmeye çalışmaktadır. Bunu kabul ederek II. İzzeddin Keykâvus'un sultan olmasını karar veren Mengü Han, Baycu Noyan'ın gönderdiği elçinin, II. Keykâvus'un Moğol kuvvetleri ile mücadele ederek onlarla savaştığını söylemesi üzerine bu fikrinden vazgeçerek, Türkiye Selçuklu tahtını IV. Rükneddin Kılıç Arslan'a tevcih etmiştir. Altın yaldızlı, üzerinde arslan başı olan yarlıgı ve altın payzayı Sahip Şemseddin Mahmud'a veren Mengü Han, Selçuklu elçilerinin Anadolu'ya dönmelerine müsaade etmiştir¹⁸⁷. Anadolu'ya gelmeden önce Hülâgû Han'ın huzuruna çıkarak ona durumu arz eden Şemseddin Mahmud, onun emri ile II. Keykâvus ve IV. Kılıç Arslan'ı el-Cezire ve Suriye seferlerine katılmak üzere Han'ın yanına getirmekle görevlendirilmiştir. Bu sırada Sultan II. Keykâvus üzerine yürüyen Pervâne ve Moğol kuvvetleri, Kab mevkiine gelmişlerdir. Sâhib Şemseddin, durumu Sultan IV. Kılıç Arslan'a anlatınca, Konya'ya elçi gönderen Sultan, II. Keykâvus'u yanına davet etmiştir. Buna karşılık II. Keykâvus, kardeşi ile bir araya gelmekten çekinerek teklifi kabul etmemiş ancak anlaşma taraftarı olduğunu bildirmiştir. Anlaşmayı kabul etmek zorunda kalan Keykâvus, devletin yarısını kardeşine bırakmıştır. Bu anlaşmaya göre “Kızılırmağın batısında kalan yerler IV. Kılıç Arslan'a, doğusunda kalan yerler II. Keykâvus'a ait olacaktır”. Anlaşma gereğince Tokat taht merkezi olmuştur. Devletin başkenti Konya iken iki kardeş arasındaki bu anlaşma ile geçici bir süreliğine de Tokat, Türkiye Selçuklu Devleti'ne başkentlik yapmıştır¹⁸⁸. Devletin iki kardeş arasında paylaşılmasını içeren ahidnâmeyi bizzat kaleme alan İbn Bîbî “Moğol kumandanlarının ve hâkimlerinin bu anlaşmaya şahitlik yaptıklarını” bildirmektedir. Anlaşma yapmaya mecbur bırakılan II. Keykâvus, kardeşi IV. Kılıç Arslan ile birlikte Hülâgû Han'ın yanına gitmek için yola çıkmıştır¹⁸⁹.

Hülâgû Han, II. Keykâvus'u iyi karşılamış ve yaptıklarını affederek ona IV. Kılıç Arslan adına gönderilen yarlıg ve payzayı vermiştir. Bunu haber alan Pervâne ve Sâhib Şemseddin, yapılan anlaşma gereği devletin iki sultan tarafından yönetileceğini ve bu durumun İlhanlılar açısından önemli bir avantaj teşkil edeceğini belirterek, Hülâgû Han'ı ikna etmeye çalışmışlardır. Bunu kabul eden Hülâgû han, her iki sultana da ayrı bir yarlıg vererek, ödenecek vergiyi kardeşler arasında taksim etmiş ve topraklarına göre ödeme yapmalarını istemiştir.

¹⁸⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 153,154.

¹⁸⁸ Mesut Çıtak, “Muînüddin Süleyman Pervâne Döneminde Tokat”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/1 (2020), s. 73-89.

¹⁸⁹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 264; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 37,38; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 155; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 1957, s. 64; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 71-75; Sümer, *Keykâvus II*, s. 356.

Buna göre Anadolu'nun yıllık vergisi “*nakit ve cins olarak 20 tümen¹⁹⁰, 500 parça nah ve kemha'i antâlî¹⁹¹, 3.000 parça dîme-i zerkûb¹⁹², 500 baş ahta¹⁹³, 500 baş ester*” olarak belirlenmiştir. Saint- Quentin'in belirttiğine göre vergi miktarı, 1245'te Sivas'ta yapılan anlaşmadaki vergi miktarıyla aynıdır¹⁹⁴. Hülâgû, çok az miktarda vergi vermelerine razı olduklarını söylemiştir fakat bu miktarın kat be kat daha fazlasını başka bir yolla tahsil etme düşüncesindedir. Suriye ve Mısır seferleri için yapılacak olan askerî masrafa her iki sultanı da dâhil eden Hülâgû, onları ağır bir borç yükünün altında bırakmıştır. Bu borç daha sonraki yıllarda peyder pey ödenmek üzere Hülâgû Han'ın kendi hazinesinden 400 altın baliş yani 5.000.000 Selçuklu dirhemi tahsil edilerek iki kardeşe verilmiştir. Vezir Şemseddin mahmud'un, Moğollar'a yaranmak için yaptığı anlaşma, Selçuklu Devleti'ni ağır şartlara mahkûm etmiştir. Böylece Selçuklu topraklarında işgal güçleri çoğalmış, Anadolu halkı ağır bir vergi yükünün altına girmiştir. Vezir Şemseddin, Moğollar ile yaptığı iş birliği sonucunda, her iki sultanın da veziri olma ve Kastomonu'nun gelirini şahsına tahsis ettirme fırsatını yakalayarak fazlasıyla kârlı çıkmıştır¹⁹⁵.

İki kardeş memleketlerine dönmek istedikleri zaman Hülâgû yarlığı asıl sahibine, IV. Kılıç Arslan'a teslim etmiş ve kendisi ile gerçekleşecek tüm görüşmelere Süleyman Pervâne'den başkasını görevlendirmemesini istemiştir¹⁹⁶. Pervâne, Hülâgû Han'ın yanında geçirdiği bir buçuk yıl süre zarfında onun güvenini kazanarak onun gözünde yüksek bir mevkiye gelmiştir.

¹⁹⁰ 10.000 akçe değerinde bir İran para birimi. 100 dirhem gümüşten 280 akçe kesilirdi(aşağı yuları). 200.000 dinar 1.200.000 dirhem'e karşılık gelir. Bkz. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 39; Bertold Spuler Moğollar'ın Selçuklu Devleti'nden vergi gelirini her sene 400 dinar olmak üzere toplamda “515.000.000” dinar olarak bildirmiştir. Bkz. Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 355.

¹⁹¹ Antalya kemhası: bir tür kumaş çeşidi.

¹⁹² Aslı dimi olan bir cins Venedik kumaşı.

¹⁹³ İğdiş at. Bkz. Spuler, *İran Moğolları*, s. 559.

¹⁹⁴ Selçuklular ile Moğollar arasında yapılan anlaşma şartlarından bahsedeb keşiş Simon bu anlaşmada Selçukluların ödeyeceği vergi tutarını şu şekilde ifade etmektedir: “Tatarlar, Türklerle anlaşmaya başladılar ve o zaman Türkler 14 deve hyperperus yüklü, 300 beygir kırmızı ipek kumaş ve değerli kumaşlar, çok sayıda binek hayvanıyla birlikte hanlarına gönderdiler. Ayrıca her yıl haraç olarak 1.200 hyperperus, yarısı sırmalı 500 ipek giysi ve 500 at, yine o sayıda deve ve 5000 koç vereceklerdi. Bunun dışında bunları sağ salim ve masraflarıyla birlikte Muğan'a sevk etmekle yükümlüydüler”. Vergi haricinde gönderilen hediyelerin haraç kadar hatta bazen daha fazla olduğunu belirten Keşiş Simon, Moğollar'ın Anadolu'da bulundukları sürede yol, yeme-içme, konaklama vb. masraflarının da Selçuklular tarafından karşılandığını belirtmiş, “sultanın kâtibi habercilerin iki yıl içinde Konya yakınında yaptıkları masrafları hesapladı; ekmek ve şarap hariç 600.000 hyperperus olduğunu gördü diyerek” yapılan harcamalar hakkında bize çok detaylı bilgiler sunmaktadır. Bkz. Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245-1248*, çev. Erendiz Özbayoğlu, Daktav Yay., Alanya 2006, s. 174.

¹⁹⁵ İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (İbn Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesi'nden)*, s. 264; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 62-64; Kaymaz, *Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman*, s. 76,77.

¹⁹⁶ Baybars Mansurî, *Zubdat al-Fikra fî Ta'rîkh al-Hijra*, s. 56-57.

Ülkelerine dönen iki sultan kendilerine tevcih edilen topraklarda hüküm sürmeye başlamışlardır¹⁹⁷.

IV. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Vezirlik Dönemi (1260-1277)

Vezir Şemseddin'nin 1260 yılında vefât etmesi üzerine iki kardeş arasındaki bağlantı kopmuş ve ilişkileri hızla bozulmuştur. Haberi alan II. Keykâvus, vezirin ölümü üzerine, kardeşine danışma gereği duymadan, Nâib Fahreddin Ali'yi kendi vezirliğine tayin etmiştir. IV. Kılıç Arslan ise Hülâgû Han'ın yarlığı ile Süleyman Pervâne'yi vezirlik makamına getirmiştir¹⁹⁸. Bu sırada 3 Eylül 1260 Aynicâlût Savaşı¹⁹⁹ ile Memlükler (1250-1517) karşısında geri çekilmek zorunda kalan Moğollar'ın, ilk defa aldıkları bu mağlûbiyet esnasında, Türkiye Selçuklu sultanları da savaş meydanında hazır bulunmuşlardır. Altın Orda Hükümdarı Berke Han'ın İslâmiyet'i kabul etmesi ve Memlükler'le ittifak kurması üzerine Moğol Hanlığı'nın iki kolu arasında bir düşmanlık başlamıştır. Moğollar'ın aldığı bu ikinci büyük darbeyi fırsat bilen II. Keykâvus, Moğol tahakkümünden kurtulmak için çareler aramaya başlamıştır. İki kardeşi itaat altında tutarak Anadolu'da asayişi sağlamakla görevli olan Alıncak Noyan, Pervâne ile işbirliği içindedir. Diğer taraftan Pervâne'nin kontrolünde devleti yöneten IV. Kılıç Arslan, Moğollar'a karşı gayet itaatkâr bir tutum içerisindeydi. Sultan IV. Kılıç Arslan'ı kendi fikirleri doğrultusunda yönlendiren ve devletin idaresini elinde bulunduran Pervâne, Moğol hanını da bilgilendirmekten geri durmamıştır. Pervâne'den şüphelenen Sultan Keykâvus, bu durumun farkındadır. Bir yandan vezirlik makamına Pervâne'yi getirerek Selçuklu'yu emri altında tutmaya çalışan Hülâgû, diğer taraftan hazineyi elinde tutarak vergilerin düzenli ödenmesini sağlaması için Horasanlı Tâceddin Mutez'i görevlendirmiştir. Tâceddin Mu'tez, Gorgorum'da bulunan II. Keykâvus'un yanına giderek ödenmesi gereken vergiyi tahsil etmek istemişse de Keykâvus ilk önce kardeşi IV. Kılıç Arslan'ın yanına gidip onun payına düşen vergiyi tahsil etmelerini söylemiştir²⁰⁰. Bunun üzerine IV. Kılıç Arslan'ın yanına giden elçiler, Keykâvus'un aksine IV. Kılıç Arslan tarafından hürmetle karşılanmıştır ve istekleri hemen yerine getirilmiştir. Tâceddin Mu'tez, Sultanların bu farklı tutumlarını fırsat bilerek II. Keykâvus'u bertaraf etmek istemiştir. Bunun için II. Keykâvus'un Moğollar'a karşı isyan etme düşüncesi içinde olduğunu söylemiştir. Süleyman Pervâne de II. Keykâvus'un Moğollar'a karşı Mısır ile

¹⁹⁷ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, s. 388-392; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 156; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 61; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 78,79.

¹⁹⁸ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 265; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 1988, s. 29.

¹⁹⁹ Abdülkerim Özeydin, "Aynicâlût Savaşı", s. 275, 276.

²⁰⁰ Gorgorum, Beyşehir'in 10 km güney doğusunda bulunan Ararım köyü. Bkz. Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 82.

ittifak plânı içinde olduğunu Alıncak Noyan'a bildirmek sûretiyle, Hülâgû Han'ı II. Keykâvus üzerine kışkırtmak istemiştir. Hülâgû, Alıncak Noyan'ı Konya üzerine gönderdiği zaman Keykâvus, sadece Mısır ile değil Altın Orda ile de ittifak halindedir²⁰¹. Pervâne'nin bu iddialarını elçileri aracılığı ile haber alan Hülâgû, II. Keykâvus'un derhal huzuruna gelmesini istemiştir. Fakat onları oyalamak isterken Alıncak Noyan çoktan Konya'ya doğru yola çıkmıştır²⁰². Ruzbe düzlüğüne gelen II. Keykâvus, Pervâne ve IV. Kılıç Arslan'ın 10.000 kişilik bir Selçuklu-Moğol askeri ile Alıncak Noyan'ın yanında yer aldığını görmüştür. Selçuklu-Moğol birliklerinin kendi üzerine geldiğini haber alan II. Keykâvus, telaşa kapılarak, Fahreddin Ali'yi onlarla görüşmesi için elçi olarak göndermiştir²⁰³. Kaçmak için fırsat bulan II. Keykâvus, İznik İmparatoru Michael Paleologos (1259 – 1261)'a elçi göndermiştir. Fahreddin Ali'ye, IV. Kılıç Arslan'ı desteklemesi karşılığında, vezirlik makamını vadederek, kendi saflarına çeken Pervâne ve Alıncak Noyan, onunla bir anlaşma yaparak ona tüm ülkenin veziri olma şansını vermişlerdir. Kendi menfaatlerini ön plânda tutan Fahreddin Ali'nin vezirliği tercih ederek IV. Kılıç Arslan'ın hizmetine girdiğini gören ve amacına ulaşmak isteyen Pervâne, bu makamdan vazgeçerek II. Keykâvus'u savunmasız bırakmıştır. Ruzbe Ovası'nda Fahreddin Ali'nin dönmesini bekleyen II. Keykâvus ise onun, kardeşinin safına geçtiğini ve Selçuklu-Moğol ordusuyla birlikte kendi üzerine doğru geldiğini duyunca Alanya'ya doğru kaçmaya başlamıştır²⁰⁴. 12 Ağustos 1261'de Konya'ya gelen Pervâne, Alıncak Noyan ve Sultan IV. Kılıç Arslan, II. Keykâvus'un gitmiş olduğunu ve geriye sadece boş çadırların kaldığını görmüşlerdir. Böylece birkaç yıl uzak kaldığı tahtına oturan IV. Kılıç Arslan, Selçuklu Devleti'nin başına geçmiştir²⁰⁵.

Konya'da Türkiye Selçuklu tahtına oturan Rükneddin IV. Kılıç Arslan, isyan eden Türkmenler'i denetim altına almış, Mehmed, İlyas ve Salur Bey gibi Karamanoğulları beylerini cezalandırmıştır. Tam bu esnada güneyde, Ermenek taraflarında yeni bir isyanın başladığı görülmektedir. Başlarında Karamanoğlu, Bunsuz ve Zeynü'l-Hac adlı beylerin bulunduğu 20.000 süvariden oluşan (atlı ve zırhlı) Türkmen kuvvetleri, Moğol ordusunun yaylağa çekilmesini fırsat bilerek Konya'yı ele geçirmeyi plânlamışlardır. Fakat Gevale Kalesi önünde saltanat ordusu ile Pervâne tarafından bozguna uğratılmışlardır. Âleme ibret olması için Konya

²⁰¹ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s.266.

²⁰² İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II s. 159; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 63-65; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 80,81.

²⁰³ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 265, 266.

²⁰⁴ Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 259-260.

²⁰⁵ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 266, 267.

pazarında gezdirilen Bunsuz ve Zeynü'l-Hac, öldürülerek kale kapısının önüne asılmışlardır²⁰⁶. Bu olay Türkmenler'e karşı duyulan nefreti çok açık bir şekilde göstermektedir. Karamanoğulları'nın ilk bağımsızlık teşebbüsleri böylece sona ermiştir²⁰⁷.

II. Keykâvus'un ülkeyi terkederek IV. Kılıç Arslan'ın tek başına tahta oturması üzerine itaat altına alınan Türkmen beyinin isyanları, kendisine iktâ tevcih etmek suretiyle bastırılabilmiştir. Kardeşi Bunsuz ise emîr-i candar²⁰⁸ olarak görev almış, böylece Türkmen reisi bundan cüret alarak tekrar isyan ve yağma hareketlerine devam etmiştir. Karamanoğlu Mehmed Bey, bu isyanı sonucunda ölünce Bunsuz hapse atılmış ve çocukları Gevale Kalesi'ne hapsedilmiştir. Bir yıl kadar ayakta kalabilen Karaman Beyliği böylece ortadan kalkmıştır²⁰⁹.

Karamanoğulları isyanı sonrasında muhalif grupları temizleyerek kendi adamlarından oluşan yeni idarî sistemi oluşturan Pervâne, İlhanlılar'ın da onayını alarak yeni idarî kadroyu vilâyetlere yerleştirdi. İlerleyen zamanlarda damadı olacak olan Erzincanlı Mecdüddin Muhammed'i istîfâ dîvânına²¹⁰ getiren Pervâne, müşrifliğe²¹¹ Celâleddin Mahmud'u, beylerbeyliğine Hatîroğlu Şerefeddin Mesud'u, uç vilâyetlerin beyliğine Tâceddin Hüseyin ve Nusretüddin Hasan'ı, melikü's-sevâhil²¹² görevine Emîr Bahâeddin Mehmed'i getirmiştir. Vezirlik makamı Fahreddin Ali'de ve nâiblik makamı Emînüddin Mîkâil'de kalmıştır. Bunların dışında metbûsu olduğu İlhanlılar'ın valisi olarak görevlendirdiği Tâceddin Mu'tez, Anadolu'dan toplanması gereken vergiyi düzenli tahsis edip muhafazasını sağlamakla mükelleftir. Kurulan bu yeni hükümet tamamen Moğollar'ın emrinde olan devlet adamlarından oluşmaktadır. Moğollar ve Pervâne tarafından oluşturulan bu yeni düzen, İzzeddin Keykâvus

²⁰⁶ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, s. 159-160; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 67; Anonim, *Selçuknâme*, s. 49,50; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 85,86; Odabaşı, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, s.40-42.

²⁰⁷ İbn Bîbî bu olay hakkında tafsilâtlı bir bilgi vermemiştir fakat daha sonraları Karamanoğlu Mehmed Bey tarafından başlatılan büyük isyanı anlatırken, bu ailenin geçmişine dair bazı bilgiler vermiştir. "*Mehmed Bey'in babası olan Karaman Bey, Kamerüddin vilâyeti adı ile anılan Ermen (Ermenek ve çevresi) yörelerinde yaşayan Türkmenlerden biri olup, basit bir kömürcü idi*" diyen İbn Bîbî'ye göre, civardaki Toros dağlarından topladığı odun kömürünü Lârende'ye getirip satmakla geçinen Karaman Bey, Moğol Kumandanı Baycu'nun Anadolu'yu ikinci kez işgal ettiği zaman, bu karışık ortamdan faydalanarak yağma hareketlerine başlamıştır. Bkz. İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 290.

²⁰⁸ Büyük Selçuklularda ve Anadolu Selçuklu Devleti'nde sarayı koruyan askerlere Candar, bunların başında bulunanlara da Emîr-i Candar denilmektedir. Bkz. Aydın Taneri, "Candar", *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 145,146.

²⁰⁹ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 68-70; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 97-102.

²¹⁰ Devletin mâli işlerine bakan görevlilere verilen ad. Bkz. Abbas Sabbâğ, Nebi Bozkurt, "Müstevfi", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 147,148.

²¹¹ Müşrif: Devletin askerî ve adlî alanları dışında her türlü malî işlerini ve hesaplarını kontrol eden denetçi ve müfettiş. Bkz. Mustafa Sabri Küçükbaşçı, "Müşrif", *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 167-169.

²¹² Anadolu Selçuklu Devleti'nde sahillerden sorumlu kumandan, Deniz Kuvvetleri Komutanı'na verilen ad. Bkz. Ahmed Güner, "Melik", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 51,52.

tarafklarlarını rahatsız etmiş ve sık sık isyan teşebbüsleri baş göstermiştir. Ali Bahadır'ın ikinci isyanından sonra, Dânişmendiye'de Hurmaoğlu, Aksaray ve çevresinde Emîr-i Ahur Esed, Gedagze Kalesi'nde ise Şah Melik isyanı görölmüşür²¹³. Bu isyanlar Selçuklu-Moğol birlikleri tarafından güçlükle bastırılmıştır.

II. Keykâvus'tan kalan tüm mallara ve hazineye, Moğol hanı adına el koyan Alıncak Noyan, bunları Moğol memurlarına teslim ederek, Akşehir'in Karayük (Karahöyük) köyünü kendisine kışlak yapmışır. Sultan IV. Kılıç Arslan ve Pervâne de Altuntaş köyünü²¹⁴ kendilerine kışlak yapmışlardır. Moğol askerleri memleketin her tarafını yağma etmeye başlamaları üzerine Antalya'ya kaçmak zorunda kalan Keykâvus, Memlükler ve Altın Orda ile temasa geçerek onlardan yardım istemiştir. II. Keykâvus'un bu durumunu öğrenen Memlük Sultanı Melikü'z-Zahir Rükneddin Baybars el-Bundukdarî²¹⁵ ise elçi göndererek onu yanına davet etmiş, Mısır'a gelirse, tahtına tekrar sahip olabilmesi için ona yardım edeceğini bildirmiştir. Ancak II. Keykâvus bunu kabul etmeyerek, gelen elçilerle birlikte kendi elçilerini ve ülkesindeki tasarruf haklarını Baybars'a devrettiğine dair bir mektup göndermiştir. Hatta Baybars'ın istediği kişiye iktâ ve emâret tevcihi yapabilmesi için üzerinde kendi tuğrasının olduğu menşuru da göndermiş olan Sultan Keykâvus, kendi haklarını Baybars'a bıraktığını ve böylece iki ülkenin birleşmiş ve bir tek muhabbetle tekit edilmiş olduğunu söylemiştir²¹⁶.

1261 yılında kendisine ulaşan elçileri memnuniyetle karşılayan Sultan Baybars, derhal hazırlıklara başlayarak II. Keykâvus'a yardımcı kuvvet göndermek için gerekli tâlimatları vermiştir. Sultan Keykâvus'un ahidnâmesine uygun olarak 300 sipahilik bir iktâ tevcih ettiğı Nasîrüddin Oğulmuş'u ordu komutanı olarak atayan Baybars, Keykâvus'un elçisi olan Emîr-i Hâcip Sadreddin'e de Tavas ve Amîd (Diyarbakır) çevresini vermiştir. Selçuklu'yu Moğol işgalinden kurtarmak isteyen II. Keykâvus, ülkesinin bir kısmını, büyük ihtimalle IV. Kılıç Arslan'ın hâkim olduğu toprakları, Memlük Sultanı Baybars'a vermekten çekinmemiştir. Amacı Baybars'a verdiği topraklar ile Moğollar arasında bir tampon bölge oluşturmak ve Hülâgû'nün baskısını önlemektir. Diğer taraftan kumandanı Emîr-i Ahur Muzafferüddin Uğurlu ve Ali Bahadır ile Seferihisar (Sivrihisar)'da askerî birlik oluşturarak Konya dışında karargâh kuran Pervâne'nin üzerine gece baskını yapmayı plânlayan Sultan Keykâvus,

²¹³ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 164; Kaymaz; *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 102-110.

²¹⁴ Kütahya'nın bir kazası.

²¹⁵ Mısır ve Suriye'de hüküm sürmüş dördüncü Kıpçak kökenli Memluk Sultanı. Mısır ve Suriye'deki Memlük Devleti'nin gerçek mânada kurucusu kabul edilir. Bkz. Kâzım Yaşar Koprıman, "Baybars I", *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 221-223.

²¹⁶ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 87; Sümer, "Keykâvus II", s. 356.

Konya'yı kardeşinden geri almak istemiştir. Keykâvus 'un askeri birlikleri, kendilerine rehberlik eden kişinin gece karanlığında yolunu şaşırması üzerine, sabahleyin düşman öncüleri ile karşı karşıya gelerek, Altun-aba Kervansarayı (Argun Han) önünde IV. Kılıç Arslan'ın ordusu ile meydan savaşı yapmak mecburiyetinde kalmışlardır. Moğollar'ın da yardımı ile II. Keykâvus'un askerleri birliği mağlûp olmuştur. Ali Bahadır ve Uğurlu kaçarak uç bölgelerine sığınmışlardır. Bunu duyan II. Keykâvus, kaçmaktan başka çaresinin olmadığını anlayarak memleketi terketmek istemiştir. II. Keykâvus, söz verdiği halde Baybars'ın yanına gitmeyerek Bizans imparatoruna sığınmaya karar vermiştir. 1261 yılının sonlarına doğru tüm mahiyeti ve hazineleri ile birlikte İstanbul'a giden II. Keykâvus'un saltanatı sona ermiş ve gurbet hayatı başlamıştır. II. Keykâvus'un ülkeyi terk etmesi üzerine amacına ulaşan Pervâne, IV. Kılıç Arslan'ı tek başına Selçuklu tahtına oturtturarak, ülkede kendi hâkimiyetini kurmaya muvaffak olmuştur. Artık Pervâne, Türkiye Selçuklu Devleti'nde önemli bir mevkide olacaktır²¹⁷.

Moğollar'ın yardımı ile Keykâvus'u ülkeden uzaklaştıran Pervâne'nin şimdiki hedefi onun taraftarlarını ortadan kaldırarak mutlak hâkimiyetini sağlamak, devlette birliği ve düzeni tesis etmektir. İlk önce ülkenin her tarafına fetihnâmeler göndererek IV. Kılıç Arslan'ın Türkiye Selçuklu tahtına geçtiğini bildiren Pervâne, daha sonra Ali Bahadır ve Uğurlu komutasındaki II. Keykâvus birliğinin peşine düşerek onları etkisiz hale getirmiştir. II. Keykâvus'un Bizans'a kaçma ihtimalini farkedenden Pervâne, hemen harekete geçmişse de onun kaçmasına engel olamamıştır. Güneybatı vilâyetlerini Moğol askerlerinin yardımı ile işgal ederek itaat altına alındıktan sonra II. Keykâvus'un sığınağı olan Antalya ve Alâiye'ye kale muhafızları yerleştirilmiştir, fakat uç bölgelerinde yarı bağımsız bir hayat süren Türkmenler, bu boyunduruğun altına girmeyerek, Pervâne'yi uzun bir müddet uğraştırmışlardır. Sık sık isyan hareketlerine girişen Türkmenler'in başlattıkları bu isyanların ilki, Denizli Türkmenler'i Reisi Mehmed Bey tarafından gerçekleştirilmiştir. 1261'de Keykâvus'un Bizans'a sığınmasından sonra²¹⁸, Türkmenler'in elindeki bölgeleri alan IV. Kılıç Arslan'ı metbu tanımayan ve Hülâgû'ye haber gönderen Mehmed Bey, ona itaat edeceğini, vergiyi İlhanlı hazinesine göndereceğini bildirerek, ondan sancak ile oturduğu bölgelerin kendisine tevcih edilmesini istemiştir fakat bu isteği reddedilmiş, bunun yerine Kulşar adlı bir Şahne²¹⁹ ile Denizli, Honas ve çevresinin tevcihine dair bir ferman gönderilmiştir. Kaymaz, çağdaş Arap coğrafyacısı İbni

²¹⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûr il-Alâiyye*, II, s. 161-163; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 585; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 88-90.

²¹⁸ Georges Pachymérés, *Bizans Gözüyle Türkler*, s. 35.

²¹⁹ Anadolu ve İran'da devlet kurmuş halklarda güvenlik görevlisi. Bkz. Erdoğan Merçil, "Şahne", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 292,293.

Said'in verdiği bilgiye göre bu devirde adı geçen bölgede aşağı yukarı 200.000 çadırılık bir Türkmen topluluğunun yaşadığını ve bu sebepten, Antalya Körfezi ile Dalaman Çayı arasında, sahilden kuzeye doğru uzanan dağlara “*Cibalü't-Türkman*” adı verildiğini söyler²²⁰. Anadolu’da, Türkiye Selçuklu Devleti’nden ayrılarak kurulan ilk Türk beyliği, Denizli Türkmenleri’nin kurduğu beylik olmuştur fakat damadı Ali Bey’in ihanetine uğrayan Mehmed Bey, damadı ile iş birliği kuran ve üzerine gelen Selçuklu-Moğol birlikleri karşısında bozguna uğrayarak öldürülmüştür. Yerine damadı Ali Bey getirilmiş ve Selçuklu toprakları Bizans sınırına kadar Moğol hâkimiyetine girmiştir²²¹.

II. İzzeddin Keykâvus’un kardeşi karşısında yaşamış olduğu bu yenilgi, Bizans İmparatoru’nun II. İzzeddin Keykâvus’a karşı tutumunda değişikliklere neden olmuştur. II. İzzeddin Keykâvus’u Enez Kalesi’ne kapatan Mihail Paleologos, Selçuklu komutanlarının Hristiyan olması için onlara için işkenceler etmiş ve kabul etmeyenlerin gözlerine mil çekerek bazılarını da öldürmüştür. Bu duruma üzülen Berke Han, Nogay komutasındaki 20.000 kişilik bir askeri birliği Enez Kalesi’ne göndermiş, II. İzzeddin Keykâvus’u, annesini ve oğulları Gıyâseddin Melik Mesud ve Rükneddin Keyumers’i, Paleologos’un elinden kurtarmıştır²²². Onları çok iyi bir şekilde misafir eden Berke Han, sultanın evlenmesine vesile olarak ona Sudak ve Solhad’ı iktâ olarak vermiştir. II. İzzeddin Keykâvus, Kırım’da vefat ettiği 1279 yılına kadar, Berke Han’ın yanında rahat bir hayat sürmüştür²²³.

a. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Sinop’u Fethetmesi ve İktâ Olarak Alması

Türkiye Selçuklu Sultanı I. İzzeddin Keykavus tarafından fethedilen Sinop, Selçuklu Sultanı Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve kardeşi Sultan II. İzzeddin Keykâvus arasındaki mücadeleler sırasında, kısa bir süreliğine Selçuklu’nun elinden çıkmış ve Trabzon Rum İmparatorluğu’nun eline geçmiştir²²⁴.

Sultan II. Keykâvus’u pâyitahtan uzaklaştırarak IV. Kılıç Arslan adına devleti yönetmeye başlayan Süleyman Pervâne, Moğollar’ın da yardımıyla ülkede tek başına söz sahibi olmuş ve

²²⁰ Hasan Çetinel, “İbn Saîd El- Mağribî’nin Kitâb El-Coğrafya’sından Anadolu’ya Dair Anekdotlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XLVIII,(2019), s. 585.

²²¹ Kaymaz, *Pervâne Mu’înü’l-dîn Süleyman*, s. 92-94.

²²² Nüveyrî, *Nihâyetü’l-ereb fî fûnûnî’l-edeb*, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, Haz. W. De Tiesenhhausen, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Yay., İstanbul 1941, s. 259-260.

²²³ Sümer, *Keykâvus II*, s. 357; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 322; Filiz Kayalıoğlu, *II. İzzeddin Keykavus ve Zamanı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006, s. 64-67.

²²⁴ Muharrem Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2018, s. 169; Mehmet Öz, “Sinop”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2009, s. 253; Sümer, “Keykubad I”, s. 358; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2004, s. 453.

sultan gibi hareket etmeye başlamıştır. Aksarâyî'nin verdiği bilgilere göre zevk ve sefaya dalarak devlet işleri ile ilgilenmeyen Sultan IV. Kılıç Arslan, yakınlarının tahrikiyle bazı devlet adamlarına kötü muamelede bulunmaya başlamış ve bu sebeple kendisinden hoşnut olmayan bir kesim ortaya çıkmıştır. Bu sırada Hülâgû Han, Meraga'daki kışlağında ölmüş (8 Şubat 1265) ve yerine oğlu Abaka Han İlhanlı Devleti'nin başına geçmiştir²²⁵. Hülâgû Han'ın büyük oğlu olan Abaka Han tahta geçince, cülusunu tebrik etmek isteyen Pervâne, yanına Sultan IV. Kılıç Arslan'ı da alarak İlhanlı pâyitahtına gitmiştir. Hediyeler sunarak Abaka Han'a bağlılığını bildiren Pervâne, Anadolu'ya dönen IV. Kılıç Arslan ile gitmemiş ve Abaka Han'ın güvenini kazanmak için bir müddet daha Tebriz'de kalmıştır. Amacı, daha önceden Selçuklu toprağı olan fakat Sultan II. Keyhüsrev ve Sultan II. Keykâvus dönemlerinde kaybedilen toprakların geri alınması için Abaka Han'dan yarlığ almaktır²²⁶.

Trabzon Rum İmparatorluğu'nun 1259'dan beri işgal ettiği Sinop'u yeniden fethetmek isteyen Pervâne, bunun için istediği yarlığı alarak Anadolu'ya dönmüş ve sultandan fetih için izin alarak derhal sefer hazırlıklarına başlamıştır²²⁷. Samsun, Tokat ve Niksar'dan topladığı 4.000 kişilik süvari birliği ile Sinop üzerine yürüyen Pervâne, kalenin önüne geldiği zaman kale kumandanına Abaka Han'ın verdiği yarlığı göstererek teslim olmalarını istemişse de kale kumandanı bunu kabul etmemiş ve Pervâne, şehri kara tarafından kuşatarak saldırıya geçmiştir. Şehrin deniz tarafı açıktır ve Trabzon'dan çok sayıda Frank kuvveti yardıma gönderilmiştir. Şehrin yöneticisi olan Canik emîrlerinden Gaydan'ın uzun süre mukavemet göstermesi ve Frank kuvvetlerinin yardıma gelmesi üzerine kuşatma uzamıştır. Pervâne, sadece karadan saldırarak bir sonuca varamayacağını anlayarak şehri deniz tarafından da kuşatma altına almaya karar vermiştir. Mancılık lar gemilere yerleştirilerek saldırıya geçilmiş ve Pervâne şehre girmeyi başarmıştır. Tâceddin Kılıç adındaki bir kumandanın yardımı ile şehri fetheden Pervâne, sultana ve Abaka Han'a fetih haberini göndermiştir. Trabzon Rum İmparatorluğu'nun şehri ele geçirdiği zaman kiliseye çevrilen Câmî-i Kebîr tekrar cami olurken yanına yapılan medresenin kapısı üzerine fetih başarısı yazılmıştır. Ayrıca yıkılan bir kilisenin temelleri üzerine yeni bir cami inşa eden Pervâne, Sinop'un mülk olarak kendine verildiğine dair Abaka Han'dan aldığı yarlığ ile Sultan IV. Kılıç Arslan'ın yanına gelerek ondan Sinop'u kendisine vermesini istemiştir. Fetih haberini alan Sultan IV. Kılıç Arslan, Sinop'un fethiyle güç kazanan

²²⁵ Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), s. 77.

²²⁶ Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, II, Cüz 5 (Selçuklular Kısmı), çev. Ahmed Ateş, T.T.K. Yay., Ankara 1999, s. 77-79; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 111; Sevim, "Keyhüsrev II", s. 349,350; Sümer, "Keykubad I", s. 358; Öz, "Sinop", s. 253.

²²⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 164,165.

Pervâne'nin bu isteğinin Selçuklu devlet teşkilâtına uygun bir istek olmamasına rağmen Sinop'un ona mülk olarak verildiğini bildiren “*temliknâme*yi ve *şer'i hücceti*” göndermeye mecbur kalmıştır. İbn Bîbî'nin kaleme aldığı bu temliknâme, Pervâneoğulları Beyliği'nin temelini atması bakımından mühim bir belgedir. Sultanın verdiği bu temlik ve şehrin fethedilmesi, IV. Kılıç Arslan ve Süleyman Pervâne arasında üstü kapalı husumeti ortaya çıkararak, Selçuklu Devleti'nde yeni bir dönemin başlamasına neden olmuştur²²⁸.

Muînüddin Süleyman Pervâne, iki yıl süren kuşatmadan sonra Sinop'u ele geçirmiş ve oğlu Muînüddin Mehmed'i buraya göndererek yönetimini ona devretmiştir. Süleyman Pervâne'nin 1277 yılında ölümü üzerine Sinop'ta bağımsızlığını ilan eden Muînüddin Mehmed, İlhanlılar'la iyi ilişkiler içinde olmuş ve vefâtına (1296) kadar Moğollar tarafından kabul görmüştür. Muînüddin Mehmed'in ölümü üzerine oğlu Mühezzebüddin Mesud Sinop emîri olmuştur. Moğollar'la iyi geçinen Mesud, Cenevizlilere esir düşmüş, 1298 yılında esaretten kurtulup Sinop'a dönmüştür. Mühezzebüddin Mesud'un, 1300 yılında vefât etmesi üzerine, yerine oğlu Gazi Çelebi Pervâneoğulları Beyliği'nin başına geçmiştir. Rum ve Cenevizliler ile deniz muhârebeleri yapan Gazi Çelebi, ölümünden önce Kastomonu hükümdarı Candaroğlu Süleyman Paşa'nın hâkimiyetini tanımıştır. Bugüne kadar kaynaklardan elde edilen bilgilere göre, 1322'de vefât eden Gazi Çelebi'nin oğlu olmadığı için beyliğin başına, kızı Fülane Hatun'un geçmiştir. Pervâneoğulları Beyliği bir müddet Fülane Hatun tarafından idare edildiği için Sinop, *Hatun İli* olarak isimlendirilmiştir fakat Hüseyin Hüsâmeddin, Gazi Çelebi'nin İlmeddin Süleyman ve Hâce Gıyâseddin Mehmed adında iki oğlu olduğunu bildirmektedir. Gazi Çelebi'nin ölümünden sonra beyliğin başına oğlu İlmeddin Süleyman geçmiştir²²⁹. Sinop, Gazi Çelebi'den sonra doğrudan Candaroğulları hâkimiyetine girmiştir²³⁰.

²²⁸ Kesik, *Anadolu Türk Beylikleri*, aynı yer; İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 165; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 77,78; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 112-115; Faruk Sümer, “Kılıcarslan IV” *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 404; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 454.

²²⁹ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 209; Kesik, *Muînüddin Süleyman Pervâne*, s.111; Fatih Güldal, *Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi*, (Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007, s. 35-36; Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VI, s.151,152; Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2000, s. 443; İsmâil Hakkı Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, Ankara 1969, s. 149.

²³⁰ Uzunçarşılı, *Anadolu Beylikleri*, s. 148,149.

b. Sultan IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi

Sinop'un fetih haberini alan Sultan IV. Kılıç Arslan, bu fetih ile daha da güçlenen Pervâne'nin Sinop'u mülk olarak almasını istememiştir. İstemeyerek de olsa verilen bu temliknâme, IV. Kılıç Arslan ve Süleyman Pervâne arasında husumetin daha da artmasına neden olmuştur. Abû'l Farac'ın verdiği bilgiye göre Süleyman Pervâne, Sultan IV. Kılıç Arslan'ın saltanatını sağlamlaştırmak için çok gayret sarfetmiş fakat Sultan Pervâne'yi öldürmek istemiştir. Farac, “*Hâlbuki Pervâne'nin devlet için yapmış olduğu iyilikler ve güzel hareketler etrafa yayılmıştı*” diyerek, Pervâne'nin Selçuklu Devleti için yaptığı hizmetleri dile getirmiştir²³¹.

Hatiroğlu Şerefeddin Mesud, Niğde Sübaşılığı elde etmek için Süleyman Pervâne'nin yanına giderek Sultan aleyhinde konuşmuş ve Pervâne ile sultan arasındaki anlaşmazlığı daha da körüklemiştir. Bununla yetinmeyen Hatiroğlu Alıncak Noyan'ın Konya'ya saldırması ve sultanı ortadan kaldırması için Baycu Noyan'ın onayını almaya çalışmıştır²³². Aksarâyî'ye göre Sultan IV. Kılıç Arslan devlet erkânına kötü muamelede bulunmuş ve bu sebeple devlet adamlarının nefretini kazanmıştır²³³. Örneğin Borgulu (Uluborlu)'da hapis iken kendisine kötü muamele eden II. İzzeddin Keykâvus'un Rum dayısı Ker Haye'yi öldürterek cesedini köpeklere attırmıştır. Sultan ile husumeti olan tüm devlet adamları birer birer merkezden ayrılarak Tâceddin Mu'tez'in yanına, Aksaray'a gelmişler ve Pervâne'ye haber göndererek durumu bildirmişlerdir. Haberi alan Süleyman Pervâne, sultanın bu kötü gidişatına bir çare bulmaya çalışmış ve Sinop fethi devam ederken Nureddin adlı biri ile Abaka Han'a durumu bildiren bir mektup yollamıştır. Pervâne mektubunda, Sultan IV. Kılıç Arslan'ın Mısır Hükümdarı Baybars ile anlaşarak devleti ona teslim etme düşüncesinde olduğunu bildirmiştir. Böyle bir anlaşmanın olup olmadığını kesin olarak bilmiyoruz lâkin Aksarâyî, Süleyman Pervâne'nin böyle bir iddiayı ortaya attığını söylemektedir²³⁴.

Süleyman Pervâne, Moğol kumandanı Napçi Noyan'a ve mahiyetindeki Baynal Yarguci, Kerey, Abatay, Togay-Timur gibi beylere Hatiroğlu vasıtasıyla hediyeler göndererek, sultanın Baybars ile yaptığı gizli anlaşmanın sonucunda Anadolu'nun ellerinden çıkacağını söylemiştir. Moğol beyleri ise sultanı Aksaray'a çağırmaya karar vererek yola çıkmışlardır. Pervâne, yanına

²³¹Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 587.

²³² Hatiroğlu Şerefeddin'in Niğde serleşkerliğine tayin edilmesi, Pervâne'nin Sinop'u fethederek kendi mülkü haline getirmesi sonucunda verilen bu iki temliknâme, Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın Selçuklu Sultanı olarak hiçbir yetkisi ve kuvveti kalmadığının bir göstergesidir.

²³³ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 61; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 79.

²³⁴ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 166,167; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 587; Kaymaz, *Pervâne Mu'înu'd-dîn Süleyman*, s. 117, 118.

Hatiroğlu Şerefeddin, Cacaoğlu Nureddin ve bu beylere ait Dânişmendiye, Niğde ve Kırşehir vilâyetlerinin iktâ askerlerini alarak Moğol kuvvetlerine katılmıştır. Sultan Rükneddin, Abaka Han tarafından gönderilen önemli bir yarlıg hakkında görüşmek için Aksaray’a çağırılınca, oraya Moğollar’dan önce varmış ve Kırşehir yoluna çıkarak onları karşılamak istemiştir. Bu haberi alan Süleyman Pervâne, acele ederek sultanın karşısına çıkmış ve onu tehdit ederek kötü sözler söylemiştir. Bu hakaret karşısında aciz kalarak sesini çıkarmayan Sultan “*ici (ağabey) sarhoş musun, yoksa mahşuş musun*” demiş, karşılığında Pervâne’den, “*evet senin nahoş hareketlerin beni sarhoş ve mahşuş etti, seni Borgulu kalesinden ben çıkardım, saltanata geçmen benim gayretim sayesinde oldu, hâlbuki sen sonradan nankörlük ettin*” cevabını almıştır²³⁵. Aksarâyî, bu konuşma sonrasında sultanın Moğol Hanı Napçı Noyan’la görüştüktan sonra Aksaray’a döndüğünü, Pervâne ve Moğol kumandanlarının ise Kulful Suyu Sahrası’nda karargâh kurduklarını ve bir toy düzenlendiğini söylemektedir. Sâhib Fahreddin Ali ve yanındaki emîrler, sultanı bu toya katılması için ikna etmişlerdir²³⁶. İbn Bîbî’nin verdiği bilgilere göre Moğol kumandanlarının Süleyman Pervâne’yi kimlerin öldürmek istediğini öğrenmek için sultanı sorguya çekerek konu hakkında bilgi verirse serbest kalacağını söylemişlerdir. Ertesi gün Sultan IV. Kılıç Arslan şehre geri dönmüştür. İbn Bîbî, Moğol beyleri ile avlanan ve daha sonra çadırına dönen Sultan IV. Kılıç Arslan’ın yemek esnasında bunalarak yelediğini çıkardığını, bu esnada sultanın hançerlerini gören Moğollar’ın çok değerli olan bu hançerleri inceleme bahanesiyle sultandan alarak tekrar geri vermediklerini söylemektedir. Ardından sultanı tekrar sorguya çekerek, Pervâne’yi kimlerin öldürmek istediğini soran beyler, yine aynı cevabı almışlar, sultan ise onlara bu konuda bir şey bilmediğini söyleyerek ellerinden kurtulmaya çalışmıştır. Yemek esnasında sarhoş olan Sultan IV. Kılıç Arslan, içkisine konulan zehiri farketmeden içmiş, durumu anladığı zaman da kendisini dışarı atarak midesindekileri çıkarmak istemiştir. Fakat zehirden bütünüyle kurtulamayan sultan şehre gitmek istese de çadırdakiler onun gitmesine müsaade etmeyerek Abaka Han’ın yarlığının okunacağını söylemiş ve onu geri çevirmişlerdir. Geri geldiğinde çadırda sadece birkaç Moğol beyi ile Hatiroğlu Şerefeddin ve kardeşi Ziyâeddin bulunmaktadır. Bunlar, gücünü yitirmiş olan sultanın üzerine çullanarak ona vurmaya başlamışlardır. Duyduğu acı ile Moğollar’ın suallerine birkaç isimle cevap veren IV. Kılıç Arslan, Moğol askerinin elindeki yayın kirişiyle oracıkta öldürülmüştür.

²³⁵ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80,81.

²³⁶ Aksarâyî toyun Pervâne tarafından düzenlendiğini söylerken, İbn Bîbî Tacettin Mutez tarafından düzenlendiğini bildirmektedir. Her iki müellif de sultanın kendi isteği ile içip sarhoş olduğunu söyler ve sultanın kadehine kimin zehir kattığı konusunda bir bilgi vermezler. İbn Bîbî Fahreddin Ali’den bahsetmez fakat Aksarâyî sultanın öldürülmesinde Fahreddin Ali’nin suçlu olduğunu söylemektedir. Bkz. Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 81; İbn Bîbî, *el-Evâmîrü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 166,167.

Sultanın elini kesen Hatıroğlu, onu delil olarak göstermiştir. Sultanın cesedi o gece çadırdaki kalmış, sabah olunca çok içip hastalandığı söylenerek, sultanlar türbesine gömülmek üzere Konya'ya gönderilmiştir. İbn Şeddâd onun 28 yaşında olduğunu bildirirken, İbn Bîbî ve Aksarâyî'nin anlattıklarından hareketle, Moğollar'ın kışlağa gitmek istemeleri sebebiyle olayın yaz sonunda gerçekleştiği tahmin edilmektedir. Verilen bilgiler ışığında sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın Ağustos 1266'da vefât ettiğini söylemek mümkündür²³⁷.

Düzenlenen bu toy hakkında farklı görüşler mevcuttur. Aksarâyî, toyun Pervâne tarafından düzenlendiğini söylerken, İbn Bîbî Tacettin Mutez tarafından düzenlendiğini bildirmektedir. Her iki müellif de sultanın bu toyda kendi isteği ile içip sarhoş olduğunu söyler ve sultanın kadehine kimin zehir kattığı konusunda kesin bir bilgi vermezler. İbn Bîbî Fahreddin Ali'den bahsetmez fakat Aksarâyî, sultanın öldürülmesinde Fahreddin Ali'nin suçlu olduğunu söylemektedir²³⁸.

Hüseyin Hüsâmeddin, Sultan IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi hakkında farklı bilgiler vermektedir. Muînüddin Süleyman Pervâne, Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan adına Ermenilerle mücadele etmiş, Ermeni papazlar ise Sultan IV. Kılıç Arslan ve Süleyman Pervâne'ye husumet beslemeye başlamışlardır. Ermeni Papazları, Aksaray'da ikâmet eden Baycu Noyan'a giderek, IV. Kılıç Arslan'ın Abaka Han'a isyan etmek, Moğollar'ı Anadolu'dan çıkarmak ve Hristiyanları öldürmek niyetinde olduğunu söyleyerek sultanın idam edilmesine neden olmuşlardır. Sultanın 1266 yılında idam edilmesi üzerine halka, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin sultanı idam ettirdiği yalanını yaymışlardır. IV. Kılıç Arslan'ın idamına üzülen Anadolu halkı bunun sorumlusunun Muînüddin Süleyman Pervâne olduğunu düşünerek ona husumet beslemeye başlamışlardır²³⁹. Kaymaz'a göre, Sultan IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesi, Selçuklu saltanatının Moğol egemenliğine girmesinden beri almış olduğu yenilgilerin en kötüsü ve sonuçları açısından en önemli olanıdır. Kaymaz, “*hadise, sadece sultanın yakınları için bir üzüntü ve bir iki şair için acıklı birkaç şiir konusu oldu ve geçti*” diyerek, bir Selçuklu sultanının içler acısı vefâtını betimlemiştir²⁴⁰.

²³⁷ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 168,169; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 455; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 119-122, Sümer, “Kılıcarıslan IV”, s. 404.

²³⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 168,169; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 455; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 119-122, Sümer, “Kılıcarıslan IV”, aynı yer.

²³⁹ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, 434-437, Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 239.

²⁴⁰ Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 124,125.

C. III. Gıyâseddin Keyhüsrev Döneminde Muînüddin Süleyman Pervâne

II. Keykâvus'un tahtan uzaklaştırılması ve IV. Kılıç Arslan'ın ölümü üzerine iktidarda tek söz sahibi olan kişi, Muînüddin Süleyman Pervâne'dir. Vezirlik makâmı Fahreddin Ali'ye verilirken Muînüddin Süleyman Pervâne, pervânelik sıfatının yanı sıra emîrlik görevini de üstlenmiştir. Bu dönemde devlet kademisine atanan emîrlerin devlet işlerinde adaletli davranması, ülkeye refahın ve adaletin hâkim olmasını, halkın rahata kavuşmasını sağlamıştır. IV Rükneddin Kılıç Arslan öldüğü zaman arkasında bebek yaşta bir oğlu kalmıştır. IV. Kılıç Arslan'ın Gıyâseddin Keyhüsrev²⁴¹ adındaki oğlu, Süryani Abû'l Farac'a göre dört²⁴², İbn Bîbî'ye göre iki buçuk²⁴³, Aksarayî'nin verdiği bilgiye göre ise altı yaşlarındadır.²⁴⁴ Pervâne, sultanın cenazesini Sâhib Fahreddin Ali ve yanındakilerle birlikte Konya'ya getirmiş ve hemen Keyhüsrev'i devletin başına geçirmek üzere annesinden alarak tahta oturtmuştur. Tüm devlet erkânının ona biat etmesini sağlayan Pervâne, bir yandan sultanın cülüsünü dört bir tarafa bildirirken diğer yandan Sultan IV. Kılıç Arslan'ın taziye merasimini düzenlemiştir. Küçük yaştaki sultanı tahta geçiren Pervâne onu kendi istediği gibi yetiştirebilmek için gerekli önlemleri almış, üstadü's-saltana sıfatı ile Kadı Nureddin Ali Yanbui'ye onu yetiştirmesi için görevlendirmiştir. İsfahanlı Emînüddin, musâhib olarak görevlendirilirken, Pervâne'nin oğlu Mühezzebüddin Ali de saltanat muhafızı tayin edilerek, sultanın iyi eğitim almasına özen gösterilmiştir. Böylece sultan, buluş çağında iyi bir din eğitime sahip olmuş, ata binmek ve silah kullanmakta da maharet kazanmıştır²⁴⁵.

D. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Hain Olarak Görülmesinde İzzeddin Aybek el-Şeyhi'nin Rolü

Hüseyin Hüsâmeddin'in *Amasya Tarihi* adlı eserinde verdiği bilgilere göre, Amasya'da Hanikâh-ı Mesudî Zâviyesi şeyhi olan Baba İlyas, 1240 yılında vefât etmiş ve yerine kardeşinin oğlu Behlül Baba şeyh olmuştur. Behlül Baba'nın Amasya Suşehri'ne gitmesi ile Mesudiye Zâviyesi'nin şeyhi olan İzzeddin Aybek (İbik Baba), Baba İlyas Horasanî'nin hizmetinde bulunmuş ve eğitimini burada alarak şeyhinin halifesi olmuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Mevlevîlere duyduğu yakınlık sebebiyle ona muhalif olan ve Moğol beylerinin güvenini kazanan İzzeddin Aybek, halk nazarında itibar görmeye başlamıştır. Muînüddin

²⁴¹ Ali Sevim, "Keyhüsrev III", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 351-352.

²⁴² Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 587.

²⁴³ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 273.

²⁴⁴ Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 87,88; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 123.

²⁴⁵ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 169, 170; Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 80-84; Anonim *Selçuknâme*, s. 47; Abû'l-Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 587.

Süleyman Pervâne ise kendine muhalefet eden İzzeddin Aybek'e karşı Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin halifelerinden olan Şeyh Veliyyüddin Ahmed Dede'yi Amasya'da yaptırdığı mevlevîhânedeki şeyhlik makamına getirmiştir. İshak Baba'nın yolunu takip eden Aybek Baba, Amasya kâdî'l-kudâtı Sadreddin Mehmed bin Hızır et-Tiflîsî'nin hakkında başlattığı tahkikatı haber alınca 1271'de Mısır'a kaçmıştır. Muînüddin Süleyman Pervâne ile Memlûk Sultanı Baybars arasında gerçekleşen işbirliğini takip etmesi için Moğol Hanı Abaka Han tarafından Mısır'a gönderilen İzzeddin Aybek, Memlûk Sultanı Baybars tarafından tutuklanmış, sorguya çekilerek hapsedilmiştir. Abaka Han'ın desteği ile serbest bırakılan İzzeddin Aybek, Muînüddin Süleyman Pervâne'den intikam almak için Abaka Han'ı Mısır'ın fethi için teşvik etmiş ve Muînüddin Süleyman aleyhine kışkırtmıştır²⁴⁶. Sultan IV. Kılıç Arslan'ın idamında Moğollar'ın tarafını tutarak Pervâne'ye husumet besleyen ve onu halk nezdinde suçlu göstermeye çalışan İzzeddin Aybek, Baba İshak'ın yolunu takip etmiş ve onun gibi davranışlar sergilemeye başlamıştır. İzzeddin Aybek'in görünürdeki mesleğinin yanı sıra gizli bir mesleği daha vardır. Görünen şekliyle bir tarikat şeyhi olan ve takva ehli olarak bunun gerektirdiği gibi davranan İzzeddin Aybek, diğer yandan gizli emellerine ulaşmak için uğraşmış ve bunun fark edildiğini anladığı zaman ise Mısır'a kaçmıştır. Bunu haber alan Süleyman Pervâne, Mecideddin Mehmed er-Rûmî'yi Mesudiye Zâviyesi müderrisliğine getirmiş, Aybek'in taraftarı olan Hüsâmeddin Bîçâr Beg'i Harburut (Harput) Emîrliğine atamıştır²⁴⁷.

Mısır'a giden Aybek, Süleyman Pervâne'nin kendi aleyhine yaptığı faaliyetleri işitince, Memlûk Sultanı Baybars'ın huzuruna çıkarak ona da fikirlerini anlatmış, bununla da yetinmeyerek Tebriz'e gitmiş ve Süleyman Pervâne'nin nüfuzunu kırmak ve onu Âlem-i İslâm nezdinde küçük düşürmek için elinden geleni yapmıştır. Niyeti onun idam edildiğini görmektir. Abaka'nın casusu olan İzzeddin Aybek, Süleyman Pervâne ve Seyfeddin Torumtay'ı Abaka Han'a şikâyet ederek, onların Sultan Baybars ile müttefik olduklarını söylemiştir. Bunu duyan Abaka Han bir taraftan, Gökçe Bahadır Noyan'e Süleyman Pervâne'nin idam emrini verirken, diğer taraftan da Kuku Noyan ve Tedavun Noyan kumandasındaki 40.000 kadar askerî kuvveti Konya ve Karaman beylerine göndererek, hem Karamanoğulları'nın cezalandırılmasını hem de Torumtay'ın idamını emretmiştir. 1277 senesi Haziran ayında, Muînüddin Süleyman Pervâne, Kethüdâ Seyfeddin Yağmur, Çavuşbaşı Seyfeddin Alakuş, Çaşnigirbaşı Necmeddin Mengübars ile Aladağ'da idam edilmiştir. Süleyman Pervâne'nin köleleri olan Seyfeddin Sencer ve Bedreddin Bektut ise Mısır'a kaçmışlardır. Seyfeddin Torumtay ise Erzincan'a

²⁴⁶ Anonim, *Selçukname*, s. 49; Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VI, s. 185-186.

²⁴⁷ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 240-242.

kaçarak idam edilmekten kurtulmuştur. Süleyman Pervâne'nin ölümü üzerine Abaka Han İzzeddin Aybek'i Amasya'da Mesudiye şeyhi olarak zâviyenin başına geçirmiştir. İzzeddin Mehmed Pervâne (Muînüddin Süleyman pervâne'nin kardeşi Kubettin Osman'nın oğlu), beylerbeyi olurken, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin oğlu İzzeddin Mehmed Pervâne de Sinop emîri olmuştur²⁴⁸.

Bu konu hakkında farklı malumatlar mevcuttur. Mustafa Uyar, Hüseyin Hüsâmeddin'in Bedreddin el-Aynî'nin eseri *İkdü'l-cümân*'a dayanarak aktarmış olduğu bu bilgi hakkında yazdığı makalede²⁴⁹ bazı tesbitler öne sürmektedir. Hüseyin Hüsâmeddin, adı geçen kaynakta görmüş olduğu ismi yanlış okuması sebebiyle bir Memlük emîri olan İzzeddin Aybek el-Şeyhî'yi İbik (Aybek) baba ile karıştırmıştır. *Târîh-i Âli Selçûk*'ta geçen bilgiye göre Aybek Baba, Abaka Han'ın değil Memlük Sultanı'nın emîri sıfatı ile Pervâne ile görüşmüştür. Sultan Baybars ile adı geçen emîr arasında yaşanan tatsız bir olay sonucunda Baybars'ın bu emîri dövdürtmesi, İzzeddin Aybek'in Baybars'a kin beslemesine neden olmuştur. Sultan Baybars'tan intikam almak isteyen İzzeddin Aybek bu olaydan sonra Abaka Han'a sığınmış, Baybars ile Pervâne arasında geçen mektuplaşmayı Abaka Han'a haber vermiş ve Pervâne'nin ölümüne sebep olmuştur²⁵⁰.

Kaynaklarda yer alan bilgiler iki farklı kişiden bahsetmekte ve isim benzerliği sebebiyle İzzeddin Aybek, İzzeddin İbik Baba ile karıştırılmaktadır. Bu konuda farklı yaklaşımlar olsa da Pervâne ile Baybars arasındaki mektuplaşmayı Abaka Han'a haber veren ve Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ölümüne sebep olan kişi İzzeddin Aybek'tir.

E. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Ekonomik Faaliyetleri

İbn Bîbî'nin verdiği bilgilere göre III. Gıyâseddin Keyhüsrev'in tahta oturmasından sonra Fahreddin Ali ile birlikte devleti yöneten Pervâne, memlekette güvenliği tesis ederek kara ve deniz ticaretinin canlanmasını sağlamıştır. Böylece İstanbul, Vededik, Ceneviz, Tarsus ve Kıbrıs'tan tüccar kabileleri ve elçiler gelip gitmeye başlamıştır²⁵¹. Pervâne, Sinop'u kendi mülkü haline getirdikten sonra Sivas, Tokat, Amasya, Merzifon'dan gelerek Sinop'a ulaşan ticaret yolu üzerinde, Durağan Kervansarayı'nı yaptırmıştır. Moğol hâkimiyeti ile birlikte Anadolu ticaret yolları da İlhanlı hanlarının kontrolüne geçmiştir. Bu ticaret yolları, Selçuklu

²⁴⁸ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, VI, s. 247.

²⁴⁹ Anonim, *Selçukname*, s. 49; Mustafa Uyar, "Bir Ortaçağ Anadolu Sûfisi Hakkında Yeni Bulgular: Aybek Baba Şeyh mi, Emîr mi?", *Belleken*, LXXVIII/ 283 (2014), s. 879-890.

²⁵⁰ Uyar, *aynı makale*, s.885-888.

²⁵¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 170.

topraklarından geçerek Tebriz'e ulaştığı için, Pervâne'nin refah devrinde ekonomi ve ticaret yeniden canlanarak Anadolu ekonomisinin yeniden düzelmesine fırsat vermiştir. Bu dönemde Cacaoğlu, Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Süleyman Pervâne'nin inşa ettikleri birçok vakıf eser, devrin ekonomisi hakkında birtakım bilgiler sunmaktadır. 1266-1276 yılları arasında süren bu refah döneminde Pervâne, bir yandan devleti yönetirken diğer yandan da ilim adamlarını desteklemiş, tasavvuf ve tarikat erbâblarına hediyelerle iltifatta bulunmuştur. Süleyman Pervâne, medrese, dârüşşifâ, cami, kervansaray han ve hamam gibi yapılar inşa ederek kurduğu vakıflar ile hayır kurumlarını maddî açıdan desteklemiş ve ulemânın ilim faaliyetlerini devam ettirmesi için onları teşvik etmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Fahreddin Irâkî ve Sadreddîn Konevî gibi ilim ve tasavvuf ehli ile iyi ilişkiler içinde bulunan Pervâne, onların ders ve sohbetlerine de iştirak etmiştir. Aksarâyî, Pervâne'nin Selçuklu Devleti'ni yönettiği yıllarda ülkede refah, adalet, emniyet ve güven olduğunu söyleyerek bu devrin sükûnet, bolluk ve bereket içinde geçtiğini anlatmaktadır²⁵².

Bu dönemde yapılan kervansaraylar sayesinde ticaret kervanları, istedikleri yerde konaklama imkânı bulmuş ve güvenle yolculuk edebilmişlerdir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, Konya'ya gelen Fahreddin Irâkî'ye, gece nerede konakladıklarını sorması üzerine Irâkî'nin, “*Emîr Pervâne hanında*” diyerek cevap vermesi ve devamında, “*Pervâne zamanında emniyet ve asayiş o kadar ileridir ki kervan hangi sahrada olursa olsun, korkusuzca konaklayabilir*” demesi, bu devirdeki güven ortamının ne derece ileri seviyede olduğunu göstermektedir. İnşa edilen kervansaraylar sayesinde yolcuların güvenliği tesis edilmiş ve Anadolu'da ticaret gelişerek ekonomi canlanmışır²⁵³. Aksarâyî, Pervâne dönemini anlatırken “*Saltanat töresi, bilhassa cuma günlerinin sabah toplantısı, Sultan Melik Şah'ın ve Selçuklu sultanlarının zamanından beri resmen yapıldığı gibi yapılyordu. Cuma sabahında çeşit çeşit şahane yemekler hazırlanırdı*” diyerek, bu dönemdeki refahı izah edecek açıklamalarda bulunmuştur²⁵⁴. İbn Bîbî, “*Muînüddin Suleyman, ağır başlılığı, isabetli görüşü, zekâ ve olgunluğu ile güzel kokulu yüce dağlara, içi nimet dolu engin denizlere benzeyen bir devlet adamı idi. Evi, daima âlimlerin, salihlerin ve zahitlerin durağı olmuştu. Memleketin her tarafına ulaşan cömertliği, her pencereden yetimlerin ve dulların gönlüne ışık saçan güneş gibi parlak, ucsuz, bucaksız deryaların feyzi gibi nihayetsizdi*”, diyerek Pervâne'nin âlimlere verdiği

²⁵² Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 84; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 127-130; Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 220,221.

²⁵³ Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 523.

²⁵⁴ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 90; Kazım Paydaş, “Mevlânâ Celâleddîn'in Anadolu Selçukluları İle Olan Münasebetleri”, s. 50,51.

önemi ve fakirlerin, yetim ve dulların korunup gözetildiğini, ihtiyaçlarının karşılandığını dile getirmektedir²⁵⁵. Muînüddin Süleyman Pervâne, bir yandan memleketin huzur ve refahını tesis ederken diğer yandan bu huzur ortamının bozmak isteyenlere fırsat vermeyerek onları cezalandırmıştır. Bu davranışının asıl sebebi asayişin bozulup Selçuklu'nun Moğollar'ın müdehalesine açık hale gelmesidir. Bunu önlemek için çaba sarfeden Pervâne, IV. Kılıç Arslan'ın ölümüne bile sessiz kalmıştır.

Moğol-Memlûk mücadelesi başladığı zaman Selçuklu politikası da değişmeye başlamıştır. Pervâne, 1273 senesinde Baybars'la görüşerek Moğol tahakkümünden kurtulmak istediğini bildirmiştir. Selçuklu-Memlûk ittifakının sonucunda Baybars Anadolu'ya sefer düzenlemeye karar vermiştir. Vezir Fahreddin Ali ile araları bozulunca başka çareler arayan Pervâne, onu Sultan Rükneddin'e hediye gönderdiği ve ihanet içinde bulunduğu gerekçesiyle Moğollar'a şikâyet ederek vezaretten uzaklaştırmıştır. Sâhib Fahreddin Ali, vezirlikten alınarak Osmancık Kalesi'ne gönderilince yerine Pervâne'nin damadı Erzincanlı Mecdüddin Mehmed getirilmiş²⁵⁶, müstevfliğe Celâleddîn Mahmud ve müşrifliğe ise Hemedanlı Zahîrüddîn Mütevvec b. Abdürrahim getirilmiştir. Eski vezir Fahreddin Ali, Moğollar tarafından sorguya çekilmiş ve canını zor kurtararak, devlet işlerine karışmaması kaydıyla, Konya'da kendi evine çekilmiştir²⁵⁷. Fakat servetine göz diken düşmanlarla mücadele etmeye başlayan Sâhib Fahreddin Ali, tekrar vezirlik makamını ele geçirmek için harekete geçmiştir. Pervâne'nin 1273 senesinde Anadolu'da olmadığı bir ânda Konya'dan ayrılarak Abaka Han'ın yanına giden Fahreddin Ali, bir müddet istediğini elde edemese de 1275'de Moğol kumandanlarının araya girmesi ile vezirlik makamını tekrar elde etmeye muvaffak olmuştur²⁵⁸.

F. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Öldürülmesi

II. İzzeddin Keykâvus'un tasfiye edilmesiyle onun taraftarları da kısmî olarak etkisiz hale getirilmiş, böylece Anadolu'da Moğol hâkimiyeti karşısında istiklâl için direnen bir topluluk kalmamıştır. IV. Kılıç Arslan'ın öldürülmesinden sonra ise Selçuklu tamamen Moğollar'ın hâkimiyetine girmiş ve Selçuklular İlhanlı Devleti'nin hizmetkârı durumuna düşmüşlerdir. Artık Selçuklu ordusu Müslüman Memlûkler'e karşı Moğol Ordusu yanında saf tutuyor ve onların yanında yer almıştır. Bu manzara karşısında Pervâne'ye kızan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, "*Mısırlıları ve Suriyelileri yok etmek ve İslâm ülkelerini yıkmak isteyen*

²⁵⁵İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 289.

²⁵⁶Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 159.

²⁵⁷Odabaşı, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, s. 57-62.

²⁵⁸Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 598; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 132-135; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 267; Kesik, "Muînüddin Süleyman Pervâne", s. 91-93.

Moğollar'la bir olmasının İslâm adına işlenen büyük bir günah olduğunu” söylemiştir. Pervâne ise Mevlânâ'ya, “*bizim askerimiz*” dediğiniz Moğollar'ın devleti ne zaman yıkılacak ve onların sonu ne olacak diye sormuş, Mevlânâ ise Bahaeddin Veled Hârizm Şah'ın yanlış davranışları sonucunda incinip Belh'den ayrılmaya karar verdiği zaman Allah'a muntekim adıyla dua etmiş ve dinimizde olmayan şeyleri icad eden bu adamdan intikam almasını istemiştir. Bunun üzerine “*Moğol ordusunu Doğu tarafından çıkartıp geldi...Moğollar, bize ve soyumuza kötü muamelede bulundu, saygısızlık etti, zorbalık yaptı*”²⁵⁹ demiştir. Bu sözleri ile Moğollar hakkındaki düşüncesini dile getiren Mevlânâ bir şiir okumuş bu şiir ile duygulanan ve ağlayan Pervâne çareler aramak için Mevlânâ'nın huzurdan ayrılmıştır²⁶⁰.

Moğol hanlarının maddî istekleri karşısında dayanacak gücü kalmayan Selçuklu ricâli bu durumdan kurtulmak için çareler aramaya başlamıştır. Pervâne, Abaka Han'a giderek, Anadolu işlerinde sorumlu olan Acay ile onun kumandanı Samagar Noyan'ı şikâyet etmiş ve Acay'ın Anadolu tahtını ele geçirmek için kendisini öldürmek istediğini söylemiştir²⁶¹. Pervâne, Abaka Han'a “*padişahlıkta akrabalığa bakılmaz; icabında oğul babaya, kardeş kardeşe kıyar. Kardeşin Acay, beni öldürüp Rum tahtı geçmek ve Mısır hükümdarına tâbi olmak azmindedir*” diyerek Acay'ın baskılarından kurtulmak istemiştir²⁶². Fakat Acay'ın baskıları daha da artınca çareyi başka ittifaklar aramakta bulan Pervâne, yüz kişi ile birlikte oğlunu Baybars'a elçi göndererek (1273-1274), Anadolu'nun Moğol işgalinden kurtarılmasını ve Memlûk idaresine geçmesini teklif etmiştir²⁶³. Bu tekliften memnun olan Baybars, maddî durumlar sebebi ile gelecek yıl bu isteğini yerine getirebileceğini bildirmiştir. Bu sırada Acay görevden alınınca Pervâne bu isteğini unutmuş ve gelecek yıl Baybars'ın Anadolu'ya doğru geldiğini duyunca telaşa kapılmıştır²⁶⁴. Pervâne, Baybars'a haber göndererek gelecek yıl ülkeyi kendisine teslim edeceğini bildirdiği vakit Baybars, ordusunu çoktan Küçük Ermenistan'a sevk etmiştir²⁶⁵. 29 Kasım 1275'de Baybars ile tekrar haberleşen Pervâne, Moğollar'ı yok edebilmek için ondan yardım istemiştir. Amacı devrin iki büyük gücü olan İlhanlı ve Memlûk ordularını karşı karşıya getirerek, Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışını önlemek veya en azından ömrünü uzatmaktır²⁶⁶. Fakat Baybars'ın olumlu yanıt verdiği mektubu Pervâne'ye ulaşmadan

²⁵⁹ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 332.

²⁶⁰ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 334,335.

²⁶¹ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 50.

²⁶² İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 33.

²⁶³ *Câmiü't-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), s. 112.

²⁶⁴ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, 34.

²⁶⁵ Aknerli Grigor, *Okçu Milleti Tarihi*, s. 38-39.

²⁶⁶ Refik Turan, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması*, s. 139.

Suriye’de Moğol askerleri tarafından ele geçirilince, Moğol kumandanı Pervâne’yi öldürmek için harekete geçmiştir. Süleyman Pervâne, bunun Ermeni Kralı’nın bir oyunu olduğunu söyleyerek elçileri öldürtmüş ve bu suçlamadan kurtulmuştur. Moğol Kumandanı ona inanmış gibi görünse de elçinin getirdiği mektubu gizlice Abaka Han’a göndermiştir. Pervâne, Moğol Kumandanı Abatay Noyan’ın her an kendisini ve mahiyetindekileri öldürebileceği şüphesiyle sürekli endişe içindedir ve bu yüzden derhal harekete geçerek Baybars’la olan anlaşmayı kesinleştirmek istemiştir. Haber Baybars’a ulaşınca Pervâne’ye sonbaharda hareket edeceğini bildirmiştir²⁶⁷. 1275-1276 senesinde yeniden Anadolu’ya dönme izni alan Acay, Pervâne’nin ve Toku’nun Abaka Han’ın yanına gitmesini fırsat bilerek birçok devlet adamını katletmiştir. Bunu öğrenen Pervâne, Toku ile birlikte Acay’a karşı mücadele etmeye başlamış ve bu çekişmelere son vermek isteyen Abaka Han, Acay, Tarantay, Süleyman Pervâne, Tokuy ve Erzincan Ermeni Patriği Mar Hisya Sarkis’i yanına çağırmıştır. Fakat Pervâne, her seferinde bir bahane ile bu isteği geri çevirmiş ve gitmemek için çareler aramıştır. Abaka Han’ın ısrarları sonucunda gitmek zorunda kalan Pervâne, 27 Mayıs 1276’da Sâhib Fahreddin Ali ve Tâceddin Mu’tez ile birlikte yola çıkmıştır²⁶⁸.

Bu sırada Moğol birliklerine karşı isyan eden Beylerbeyi Hatiroğlu Şerefeddin Mesud, sınırı koruma bahanesi ile Elbistan taraflarına yönelerek Pınarbaşı (Aziziye)’na inmiştir. Burada Sultan Baybars’a durumu bildiren Hatiroğlu, derhal Anadolu’ya gelmesi için ona mektup göndermiştir. Haberi alan Baybars, 1276 yılının Haziran ayında, tehditkâr bir mektup yazarak, Bedreddin Bektut ile bir miktar Memlûk askerini Anadolu’ya göndermiş ve kendisine itaat etmelerini emretmiştir. Emîr Bektut, Elbistan’a gelerek burada şehrin sübaşısı Seyfeddin Ebû Bekir Candar ve yanındaki beylerle görüşmüştür²⁶⁹.

Süleyman Pervâne, Fahreddin Ali ile birlikte Melike Hüdavend (Selçuki) Hatun’un²⁷⁰ düğün alayından geri dönüp Erzurum sınırına vardığı zaman Hatiroğlu isyanını haber almış ve derhal Moğol hanına bildirmiştir. Moğol hanı ise Toku ve Tudavun komutasında bir askeri

²⁶⁷ Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 25, 26.

²⁶⁸ İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s.95; İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s.282-286; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 268,269; Kaymaz, *Pervâne Mu’înü’l-dîn Süleyman*, s. 146.

²⁶⁹ Abû’l Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, s. 598; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 271-274; Kaymaz, *Pervâne Mu’înü’l-dîn Süleyman*, s. 149-155;

²⁷⁰ Anadolu Selçuklu Sultanı IV. Rükneddin Kılıç

Arslan’ın, Fatma Hatun’dan doğan kızı olan Melike Hüdavend (Selçuki) Hatun, İlhanlı şehzadesi Argun Han ile 1275 yılında Tebriz’de evlenmiş, eşinin ölümü üzerine Anadolu’ya dönerek II. Gıyaseddin Mesud’un saltanatı sırasında Anadolu’da yaşamıştır. Selçukî Hatun, III. Gıyaseddin Keyhüsrev’in saltanatı (1266-1284) sırasında, devlet erkânından oluşan bir heyetle 1275 yılında Tebriz’e götürülerek şehzade Argun Han ile evlendirilmiştir. Bu heyette Muînüddin Süleyman Pervâne, Fahreddin Ali ve Naib Eminüddin Mikail de vardır. Bkz. İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 283.

birliği Anadolu'ya göndererek Hatiroğlu isyanının bastırılmasını emretmiştir. Baybars'ın yardımını bekleyen Hatiroğlu Şerafeddin, onun yerine Moğollar'ın gönderdiği 30.000 kişilik Moğol kuvvetiyle karşılaşmış, Kayseri-Sivas arasında bulunan Güdük'te Selçuklu kuvvetlerinin de yardıma gelmesi ile ağır bir yenilgi alarak mağlup olmuştur. Sorguya çekilerek suçlu bulunan Hatiroğlu Şerafeddin, idam edilmiş, elleri, ayakları ve tüm uzuvları kesilerek bu uzuvlar ibret-i âlem için memleketin dört bir yanına gönderilmiştir²⁷¹.

Bunlar olurken Sultan Baybars da Anadolu'ya yapacağı sefer için hazırlıklar yapmakla meşgul olmaktadır. Pervâne'nin bu hazırlıklardan haberi olmuştur ve bunu Moğollar'dan gizlemiştir. Bizzat sefere katılan Memlûklü tarihçi İbn Şeddâd, Baybars'ın Anadolu seferini şöyle anlatmaktadır; “*Sefer hazırlıklarını tamamlayan Sultan Baybars, 7 Nisan 1277 Perşembe günü Halep'ten yola çıkarak, bu şehrin valisi vasıtasıyla, Irak tarafından gelebilecek Moğol saldırılarına karşı Fırat üzerinde tertibat aldıktan sonra, Ayıntab-Delûk-Göynük yolundan Göksü Irmağı'na kadar gelmiş, bunun kuzeyindeki Akça Derbendi'ni geçerek 13 Nisan Çarşamba günü Elbistan Ovası'na ulaşmıştır*”²⁷². İbn Bîbî'nin anlattıklarına göre, Sis²⁷³ Kralı, Moğollar'a haber göndererek Suriye tarafından büyük bir ordunun yaklaştığını söylemiştir²⁷⁴. Bu haberi alan Süleyman Pervâne, Moğol kumandanları ile birlikte Elbistan'a yönelmiş ve Suriye ordusu gelmeden Elbistan Ovası'na varmıştır. Sultan Baybars'ın ordusu, 14 Nisan Perşembe günü ovaya vardığı zaman, 3.000 kadar Moğol öncü birliklerini mağlûp etmiş, esir alınan bütün Moğollar kılıçtan geçirilmiştir. Kaymaz'a göre Selçuklu ve Gürcü birlikleriyle beraber Moğol askerlerinin sayısı 10.000 kadar, Baybars'ın ordusu ise bu sayının iki katı kadardır. İki ordu karşılaşp Baybars'ın emri ile ileri atılan Memlûk askerlerinin hamlesi sonrasında çok zorlu bir savaş başlamıştır. Memlûk askerleri süratle Tatar birliklerini kılıçtan geçirmişlerdir. İbn Kesîr'in anlattıklarına göre “*10.000 kadar olan Moğol askerleri, ihanet etmelerinden endişe ettikleri Selçuklu ordusunu yanlarından ayırmamışlardır. İslâm ordusuyla Tatar ordusu karşı karşıya geldikleri zaman İslâm ordusu Tatarların sol tarafına hamle yapmış, sultanın sancak direği kırılmıştır. Bir grup Tatar askeri İslâm ordusunun saflarına sızarak sağ tarafına doğru ilerlemiştir. Bu durumu gören sultan, yanındaki askerle birlikte bizzat kendisi de saflara katılmıştır. Sol tarafın dağılmak üzere olduğunu görmüş ve yanındaki askerlerle birlikte oraya destek kuvvet göndermiş, ardından Moğollar'a saldırmışlardır. Bu durumu gören*

²⁷¹İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 284, 285; Sevim, “Keyhüsrev III” s. 351; Canan Parla, “Melike Hüdavend Hatun ve Türbesi”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, III, (2017), s. 149-164; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 231-232.

²⁷²İbn Şeddâd, *Baybars Tarihi*, s. 84.

²⁷³Küçük Ermenistan.

²⁷⁴İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 285.

Moğollar da atlarından inip Müslümanlar'la şiddetli bir savaş içine girmiştir. Müslümanlar'ın o esnada göstermiş oldukları büyük sabır ve dayanıklılık sayesinde Cenâb-ı Allah, zaferini Müslümanlar'ın üzerine indirmiştir. İslâm askerleri, Moğollar'ı dört taraftan sararak onların çoğunu öldürmüşlerdir. Ancak Müslümanlar'dan da birçok asker şehit edilmiştir. Öldürülenler arasında, İzzeddin Aybek es-Sakafî, Emîr Ziyaeddin b. Hatir, Seyfeddin Benco el-Caşnigir ve Seyfeddin Kaymaz da bulunmaktaydı. Savaşın sonunda Moğol emîrlerinden de bir grup esir alındı. Esirler arasında Selçuklu ümerâsı da vardı”²⁷⁵. Baybars'ın Moğol birliklerinin üzerine atılması sonucunda Moğollar dağlara doğru kaçmaya başlamışlardır. Moğol ordusunun yarısı imha edilirken Gürcü birliklerinin üçte ikisi yok edilmiştir. Moğol kumandanları Tuku ve Tudavun savaş alanında öldürülmüştür. Selçuklu askerleri ise Memlûk birlikleri tarafından esir edilmiştir. Esir edilenler arasında, Pervâne'nin büyük oğlu Mühezzebüddin Ali ile Cacaoğlu Nûreddin de bulunmaktadır. Moğollar'la birlikte Baybars'a karşı savaşmak için gelen Pervâne, hiçbir şey yapmayarak sadece Moğollar'ın öldürülmesini izlemiş, sonucu gördüğü zaman ise Kayseri'ye doğru kaçmaya başlamıştır²⁷⁶.

Abû'l-Farac savaşı şöyle anlatmaktadır; “Memlûk askerleri, Moğollar'a saldırdıkları zaman onları yemekten karınları şişmiş, içtikleri şarap yüzünden sızmış bir halde buldular. Bunların her biri atına binmekte zorlanıyorlardı. Moğol yasasına göre düşmanla karşılaşp savaşmadan kaçmak yasak olduğu için Moğollar Memlûk askerleri ile savaşarak onlara mağlup oldular. Bu mağlubiyet sırasında Moğol kumandanlarından ikisi maktul düştü. Bunların biri Doğu, diğeri Pehlivan Tudan idi. Moğollar ile birlikte 3.000 kadar Gürcü askeri de bulunuyordu. Bunlar son derece şiddetli bir mukavemet gösterdiler ama içlerinden 2.000 kişi ölmüştür 1.000 kişi kurtulmuştur. Moğollar'dan ise 5.000 kişi savaş meydanında ölmüştür”²⁷⁷.

Moğollar'ın galip geleceğine güvenen Pervâne, bu düşünce ile hareket etmiş ve Baybars'a sığınmayı düşünmemiştir. Diğer taraftan Kayseri'ye vardığı zaman, mağlûp olan Moğollar'ın bu yenilginin acısını Müslümanlar'dan çıkaracağını düşünerek Sultan III. Gıyâseddin ve ricâli ile birlikte Tokat'a doğru hareket etmiştir. 20 Nisan 1277 Çarşamba günü Kayseri'ye ilerleyen Baybars, şehirde memnuniyetle karşılanmış ve onun gelmesi münasebeti ile eğlenceler düzenlenmiştir. Cuma günü Sultan Camii'nde Cuma namazı kılınmış ve hutbe

²⁷⁵ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, s.463,464.

²⁷⁶ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 285, 286; İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, s. 464; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 100; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 273; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 158-162; İbrâhim Güneş, “Memlûk Sultanı I. Baybars'ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX/2 (2010), s. 346, 347.

²⁷⁷ Abû'l Farac, *Abû'l-Farac Tarihi*, s. 599.

Baybars adına okunmuştur. Kayseri’de Selçuklu tahtına oturan Sultan Baybars, askerlerin iâşesini temin etmekte zorlandığı için 25 Nisan 1277 Pazartesi günü memleketine dönmek üzere Kayseri’den ayrılmıştır. Sivas’a doğru yönelip *Kırlu* denilen yere geldiğinde Sultan III. Gıyâseddin adına elçi olarak Zahîrüddin Tercüman’ı gönderen Pervâne ve diğer devlet adamları, Baybars’tan, Anadolu’dan ayrılmamasını rica etmişlerdir²⁷⁸.

Sultan Baybars, Selçuklular’ın davetine icabet edip sözünde durduğunu fakat buna karşılık onların anlaşma şartlarını yerine getirmediğini ve savaş alanında yardım etmediğini söylemiştir²⁷⁹. Pervâne’nin annesini, oğlunu ve kızının oğlunu esir olarak alan Baybars, Pervâne’ye, artık bundan sonra kendisinden bir yardım göremeyeceklerini bildirmiştir. Baybars’ın Moğollar’ı mağlûp ettiği bu savaştan sonra Anadolu Türkmen isyanlarına açık hale gelmiştir. Moğolların askeri gücünün sekteye uğraması, Türkmenlerin bu otorite boşluğundan yararlanmasına sebebiyet vermiştir. Başta Karamanoğulları olmak üzere birçok Türkmen grubu, isyan için uygun ortamı bulmuş ve Selçuklu Devleti’ni uzun süre meşgul etmişlerdir. Karamanoğlu Şerefeddin Mehmed Bey, hazırladığı 10.000 kişilik ordu ile Aksaray üzerine yürümüş fakat bir sonuç alamamıştır. Bunun üzerine başka çareler arayan Karamanoğlu Mehmed Bey, Cimri lakabıyla anılan bir dervîşi, II. İzzeddin Keykâvus’un oğlu Gıyâseddin Siyavuş’un yerine geçirerek herkesin sultan olarak ona biat etmesini istemiştir. Türkmenler’i etrafında toplayan Karamanoğlu Mehmed Bey, Konya üzerine yürüyerek 12 Mayıs 1277 Perşembe günü şehre girmiş, başkenti yağmalamıştır. Halkı zorla yalancı sultana biat ettiren Karamanoğlu, Cimri’yi 19 Mayıs 1277 salı günü Türkiye Selçuklu Devleti tahtına çıkarmıştır. Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan’ın kızıyla evlenen Cimri, sultan olarak tahta oturtulduktan sonra Karamanoğlu Mehmed Bey’i vezir olarak yanına almıştır. Emîrleri ise Türkmenler’den seçen Mehmet Bey’in vezirliği döneminde, Türkmenler’in Arapça ve Farsça bilmemeleri nedeniyle beratlar ilk kez Türkçe olarak kaleme alınmaya başlanmıştır. Memleketin dört bir yanına haber göndererek halkı davet eden Mehmed Bey, Türk töresine geri dönmek için ferman yayınlamıştır. Tarihî fermanında “*bugünden sonra, dîvânda, dergâhta, bargâhta, mecliste ve meydanda Türkçeden gayri dil konuşulmayacaktır*”, diyerek Cimri’nin veziri olduğunu ilan etmiş, daha sonra Cimri adına hutbe okutup para bastırmıştır²⁸⁰.

²⁷⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü'l-Alâiyye fi'l-umûri'l-Alâiyye*, II, s. 195; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 100,101; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 163.

²⁷⁹ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, DTCF Yay., Ankara 1935, s. 160.

²⁸⁰ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 293,294, Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 279,280; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 163-174; Dönemin kaynaklarında içeriği tam olarak verilmeyen böyle bir ferman bahsedilmektedir. Mehmed Bey’in fermanın neşredildiği tarihte henüz ferman verecek konumda olmadığı göz önüne alınırsa (üstelik fermanın veriliş sebebi başkadır), Türkçe’yi öne çıkartıp resmî dil yapmak gibi bir hevesin

Baybars'tan kaçarak Tokat'a gelen Pervâne, Seyfeddin Erbey'i Abaka Han'a elçi olarak göndermiştir fakat Abaka Han, elçi gelmeden önce olup biteni öğrenerek Baybars'tan intikam almak için harekete geçmiştir. Abaka Han, Haziran ayında, 30.000 kişilik bir ordu ile Anadolu'ya hareket etmiş, kendisini Elbistan'da karşılayarak itaatini bildiren Pervâne'yi de yanına alarak, savaşın gerçekleştiği Huni Sahrası'na varmıştır. Savaş alanında ölmüş Moğol askerlerini ve cesetleri parçalanmış Moğol kumandanlarını gören Abaka Han, bunun için Pervâne'yi suçlamıştır. İlhanlı em'irleri Pervâne'nin üç günahı olduğunu söyleyerek ilki, düşmandan kaçması, ikincisi, Baybars ile anlaşma yapması, üçüncüsü ise çağırıldığı zaman hemen huzura gelmemesidir demişlerdir²⁸¹. Baybars ile gizli anlaşma yaptığı söylentilerinin doğru olduğunu anlayarak Pervâne'ye sinirlenen Abaka Han, ilk önce Baybars'tan intikam almak isteyerek Suriye'ye yönelmiş fakat askerlerinin yetersiz olduğunu düşünerek sadece mektup göndermeye karar vermiş ve Baybarsı savaşa davet ederek onu tehdit etmiştir. Elbistan yöresindeki Türkmenler'i öldürten Abaka Han, Baybars'la anlaşılan kimseleri tespit ettirerek yakalananların derhal öldürülmesini emretmiştir²⁸². Her şeyi anlatarak kendi ölümünü hazırlayan Pervâne'yi, Çavuş Seyfeddin Belakuş, Çaşnigir Mengürüs, Eksioğlu Seyfeddin ile yüz kadar Moğol askerine teslim eden Abaka Han, hepsinin derhal öldürülmesini emretmiştir²⁸³. Van Aladağ'da 2 Ağustos 1277 Pazartesi günü katledilen Pervâne'nin, parçalara ayrıldığı ve cenazesinin Sinop'a defnedildiği tahmin edilmektedir. Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan'nın ölümü ile benzer bir şekilde Moğollar'ın kılıçlarına maruz kalan Pervâne; “*Sizden göreceğim mükâfat bu mu idi? Sizi sevenlerin gördüğü karşılık bu mudur?*” demiştir. Aksarâyî'nin verdiği bilgiye göre Pervâne'yi öldürmek için götürdükleri zaman kaçma fırsatı

o dönemde sözkonusu olması mümkün değildir. Aslında konu, bürokrasideki Horasanlı kâtiplerin yazışmalarda Farsçayı kullanıyor olmalarıdır. Hem halk hem devlet erkanı Farsça bilmiyordu. Bu sebepten dolayı devletin başındakiler Farsça ve İlhanlı sistemi ile tutulan vergi kayıtlarını anlamakta zorlanıyorlar, maliyenin durumunu kaydedilen bilgiler Türkçe'ye tercüme edildiği zaman öğrenebiliyorlardı. Fermanın asıl verilme sebebi hem hesapları kontrol edebilmek, hem de bilmedikleri bir dil kullanılarak gizli işler çevrilmesine mâni olabilmektir.

²⁸¹ Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârîh*, (İlhanlılar Kısmı), s. 114.

²⁸² Sivas'ı yağma eden Moğollar tüm memlekete yayılarak 200.000'den fazla insanı katlettiler. Yanında Pervâne olduğu halde memleketine dönen Abaka Han, yazlık karargâhına geldiği vakit Baybars'la yapılan savaşta ölen Moğol kumandanları Tuku ve Tudavun'un ailesi ile karşılaşmıştır. Onlar, Moğol kumandanlarının ölümünden Pervâne'yi sorumlu tutuyorlar ve Pervâne'nin idamını istiyorlardı. Diğer kumandanlar da aynı fikirde olduklarını söyleyerek, Pervâne'nin üç büyük günahı olduğunu, ilk suçunun harp sahasından kaçmak olduğunu söylemişlerdir. Diğer suçları ise Baybars'ın Tebriz'e gelişini haber vermemesi ve kaçtıktan sonra hemen huzura çıkmamasıydı. Kumandanların, Süleyman Pervâne'yi bu şekilde suçlamalarına karşılık Abaka Han, hemen karar vermek istememiş ve bir müddet tereddüt etmiştir. Fakat Baybars'ın yanına gönderilen elçilerin geri dönerek Baybars ile Pervâne arasındaki gizli anlaşmayı gösteren belgeleri getirmesiyle, Abaka Han, Pervâne'yi huzuruna davet etmiştir. İntikâm almak isteyen Sultan Baybars, Pervâne'nin o zamana kadar ona gönderdiği mektupları Abaka Han'a yollamıştır. Pervâne'nin yazdığı mektupları gören Abaka Han, Pervâne'ye hesap sorunca, Pervâne yaptıklarını itiraf etmek zorunda kalmıştır. Bkz. Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 178,179.

²⁸³ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 287, 288.

olsa da kaçmadığını ve yakınlarına “*Bundan sonra bu memlekete nasıl olsa Horasanlılar gelecek; bana onlarla bir arada sağ kalmış olmanın faydası yok*” demiş ve kaçmasını teklif eden yakınlarına “*Birkaç gün fazla yaşamak ümidi için, halk benim kaçıışından dolayı Moğollar’ın düşmanca ve zalimâne hareketlerine hedef olsun, revâ mı?*” şeklinde cevap vermiştir²⁸⁴. Hayton, Pervâne’yi öldüren Abaka’nın bununla yetinmeyerek, vücudunu parçalara ayırdığını, Moğol âdetlerine göre herkesin bir parça yemesini emrettiğini ve bizzat kendisi de onun etinden yiyerek intikamını böylece almış olduğunu rivayet etmiştir. Abû’l-Farac Pervâne’nin öldürülme olayını şöyle aktarmıştır; “*Han ve Pervâne Ermenistan yakınındaki Aladağ’a vardıklarında han ona bir ziyafet çekti. Pervâne şarap içmediği için Han ona geniş ölçüde kısırak sütü ikram etti. Pervâne su dökmek için kalktığı zaman Han silah taşıyan adamlara işaret etti ve bu adamlar 2 Ağustos 1276 tarihinde Süleyman Pervâne’yi parça parça ettiler. Böylece Pervâne, Rükneddin IV. Kılıç Arslan’ı öldürdüğü tarzda öldü. Denildiğine göre Pervâne’ye Tatarlar kılıç çektiğinde korkmadı, titremedi hatta belki onlara saydı sövdü ve göreceğim mükaafat bu muydu dedi*”²⁸⁵. Cüveynî’nin eserinde “*Moğol askerleri, Pervâne’ye duydukları öfkeyle o henüz canlı iken organlarını birbirlerinden ayırıp etini kazanda kaynatarak yedikleri*” bilgisi yer almaktadır²⁸⁶. İbn Kes’ir onun 1277 (H. 676) senesinde öldürüldüğünü ve bu tarihte elli yaşını geçmiş olduğunu bildirmektedir²⁸⁷. Moğollar tarafından 2 Ağustos 1277 tarihinde, Van Aladağ’da öldürülen Süleyman Pervâne’nin cenazesinin Sinop’a defnedildiği tahmin edilmektedir ancak bir mezarı ya da türbesi olmadığı için bu konuda bir netlik yoktur²⁸⁸.

Yaşadığı süre boyunca devletin bekasını düşünen ve bu yolda ölen Muînüddin Süleyman Pervâne, Moğollar’ın Türkiye Selçuklu Devleti üzerinde yapabileceği tahribatı en aza indirmek için büyük çabalar sarfetmiş ve büyük oranda da başarılı olmuştur. Süleyman Pervâne kişisel çıkarları doğrultusunda bazı yanlışlar yapmış olsa da yaşadığı süre zarfında Türkiye Selçuklu Devleti’nin ekonomik, kültürel, sosyal ve dinî yönden kalkınmasını sağlamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti’nin Moğollar’ın saldırılarına maruz kaldığı bu zorlu

²⁸⁴ Aksarâyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s. 101,102

²⁸⁵ Emine Okur, *Selçuklu Veziri Muînüddin Süleyman Pervâne ve Tokat’taki Külliyesi*, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim, Dalı Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi) Sivas 2021, s. 57.

²⁸⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, s. 26.

²⁸⁷ İbn Kes’ir, *el-Bidâye ve’n-Nihâye*, XIII, s. 464.

²⁸⁸ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l-Alâiyye fi’l-umûri’l-Alâiyye*, II, s. 195-198; Aksarâyî, *Müsâmeretü’l-Ahbâr*, s.103-118; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 281; Abû’l Farac, *Abû’l-Farac Tarihi*, s. 558-600; Kaymaz, *Pervâne Mu’înü’d-dîn Süleyman*, s. 175-179; Bertold Spuler, *İran Moğolları*, s. 554; Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, s. 72.

dönemlerde, Pervâne sayesinde rahat nefes alan Anadolu halkı onun ölümünden sonra bu refah ortamını tekrar görememiştir. Osman Turan “*Kösedağ’dan Pervâne’nin ölümüne kadar (1243-1277) siyasî buhranlara ve Moğollar’ın mudahalelerine rağmen, Selçuklu Devleti ordusu ile idaresi ile mevcut olduğu gibi iktisadî ve medenî yükselişte de muhim bir sarsıntı olmamış idi*” diyerek, Selçuklu Devleti’nin fiilen yıkılışının Muînüddin Süleyman Pervâne’nin ölümünden sonra gerçekleştiğini söylemektedir. Cahen, “*Muînüddin, bu dönemde, bir yandan Moğollar’ın tam güvenini kazanmak, bir yandan da Selçuklu Devleti’nin bazı geleneksel verilere ve özellikle bir Müslüman devleti olarak yeniden düzenlenmesi yolundaki çabalar arasında bir denge sağlamaya çalışmıştır. Bu çetin uğraşta, sonunda yenilgiye uğrayana kadar, çok başarılı da olmuştur. Kişisel amaçları ve çıkarları ne olursa olsun, Muînüddin Pervâne, Rum ülkesinde yaşayanlara bir nefes alma, daha doğrusu, son yılların üzücü olaylarından sonra bir kendilerini toparlama olanağı vermiştir*” diyerek Muînüddin Süleyman Pervâne’nin izlemiş olduğu siyaseti açıklamıştır²⁸⁹.

Muînüddin Süleyman Pervâne’nin ölümünden sonra kargaşa ortamı devam etmiş ve Moğol zulmü daha hissedilir bir hal almıştır²⁹⁰. Bu durum karşısında üzülen devlet ricâli, saray mensupları ve halk üzüntülerini farklı şekillerde dile getirmişlerdir. Bir İlhanlı devlet adamı olan Cüveynî, Pervâne’nin ölümü karşısında üzüntüsünü dile getirerek “*Süleyman öldü, şeytanlar artık serbest*” diyerek, Süleyman Pervâne’den sonra Selçuklu Devleti’ni bekleyen büyük tehlikeyi özetlemiştir. Cüveynî’nin şeytan olarak bahsettiği Türkmenler’dir. Süleyman Pervâne Türkmen isyanlarını bastırarak Moğollar tarafından meydana gelmesi muhtemel bir Türkmen katliamının önüne geçmiştir²⁹¹. Selçuklu sarayının inşa divanında tercüman olan Ebubekir Konevî, diğer bir adıyla Sadri Konevî²⁹², Süleyman Pervâne’nin ölümünden sonra oluşan huzursuz ortamı betimlemek amacıyla bir mersiye kaleme almıştır. Bu mersiyede başta Süleyman Pervâne olmak üzere devrin ileri gelenlerinden bahsetmiştir²⁹³.

Sadri Konevî’nin yazdığı mersiyede Pervâne’den bahsettiği bölümün Türkçe çevirisi:

“*Zamaneye sordum bu Anadolu önderleri,
Acaba nereye gittiler, bu dünyadan ne gördüler?*”

²⁸⁹ Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2009, s. 297; Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, s. 273.

²⁹⁰ Franz Babinger- Fuat Köprülü, *Anadolu’da İslâmiyet*, çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yay., İstanbul 1996, s. 57.

²⁹¹ Kesik, “Muînüddin Süleyman Pervâne”, s. 92.

²⁹² Ebû Bekr İbn El-Zakî, *Ravzatü’l-Küttâb va Hadikatü’l-Elbâb*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011, s. 1-5.

²⁹³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 19.

*Ben, geçen yıl son derece şöhretli bırakmıştım onları;
 Ama bugün onlardan ne bir ad var ne de bir nişan!
 O büyük Pervâne nereye gitti acaba?
 Nerede onca büyüklük, o haşmet, o kudret?
 Nerede o binicilik, o at koşturmak;
 O büyüklerin isteyerek arkasından önünden koşuşmaları?
 Nerede onca emîrlik, o hüküm, o vakar?
 Nerede onca hazine, o uçsuz bucaksız hazine?
 Nerede onun heybeti; öyle olmuştu ki Anadolu,
 Kurtlar (bile) kapatmıştı ağızlarını koyun etine!
 Nerede o asker sevkıyatı, o tören, o askerî teçhizat?
 Nerede onca fesahat, o lafız, o dil?
 Huzurunda canla başla saf tutan emîrler (nerede?)
 Görünmüyor onlardan bu zamanda bir kişi (bile)!
 Nerede bir bozguncu, bir yolkesen ve hırsız var idiyse,
 Hepsi onun kılıcının korkusuyla kuzuya dönmüştü.
 Anadolu haraç alanlarla, fitne ve fesatla dolu iken,
 Onun kılıcının korkusuyla cennet bahçesine dönmüştü.
 Ama bugün onun zatı gibi bir denetleyici olmadığı için,
 (Ülke) yılanlarla, akreplerle dolu bir cehennem gibi,
 Ve o eşsiz nâib, o seçkin emîr,
 Acaba nasıl (oldu da) gözlerden kayboldu?
 Nerede onca metanet, o hüküm(ranlık), o sebat?
 Nerede onca büyüklük, onca ev halkı,
 (Nerede) yıllarca toplayıp biriktirdikleri mallar;
 O hizmetçiler, o kullar, (o) töre, (o) hanedan²⁹⁴?”*

²⁹⁴ Değirmençay, aynı eser, s. 33,34.

İKİNCİ BÖLÜM

MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE'NİN TASAVVUF ERBABI İLE İLİŞKİLERİ

Anadolu'nun Selçuklular tarafından fethi, Türk-İslâm tarihinin en önemli olaylarından biridir. Şuan üzerinde bulunduğumuz bu toprakları bizlere vatan haline getiren Selçuklular, bir yandan fetih hareketlerine devam ederken bir yandan da Anadolu'yu baştanbaşa imar ederek, bu toprakların Türkleşmesi'ni ve İslâmlaşması'nı sağlamışlardır. Kurdukları sosyal müesseseler ile Anadolu'da huzurlu bir ortam meydana getiren Selçuklular'ın İslâm kültür ve medeniyetine yapmış oldukları hizmetler sonucunda, Anadolu'da huzurlu bir ortam meydana gelmiştir. Bu huzurlu ortam, Moğol zulmünden zarar gören milletlerin bu topraklara göç etmesine imkân sağlamıştır. Bu dönemde tasavvufi zümreler ile birçok âlim, sûfî ve mutasavvîf Anadolu'ya gelmiş, böylece Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması hız kazanmıştır²⁹⁵.

Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması sürecinde, tasavvufî zümrelerin etkisi yadsınamayacak kadar büyüktür. Türkiye Selçuklu Devleti'nin sultanları ve devlet adamları bu zümreler ile yakın bir ilişki içinde olmuş ve çoğu zaman onları desteklemişlerdir. Muînüddin Süleyman Pervâne de kendi döneminde tasavvufî zümreleri destekleyerek bu zümrelere mensup tasavvuf erbabı ile iyi ilişkiler içinde olan bir devlet adamıdır. Süleyman Pervâne ilme verdiği önemi kurmuş olduğu vakıflar ve inşa etmiş oldu medrese, cami, mescid ve zâviye gibi yapılar ile de ortaya koymuş çok yönlü bir devlet adamı olarak Anadolu'nun islâmlaşma sürecine önemli katkılarda bulunmuştur²⁹⁶. Bu amaca hizmet etmek adına yaptırmış olduğu eserlerin başında Kayseri Pervâne Bey Medresesi gelmektedir. Süleyman Pervâne, 1274 yılında Kayseri'de yaptırdığı medresenin müderrisliğine Kudbüddîn-i Şîrâzî (ö. 1311)'yi getirmiştir²⁹⁷.

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin yaptırmış olduğu diğer önemli eser Tokat'ta bulunan Gökmedrese'dir. Eflâkî Süleyman Pervâne'nin bu medreseyi Fahreddîn Irâkî için yaptırdığını bildirmektedir. Selçuklu emîrinin bir tasavvuf erbabı için medrese inşa etmiş olması, onun ilme, devletin bekâsına ve Anadolu'nun geleceğine verdiği değeri ifade etmesi bakımından çok değerlidir²⁹⁸.

²⁹⁵ Ali Sevim, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK, Ankara 1988, s. 76-82.

²⁹⁶ Franz Babinger- Fuat Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 54.

²⁹⁷ Azmi Şerbetçi, "Kudbüddîn-i Şîrâzî" *DİA*, XXVII, Ankara 2002, s. 487-489.

²⁹⁸ Orhan Bilgin, "Fahreddîn-i Irâkî", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 84-86.

A. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî (1207-1273) İle İlişkisi

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin değer verdiği ve muhabbet beslediği âlimlerin başında Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gelmektedir. XIII. yüzyılda, Türkiye Selçuklu Devleti'nin Başkenti Konya'da yaşamış olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Horasan'ın Belh şehrinde doğmuştur (30 Eylül 1207). Büyük bir şair ve mutasavvıf olan Mevlânâ, 17 Aralık 1273 tarihinde Konya'da vefat etmiştir²⁹⁹. Tasavvufta *Mevlevîlik* tarikatının öncüsü olan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin babası *Bilginlerin Sultanı* ünvanı ile anılan ve Belhin soylu ailelerine mensup olan Hüseyin Hatîbî oğlu *Bahâeddin Veled* (1151-1231)'dir³⁰⁰. Mevlânâ'nın annesi *Mümine Hatun*, Belh emîri Rükneddin'in kızıdır ve soyunun Hârizmşahlar'a dayandığı iddia edilmektedir. Bahâeddin Veled'in soyunun ise Hz. Ebu Bekir'e dayandığı söylenmektedir. Moğol istilâsı sebebiyle Belh'i terk eden Bahâeddin Veled, 1213 yılında mahiyeti ile birlikte ilk önce Nişabur'a gitmiş, daha sonra Bağdat ve Mekke'ye uğramış ve en son Lârende (Karaman)'ye gelmiştir. Sultan Alâeddin Keykubad'ın, babası Bahâeddin Veled'i davet etmesi üzerine 3 Mayıs 1228 yılında Konya'ya gelen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, vefat ettiği tarihe kadar Konya'da kalmış ve burada defnedilmiştir. Mevlânâ, günümüzde müze olarak kullanılan ve daha önce *Mevlânâ Dergâhı* olan *Selçuklu Sarayı'nın Gül Bahçesi*'nde medfundur³⁰¹.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, babası Bahâeddin Veled gibi Selçuklu sultanları ve devlet adamlarıyla ilişki içerisinde olan bir mutasavvıftır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin son zamanlarında siyasete yön veren bu devlet adamlarından bazıları Mevlânâ Celâleddîn'in müridi olmuş ve onun sohbetlerinde bulunmuşlardır. Mevlânâ'nın sohbetlerine katılan devlet adamları arasında Mühezzibüddin Ali ve oğlu Muînüddin Süleyman Pervâne de vardır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin eserlerinde ve mektuplarında, ümerâ ile olan ilişkisine dair bilgilere rastlanmaktadır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Mühezzibüddin Ali'ye yazmış olduğu bir mektubunda, dostlarından ve müridlerinden olan Şemseddin isimli bir kişiye devlet kademelerinde iş vermesi için istekte bulunmaktadır³⁰². Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Fîhi Mâ Fîh*³⁰³ adlı eseri, sohbetlerinde yaptığı konuşmaların ve bu konuşmalar esnasında sorulan

²⁹⁹ Sipehsâlâr Feridun B. Ahmed, Hazreti Mevlânâ ve Yakınları, çev. Ahmet Avni Konuk, Nşr., Tahir Galip Seratlı, Rûmî Yay., İstanbul 2006, s. 22; Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, s. 73.

³⁰⁰ M. Nazif Şahinoğlu, "Bahâeddin Veled", *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 460-462.

³⁰¹ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî", *DİA*, XXIX, s. 441-448.

³⁰² Mevlânâ; *Mektuplar*, s. 170-171; Ridvan Çolak, *Selçuklular Döneminde Mevlânâ Ailesinin Devlet Bürokratları İle İlişkileri*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2012, s. 103-104.

³⁰³ "Ne varsa onda var" veya "onun içindeki odur" gibi mânalara gelmektedir.

sorulara verdiği yanıtların, oğlu Sultan Veled veya müridlerinden biri tarafından kaleme alınarak derlenmesi sonucu oluşmuştur. Mevlânâ'nın bu eserini Muînüddin Süleyman Pervâne'ye ithaf etmiş olması, Mevlânâ ile Muînüddin Süleyman Pervâne arasındaki yakınlığın anlaşılması bakımından çok önemlidir³⁰⁴. Öyle ki Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî eserlerinde, Süleyman Pervâne'den söz etmiş, ona olan sevgisini ve bağlılığını dile getirmiş ve ona verdiği değeri anlatmaya çalışmıştır³⁰⁵.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ve ailesi, hem Mühezzibüddin Ali ile hem de Süleyman Pervâne ile de dostluk kurmuş ve onlara karşı büyük bir sevgi ve muhabbet beslemişlerdir. Muînüddin Süleyman Pervâne ise, Mevlânâ'nın müridi olma şerefine ermiş olmaktan gayet memnun olan ve ona karşı muhabbet besleyen bir devlet adamı olarak, gerek evinde düzenlediği sema toplantıları ile gerekse Mevlânâ'yı ziyaretleri esnasında, Mevlânâ'ya olan bağlılığını dile getirmiştir³⁰⁶. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin oğlu Sultan Veled, Divan'ında, Mühezzibüddin Ali ve oğlu Muineddin Pervâne'ye olan sevgisini dile getirmiş ve onlar için şu sözleri söylemiştir: “*Sen âlemin hasibisin, insanın gözü ve ışığıdır. Bütün yüce kişiler yıldızdır, sen nur saçan aysın. Rüstemlerin haydarı sensin, kılıcın zülfikar olmuştur savaşta mızrak gibi herkesten ileri gitmektesin, saflardaki bütün bahadırlar senin kılıcına karşı ok olmuşlardır, hepsi senin mertliğinin yüzüne karşı arka çevirmişler, yürekleri oynayıp durmuştur... Safilerin askeri sensin, hakkın rızasının ravzası sensin. Onların rahatı sensin, benim de canımı gamdan kurtar.*” Övgü dolu sözler ile Sahib Mühezzibüddin Ali ve oğlu Muineddin Süleyman Pervâne'ye olan sevgisini dile getiren Sultan Veled'in, babası Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gibi onlarla iyi ilişkiler içinde olduğunu görülmektedir³⁰⁷.

Süleyman Pervâne, *Fîhi Mâ Fîh*'in beşinci bölümünde, Mevlânâ'nın kendisini ziyaret etmesinden duyduğu memnuniyeti, gönlünün daima Mevlânâ ile birlikte olduğunu fakat işlerin çok olması sebebiyle onu ziyarete gidemediği için duyduğu üzüntüyü dile getirerek, Mevlânâ'ya olan sevgisini anlatmıştır. Mevlânâ ise çok önemli işlerle meşgul olduğu için derecesinin arttığını, buna rağmen alçak gönüllü davranarak kendisini kusurlu gördüğünü

³⁰⁴ M. Fuat Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976, s. 230.

³⁰⁵ Sipehsâlâr Feridun Bin Ahmed, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, s. 2.

³⁰⁶ Kazım Paydaş, “Mevlânâ Celâleddîn'in Anadolu Selçukluları İle Olan Münasebetleri”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Uluslar Arası Mevlâna ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Bildiriler I, (2007), s. 47-50.

³⁰⁷ Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, Nşr. Feridun Nafiz Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara 1941, s. 66-67; Veyis Değirmençay, “Sultan Veled”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 521-522; Ridvan Çolak, aynı eser, s. 104.

söylemiş ve “*bizim gönlümüz de sizinledir*” diyerek bu sevginin ve muhabbetin karşılıklı olduğunu belirtmiştir³⁰⁸.

Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh* adlı eserinin on yedinci bölümünde Pervâne’ye hitaben; “*Biz Emîr Pervâne’yi sadece dünya için veya ilmi, ibadete olan isteği için sevmiyoruz. Etrafindakiler bu söylediklerimiz için onu sevebilirler zirâ Emîr Pervâne’nin iç yüzünü değil görünen yanlarını bilmektedirler. Biz ise onun iç dünyasını ve ruh halini görmekte ve bilmekteyiz*” diyerek Pervâne’ye olan hürmetinin onda gördüğü güzelliklerden kaynaklandığını anlatmıştır. Buna karşılık Muînüddin Süleyman Pervâne de, “*Benim gece gündüz el kavuşturup onun kullarının kölelerinin safında olmam lazımken, ona bile lâıyk değilim ve hâlâ bu ne lütuftur?*”, diyerek ona bağlılığını ve sevgisi dile getirmiştir³⁰⁹.

Fîhi Mâ Fîh eserinin dışında Mevlânâ’nın ümerâya ve Muînüddin Süleyman Pervâne’ye yazdığı ve bugün elimize ulaşan toplam yüz kırk yedi mektubu mevcuttur. Bu mektuplar Mevlânâ-Pervâne ilişkisini anlamamız açısından çok değerlidir³¹⁰. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî’nin ümerâya yazdığı yetmiş sekiz mektubu içinde Süleyman Pervâne’ye yazdığı yirmi beş mektubu bulunmaktadır. Mevlânâ’nın, Pervâne’ye yazdığı mektuplardan, ona hitap şeklini, ona olan sevgisini ve bağlılığını görmekteyiz. “*Pervâne-i Muazzam*”, “*Pervâne Bik*”, “*Dinin Muini Pervâne*”, “*Mu’inü’-d-Dîn*”, “*Din ve Devlet Muini*”, gibi farklı şekillerde Pervâne’ye hitap eden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, bu hitapları ile Süleyman Pervâne’yi, dinin ve devletin destekçisi ve yardımcı olarak gördüğünü ifade etmektedir. “*Ruhanî hâkim*”, “*Rabbanî vezir*” gibi hitapları ile de onun manevî yönünü yücelten Mevlânâ, bu hitaplar dışında “*bağışlar bağışlayan*”, “*cömertlikte ve kuşluk çağında gizlenmez*”, “*nimetler sunan*”, “*sonsuz devletle kudretlendirilmiş*” gibi hitapları ile Süleyman Pervâne’nin cömertliğinden övgü ile bahsetmiş ve Pervâne’ye olan sevgisini mektuplarında da dile getirmiştir³¹¹.

³⁰⁸ Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Anbarcioğlu, Ataç Yayınları, İstanbul 2007, s. 60,61.

³⁰⁹ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 113,114.

³¹⁰ Bu mektuplar genellikle “Allah mufettihu’l-ebvab” sözü ile başlar ve yazdığı kişinin mevkisine göre hitap kısmı, konuyla ilgili ayet ve hadis kısmı, daha sonra öğüt, atasözü veya hikâye, eğer varsa muhatabına olan ricası ve istek kısmı, en sonunda ise dua kısmı yer almaktadır. Mevlânâ’nın mektupları genellikle “Öyle olsun ey âlemlerin Rabbi” cümlesi ile son bulmaktadır. Mektupların hitap kısmında muhatabı olan kişinin konumuna göre “padişahlarla sultanların babası, vezirler padişahı, bilginlerin mürebbisi, orduların öncüsü, savaş arslanı, Horosan’ın övücü aziz oğlumuz” gibi hitaplar bulunmaktadır.

³¹¹ Derviş Küçükyıldırım, *Mevlânâ’nın Pervâne Mu’inü’-d-Dîn Süleyman ile ilişkileri*, (Selçuk Üniversitesi, Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, Mevlânâ ve Mevlevîlik Araştırmaları Ana Bilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2015, s. 87,88; Kazım Paydaş, “Mevlânâ Celâleddîn’in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri”, s. 50.

I. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî İle Siyasî İlişkisi

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin *Fîhi Mâ Fîh* adlı eseri, “âlimlerin kötüsü emîrleri ziyaret eden, emîrlerin iyisi âlimleri ziyaret edendir. Fakat fakirin kapısına gelen emîr ne kadar hoş ve emîrlerin kapısındaki fakir ne kadar kötüdür.” cümlesiyle başlamaktadır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, bu sözdeki maksadı açıklarken, zâhiri anlamda bir âlimin, bir emîri ziyaret etmesindeki fenalıktan değil, o emîr sayesinde âlim mertebesine yükselerek, onun lütfu ve faydası dolayısıyla okuyan ve bilgi sahibi olan bilginlerden bahsetmiş, buna ilaveten bilginin yalnız Allah için olduğunu dile getirmiştir. Bilgisi ve her yaptığı işi Allah için olan bir âlimin emîri ziyareti, bâtında o emîrin âlimi ziyareti gibidir diyerek, söylediği bu cümlemin iç yüzünü açıklamıştır. Bir devlet adamı olan ve Türkiye Selçuklu Devleti'ndeki siyasî hayata yön veren Süleyman Pervâne'nin bürokratik görevlerde nasıl davranması gerektiğini bu sözlerle açıklayan Mevlânâ, siyasette bilginin ne derece önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ardından bir kıssa ile devam eden Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Peygamber Efendimiz'in bir savaşta galip gelip, amcası Abbas'ında içinde bulunduğu askerleri tutsak ederek onların yanında tebessüm etmesi ve bu tebessümün yanlış anlaşılaraq, “galibiyetinden dolayı bu şekilde güldüğü” sonucuna varılmasının ne derece yanlış olduğunu açıklamış ve Hz. Peygamber efendimizin aslında onları cehennemden kurtarmak için onları tutsak ettiğini, fakat onların bu tutsaklıktan kurtulup cenneti cehenneme tercih etmelerine tebessüm ettiğini ifade etmiştir. Bunun üzerine amcası Abbas'ın iman etme kıssasını anlatan Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Pervâne'ye nasihat etmiştir. Nasihatinde Pervâne'nin, “Müslümanlığın hali iyi olsun bu uğurda kendimi feda ederim, İslâmın bekası, Müslümanlar'ın çoğalması uğrunda herşeyimi (fikrimi ve tedbirimi) gözden çıkarırım” dediğini fakat bunu söylerken kendine çok güvendiği için herşeyin Allah'tan geldiğini umuttuğunu, bu sebeple de gaflete düştüğünü söylemektedir. . Mevlânâ “bu gaflet yüzünden Allah Pervâne'nin yaptığı çalışmaları, İslâmın zayıflamasına neden kıldı” diyerek, Pervâne'nin düştüğü bu yanlış durumun farkına varmasını, sadakalar vermesini, Allah'a yalvarmasını, düştüğü kötü durumda da ümitvar olmasını sağlamak için bu sözleri söylediğinden bahsetmektedir³¹².

Moğollar'ın Anadolu'yu işgal ettikleri ve Selçuklu Devleti'ni tahakküm altına aldıkları bir dönemde, Pervâne'nin Moğollar'ı idare edebilmek ve Anadolu'yu onların zulmünden koruyabilmek için çalışıp bu işlerle meşguliyetinden dolayı onu ziyaret edememesi, Mevlânâ'yı üzmüştür. Buna karşılık Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Pervâne'yi görmek istediğini fakat halkın

³¹² Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 45-54.

işleri sebebiyle çok meşgul olduğunu bildiğinden bu işlerden alıkoymamak adına uzun bir zamandır ziyaretine gitmediğini dile getirmiştir. Pervâne ise “*ziyarete gelmek bizim görevimizdir. Korku çağı gelip geçti. Bundan sonra biz geliriz*” şeklinde cevap vermiştir. Bu sohbeti dinleyen kişi Mevlânâ’nın Pervâne’yi çok sevdiğinden bahsetmiş, Mevlânâ ise ziyaretin sebebinin sevgiyle alakalı olmadığını, ancak Allah’ın dilemesiyle olduğunu ifade etmiştir³¹³. Mevlânâ, Allah’ın, Süleyman Pervâne’ye faydalı işler yapmayı nasip etmeyi dilediği için bu ziyareti bir vesile kıldığını ifade etmiş, eğer Pervâne Allah’ın rızasını kazanma niyetinde olmaz ise ne sözlerin ne de ziyaretlerin hiçbir faydası olmayacağını dile getirmiştir³¹⁴.

Fîhi Mâ Fîh’in on yedinci bölümünde, Mevlânâ ve Pervâne arasında geçen diğer bir sohbette Pervâne, Mevlânâ’ya daha önceki devirlerde kâfirlerin putlara secde etmek suretiyle taptığından bahsederek, şuan içinde bulundukları durumun bundan farksız olduğunu, onlar gibi Moğollar’a secde edip taptıklarını söylemiştir³¹⁵. Mevlânâ ise Pervâne’ye, “*burada önemli olan asıl mesele bu işin kötü ve beğenilmeyecek bir iş olduğunu kalp gözünüzün açık olması sebebiyle anlamanızdır ve bu takdir edilecek bir haldir*” demiştir. Mevlânâ ile aralarında geçen bu sohbette Süleyman Pervâne, içinde bulunduğu bu mecburi durumdan ne derece rahatsız olduğunu, Moğollar’la yaptığı işbirliğinin imanına zarar verdiğini üzümlere anlatmış ve Moğol yanlısı bir siyaset izlemekten ne derece müteessir olduğunu itiraf etmiştir. Bir Müslüman olarak bu iki yönlü siyaseti kendine yakıştıramayan Süleyman Pervâne’nin bu üzüntüsünü ve itirafını dinleyen Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî ona tefsir ettiği bir ayet³¹⁶ ile cevap vermiş ve bu durumun yanlış olduğunu görebiliyor olmasının Allah’ın ona bahşettiği nimetlerden olduğunu ve sabrederse amacına ulaşacağını bildirmiştir³¹⁷.

Pervâne, Mevlânâ’ya olan hasretini dile getirdiği bir sohbette, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, görünüşte Moğollar’ın yanında yer almasının ne derece uygunsuz bir durum olduğunu fakat bunu halkın iyiliği ve güvenliği için yaptığını ve zâhirde kötü görünüyorsa dahi batında bu işin ne derece hayırlı olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Bir yandan Moğollar’la iş birliği

³¹³ Kur’an-ı Kerim, 48/4.

³¹⁴ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 89-93.

³¹⁵ “Böyle yaparak kendimizi Müslüman sayıyoruz. Ayrıca içimizde haset, hırs, kin ve istek gibi birçok put var; ve biz bu putlara itâat etmekdeyiz. Hem içten, hem dıştan biz de aynı işi yapıyoruz; sonra da kendimizi Müslüman sayıyoruz”. Bkz. Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 89-93.

³¹⁶ Kur’an-ı Kerim, 110/1.

³¹⁷ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 111.

yaptığından dolayı Pervâne'yi eleştiren Mevlânâ, diğer yandan Müslümanlar'ın güvenliğini sağladığı için bu işin hayırlı yönlerini de dile getirmiştir³¹⁸.

II. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî İle Ekonomik İlişkisi

Daha önce de belirtildiği üzere Mevlânâ'nın Pervâne'ye yazdığı yirmi beş mektup bulunmaktadır. Bu mektuplardan biri, Süleyman Pervâne'nin seferden dönüşünü kutlamak amacıyla, bir tanesi vergi affı talep etmek amacıyla, üç tanesi teşekkür etmek maksadıyla, dört tanesi âdil bir karar vermesi ve adâleti tesis etmesini istemek amacıyla, on bir tanesi ise maddî konuda yardımını rica etmek maksadıyla yazılmıştır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Pervâne'ye maddî anlamda yardım isteyecek kadar büyük bir sevgi beslemiş ve kendisine bu derece yakın görmüştür. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Süleyman Pervâne'ye göndermiş olduğu 31. mektubunda, oğlu Emîr Alîm Çelebî adına³¹⁹, 72. mektubunda Seyyîd Şerefeddîn adına³²⁰, 79. mektubunda ise Hüsâmeddîn Çelebî adına Pervâne'den maddî yardım talebinde bulunmuştur³²¹. 86. mektubunda, dervişler için yardım isteyen Mevlânâ, hayır işi için Pervâne'ye başvurmadan duyduğu mahcubiyeti dile getirmiş ve bu hayırlı işlerinin Allah'ın izniyle Pervâne'ye nasip olduğunu söylemiştir. Pervâne'nin yaptığı bu maddî yardımları Allah'ın rızasına ulaşmak amacıyla yaptığı söyleyen Mevlânâ, bu dünyada zâhiri bir faydası olmasa da bunun karşılığının Allah tarafından verileceğini söylemiş ve bu niyetle yardım talep ettiği için Pervâne'yi bu hayra vesile kılarak onun hem bu dünyasını hem de ahiret hayatını düşündüğünü ortaya koymuştur³²².

Ahmed Eflâkî, *Menâkibü'l-Ârifîn* adlı eserinde Mevlânâ'nın sema toplantılarından bahsederken bu törenlerden birinin Muînüddin Süleyman Pervâne'nin sarayında olduğunu söylemiştir. Bu toplantılardan birinde Pervâne'nin bilgeliğinden, adâleti ve cömertliğinden, hayır ve hasenatlarından söz eden bazı kişilerin, Pervâne sayesinde âlim ve bilginlerin, hankâh ve medreselerde nasıl huzur içinde hayat sürdürdüklerini dile getirmeleri üzerine Mevlânâ, onların doğru söylediğini belirtmiş ve Pervâne'nin hayrı ve hasenatı bu anlatılanlardan yüz misli daha

³¹⁸ Mevlânâ, *Fîhi Mâ Fîh*, s. 112.

³¹⁹ Mevlânâ Celâleddîn, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1963, s. 49.

³²⁰ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 100,111.

³²¹ Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 130,131.

³²² Mevlânâ, *Mektuplar*, s. 120; Kazım Paydaş, "Mevlânâ Celâleddîn'in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri", *Uluslar Arası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Bildiriler I, (2007), s. 50.

fazladır demiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, Pervâne gibi emîrlerin, âlimler sayesinde bu mevkide kaldıklarını da ifade etmiştir³²³.

Süleyman Pervâne, bir gün Mevlânâ'yı ziyarete gitmiş, uzun bir bekleyişin sonunda Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî gelmiş ve onu, daha çok burada kalması, daha çok niyazda bulunması, bu niyazının Allah'ın yanında derecelerini artırması için beklettiğini söyleyerek ona övgüde bulunmuştur. Bu sözleri işiten Pervâne sevinerek yerlere kapanmış ve onun kapısında hizmetçi olduğunu ifade etmiştir. Mevlânâ'nın güzel sözlerine mazhar olan Pervâne onun huzurundan çıktıktan sonra müritlere verdiği "*altı bin aded-i sultanî*"nin Hüsamettin Çelebi'nin evinin önünde dağıtılmasını istemiştir. Süleyman Pervâne, Mevlânâ'ya o kadar hürmet göstermiştir ki, bir gün evindeki sema toplantısı esnasında Şeyh Muhammed Hadimî'den rica ederek ve üç bin dirhem vererek Mevlânâ'ya hizmet edilen ibriği ondan satın almış ve Mevlânâ'ya hizmet edebilmek için ayakta beklemeye başlamıştır. Ayrıca Mevlânâ'ya büyük bir muhabbet besleyen Süleyman Pervâne, Mevlânâ'nın müridlerinden olan Şeyh Fahreddin Irâkî'ye Tokat taraflarında bir *Hankah*³²⁴ yapılmasını emretmiştir. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin isteği üzerine yapılan hankâhın şeyhi Fahreddin Irakî olmuştur³²⁵.

Eflâkî, Pervâne'nin düzenlediği bir sema toplantısında, Bedreddin Yahya'nın aşka gelerek sema esnasında Mevlânâ için güzel sözler söylediğini ifade etmesi üzerine bundan memnun olan Pervâne'nin, Bedreddin Yahya'ya hediyeler verdiğini ve güzel bir katır bağışladığını söylemektedir³²⁶.

Eflâkî'nin naklettiği bir diğer rivayet Alâmeddin Kayser hakkındadır. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin vefatından sonra bir gece sarayın damına çıkarak, Mevlânâ'nın ölümü üzerine duyduğu üzüntü sebebiyle münâcatta bulunan Alâmeddin Kayser'in söylediği sözleri duyan Pervâne ve eşi gözyaşlarına boğulmuşlardır. Sabah olduğunda hizmetçileri göndererek Kayser'i çağırılmışlar ve onu teşekkür ederek "*seksen bin dirhem-i sultanî*" vermişlerdir. Bu ikram karşısında memnuniyetlerini bildiren Alâmeddin Kayser, büyük bir sevinç ve samimiyetle Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin türbesinin inşasını üstlenmiş ve kısa zamanda tamamlamıştır³²⁷. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, Kubbe-i Hadra (Yeşil Kubbe) olarak

³²³ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 138-142; Kazım Paydaş, "Mevlânâ Celâleddîn'in Anadolu Selçukluları İle Olan Münasebetleri", 51.

³²⁴ Büyük tekke, merkez dergâh, tarikatlarda pir makamı, misafirleri minnet altında bırakmamak şartı ile fakir, derviş ve öğrencilere yemek verilen ve misafir edilen yer. Bkz. Süleyman Uludağ, "Hankah", *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 42-43.

³²⁵ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 242-302.

³²⁶ Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, s. 62.

³²⁷ Sönmez, *aynı eser*, s. 299,300.

adlandırılan türbesi ve sandukası, Muînüddin Süleyman Pervâne, Pervâne'nin eşi Gürcü Hatun, Alâmeddin Kayser ve Sultan Veled tarafından 1273 yılında yaptırılmıştır³²⁸. Alâmeddin Kayser medresede görev alanlara ve türbedarlara ihsanlarda bulunmuştur. Daha sonra altı bin dirhem Sultan Veled'e, altı bin dirhem de Hüsameddin Çelebi'ye vermiştir. Bunu duyanlar bu hizmetleri sayesinde derecesinin arttığını söylemişlerdir³²⁹. Anlaşıldığı üzere âlimlere çok değer veren ve onların gönüllerini hoş tutmak için çaba sarf eden Süleyman Pervâne, âlimlere teveccühle bulunanlara da maddî ve manevî yardımlarda bulunmuş ve onları bu yönde desteklemiştir.

B. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Sadreddin Konevî (1209-1274) İle İlişkisi

Süleyman Pervâne'nin muhabbet beslediği bir diğer tasavvuf erbabı da Sadreddin Konevî'dir³³⁰. 1209 yılında Malatya'da dünyaya gelen Sadreddin Konevî, Konya'da yaşadığı ve tasavvuf erbabı olarak burada ün kazandığı için *Konevî* lakabıyla anılmıştır. Konevî'nin babası, Türkiye Selçuklu Devleti'nde üst düzey bir yönetici olan Mecdüddin İshak (ö. 1221)'tir³³¹. İshak, Endülüs'ten Malatya'ya göç etmiş ve Selçuklu sultanlarının hizmetinde bulunmuş, ölmeden önce de oğlunu İbnü'l-Arabî (ö. 1240)'ye emanet etmiştir³³². Rivayetlere göre İbnü'l-Arabî, Sadreddin Konevî'nin Selçuklu sarayına mensup olan annesi ile evlenmiştir. Bu sebeple Konevî, ilk tasavvuf eğitimini İbnü'l Arabî'den almış ve onun terbiyesi ile yetişmiştir. Bir saray mensubu olarak yetişen Konevî, Selçuklu sultanları ve devlet adamları ile iyi ilişkiler içinde olmuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne ile de yakınlık kuran Konevî, Pervâne'yi müridliğe kabul etmiş ve ona muhabbet beslemiştir. Konevî'nin talebesi olma şerefine erişen Süleyman Pervâne, Konevî'ye büyük bir sevgi ve saygı beslemiş ve önemli konularda onun da fikirlerine başvurmuştur. Konevî'nin sohbetlerinde bulunan Pervâne, diğer tasavvuf erbabları ile olan ilişkilerinden daha yoğun bir muhabbet duyduğu Konevî'den hadis dersleri almış, ona özel bir ihtimam göstermiş, evindeki sema toplatılarında ona olan saygı ve sevgisini dile getirmiştir³³³.

³²⁸ İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya 2007, s. 232.

³²⁹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s. 203.

³³⁰ Ekrem Demirli, "Sadreddin Konevî", *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 420-425.

³³¹ Mehmet Ali Hacıgökmen, "Mecdüddin İshak", *DİA*, III, Ek 2, Ankara 2019, s. 210-211.

³³² Mahmud Erol Kılıç, "İbnü'l-Arabî", *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 520-522.

³³³ Veyis Değirmençay, "Sadr-i Konevî ve Anadolu Selçuklu Emîrlerine Mersiyesi", *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 54, Erzurum 2015, s. 29-42; Mehmet Demirci, "Sadreddin Konevî ile Mevlânâ Celâleddîn'in Münasebetleri Hakkında", *Selçuk Dergisi*, IV, Konya 1989, s. 57-68; Mustafa Sabri Küçükaşcı, "Konevî'nin Çağında İktidar-Sûfî Çevre İlişkilerine Dair", *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, (2008), s. 183-193.

C. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Fahreddîn Irakî (1213-1289) İle İlişkisi

1213 yılında Hemedan'ın Kumcan köyünde doğan Fahreddîn Irakî, küçük yaşta iyi bir eğitim almış ve on yedi yaşında Hemedan Şehristan Medresesi'nde ders vermeye başlamıştır. Kalenderîler'e ilgi duyan Irakî, Hemedan'dan ayrılarak Sühreverdiye tarikatına katılmıştır. Hindistan'ın Mültan şehrine giderek Bahâeddin Zekerîyyâ'ya intisap eden Irâki, onun kızıyla evlenerek şeyhinin vefatından sonra onun yerine geçmiştir. Kendisinden memnun olmayan kesimin hükümdara şikâyetleri üzerine buradan ayrılarak Anadolu'ya gelen Irâki, Sadreddin Konevî'nin hizmetine girmiş ve en önemli eserinden biri olan *Lema'ât*'tı burada kaleme almıştır. Irakî'nin *Lema'ât* dışında *Istılâhât-ı Sûfiyye*, *Dîvân* ve *Uşşâknâme* adlı üç eseri daha bulunmaktadır. Mevlânâ ile iyi ilişkiler kuran Irakî, bu vesile ile Pervâne ile tanışmıştır. Kendisine muhabbet besleyerek intisap eden Süleyman Pervâne'ye çok değer veren Irakî, Süleyman Pervâne'nin kendisi için Tokat'ta yaptırmış olduğu medresede müderrislik yapmıştır. Fahreddin Irâki'ye muhabbet besleyerek onun müridi olan Süleyman Pervâne, ona çok güvenmiş ve değer vermiştir. Baybars'ın Anadolu'dan ayrılırken esir olarak yanında götürdüğü oğlu Mühezzebüddin Ali'nin kurtulması için Fahreddin Irâki'ye kıymetli mücevherler veren Süleyman Pervâne, oğlunu kurtarması için Irâki'ye ricada bulunmuş ve sadece Irâki'ye itimat etmiştir. Pervâne'nin ölümünden sonra ilk önce Sinop'a giden Irakî, daha sonra Mısır'a giderek Pervân'nin bu isteğini yerine getirmiş ve ona ne derece bağlı olduğunu ortaya koymuştur³³⁴.

D. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Hüsâmeddin Çelebi (1225-1284) İle İlişkisi

1225 yılında Konya'da doğan Hüsâmeddin Çelebi, aslen Urmiye'lidir. Ahî Türkoğlu unvanı ile anılan Hüsâmeddin Çelebi'ye bu unvanın verilmesinin sebebi, babasının Konya ve yöresindeki ahîlerin şeyhi olmasıdır. Mevlânâ'nın müridlerinden olan Hüsâmeddin Çelebi, tüm varlığını Mevlânâ'ya bağışlamıştır³³⁵. Eflâkî'nin rivayetine göre Süleyman Pervâne'nin düzenlediği bir sema toplantısına Hüsâmeddin Çelebi davet edilmemiş, Mevlânâ'nın bu durum karşısında yaşadığı üzüntüyü fark eden Pervâne, hemen Çelebi'nin çağırılmasını emrederek onu karşılamaya gitmiştir. Eflâkî'nin anlattıklarına göre, Hüsâmeddin Çelebi'nin bütün arkadaşları ile gelmesi üzerine Pervâne onları karşılamaya çıkmış ve Çelebi hazretlerinin elini birkaç kere öpüp başına koyarak yollarını aydınlatan mumu kendisi tutmuştur³³⁶. Eflâkî, diğer bir rivayetinde, Pervâne'nin ihsanlarından bahsederek onun güzel elbiseler, kıymetli katırlar sunup bütün dostlara hediyeler verdiğini ve çeşitli hizmetlerde bulunduğunu aktarmaktadır. Eflaki,

³³⁴ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. 60-62; Bilgin, *aynı makale* s. 84.

³³⁵ H. Ahmed Sevgi, "Hüsâmeddin Çelebi", XVIII, İstanbul 1998, s. 512.

³³⁶ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s. 187.

Pervâne'nin âlimlere, şeyhlere ve fütüvvet ehline “*birçok elbiseler, dört yüz at ve katır*” hediye ettiğini söylemiş ve Süleyman Pervâne'nin âlimlere hem maddî hem manevî anlamda yardım ettiğini, onları koruyup kolladığını söyleyerek, onlara verdiği değerin ne denli büyük olduğunu açıkça ifade etmiştir³³⁷.

E. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Kudbüddîn-i Şîrâzî (1236-1311) İle İlişkisi

Tabibleriyle ün yapmış bir aileye mensup olan Kudbüddîn-i Şîrâzî, 1236 senesinde İran'ın Şiraz kentinde dünyaya gelmiştir. Babası Ziyâeddin Mes'ûd el-Kâzerûnî, Şiraz'da Muzafferî Hastahanesi'nde göz doktorudur. İslâmî ilimler, astronomi, fizik, coğrafya, matematik, optik ve tıp alanında eğitim gören ve ilk tıp eğitimini babasından alan Kudbüddîn-i Şîrâzî, Bağdat'ta bulunduğu süre içinde Nizamiye Medreseleri'nde kalmıştır. Şîrâzî, 1271 yılında Konya'ya gelmiş, Mevlânâ ile görüşmüş, Sadreddin Konevî'nin derslerine katılmış, bu vesileyle Süleyman Pervâne'nin takdirini kazanmıştır³³⁸. *Allâme* lakabıyla ün kazanan Kudbüddîn-i Şîrâzî, aklî ve naklî ilimlerde devrin en önemli ismidir. Şiraz'dan sonra Tebriz ve Sivas'ta bulunan Şîrâzî, Gevher Nesibe Dâruşşifâsı ve Bimâristân-ı Muzafferî'de hekimlik, Kayseri Pervâne Bey Medresesi, Sivas Gökmedrese ve Şenb-i Gâzân Rasathanesi'nde müderrislik yapmıştır. Ayrıca İlhanlılar ile Memlûkler arasında elçilik ve Anadolu'da da baş kadılık yapan Şîrâzî, Sivas'ta kadılık yaptığı dönemde (680/1281) astronomiyle ilgi duymuş ve bu alanda önemli bir eser olan *Nihâyetü'l-idrâk fî dirâyeti'l-eflâk* adlı eserini tamamlamıştır. Bunun dışında on üç eseri daha olan Şîrâzî, Süleyman Pervâne'nin Kayseri'de yaptırdığı Pervâne Bey Medresesi'de müderris olarak görev yapmıştır. Süleyman Pervâne, Kayseri Pervâne Bey Medresesi'nin açılışında ilk dersi yapan Kutbeddin Şîrâzî'ye yardımlarda bulunarak onu himaye etmiştir³³⁹.

Eflâkî'nin, Fahreddin Divdest'ten rivayetle anlattıklarına göre, Muînüddin Pervâne, Kayseri'de büyük bir medrese yaptırmış ve âlimlerin en faziletlisi olan Kudbüddîn Şîrâzî'yi buraya müderris olarak atamıştır. Anadolu'nun ileri gelenleri bu medresenin açılışına davet edilmiştir. Alâmeddin Kayser de kendi naibleriyle birlikte bu toplantıya şeref vermesi ve Kudbüddîn Şîrâzî ile görüşmesi için Sultan Veled'i davet etmiştir. Kudbüddîn Şîrâzî'nin posta oturma gününde, bütün tasavvuf ehli, âlimler, şeyhler, hâkimler de toplantıya katılmışlardır. Sultan Veled baş köşeye oturmuş, mânâ ve hakikat dolu sözler söylemiş, herkes tarafından

³³⁷ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s. 218.

³³⁸ Ali Bakka, “Mevlânâ'nın Filozof ve Tabip Dostları”, *Uluslar Arası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Bildiriler I, (2007), s. 26.

³³⁹ Ali Bakka, “Mevlânâ'nın Filozof ve Tabip Dostları”, s. 25-26.

takdirle karşılanmıştır. Sultan Veled bir süre sonra Kudbüddîn Şirazî'ye söz vererek sohbet onun devam etmesini istemiştir. Halka açık yapılan genel dersin ardından özel bir sema yapılmış ve mecliste bulunan büyükler, Sultan Veled'in vaaz vermesi için Pervâne'ye ricada bulunmuşlardır. Sultan Veled minbere çıkmış ve son derece belîğ³⁴⁰ bir hutbe okumuştur. Pervâne ve Kudbüddîn Şirazî başta olmak üzere mecliste bulunan halkın hepsi çok etkilmişlerdir³⁴¹. Vaazdan sonra Pervâne, Sultan Veled'in, babası Mevlânâ hazretleri gibi ilim ve keramet sahibi olduğunu söyleyerek ona hayranlığını dile getirmiştir. Pervâne ve Sultan Veled'in muhabbetini kıskanan bazı şeyhler, Sultan Veled'i kötölemeye başlamışlar fakat aralarındaki muhabbete engel olamamışlardır. Pervâne, Sultan Veled'in huzuruna çıkarak hizmetlerde bulunmuş, müridlerine hediyeler vermiştir. Şeyhlere ve bilginlere, elbiseler hediye eden Pervâne'nin onlara dört yüz at ve katır da bağışladığı söylenmektedir. Eflâkî'nin eserinde Pervâne'nin Havendzade adındaki kızının da Arif Çelebi'nin müridlerinden olduğu bildirilmektedir³⁴².

³⁴⁰ Açık, düzgün, sanatlı.

³⁴¹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s. 216.

³⁴² Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. 218-271.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUÎNÜDDİN SÜLEYMAN PERVÂNE'NİN VAKIF ESERLERİ

Anadolu'da birçok medeniyet kurulmuş ve kurulan her medeniyet Anadolu'nun dinî, siyasî, etnik, kültürel, sosyal, topoğrafik ve demografik yapısı üzerinde nice izler bırakmıştır. Çok renkli ve çeşitli bir yapıda olan Anadolu kültürünü etkileyen unsurlardan biri de vakıf müessesesidir. Anadolu'daki sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynayan vakıf müessesesi, Anadolu'nun Türkler tarafından fethedilmesinden önce de Bizans döneminde farklı uygulamalarla bu bölgede kurumsallaşmıştır. Anadolu'yu vatan haline getiren Selçuklu Türkleri, hem İslâm devletlerinden edindikleri tecrübeler ile hem de Bizans'tan aldıkları yerel kurumlarla vakıf teşkilâtına özgün bir karakter kazandırmışlardır. Günümüzde hala bu kurumun etkileri görülmekte, yaşanmakta ve mânevî atmosferi hissedilmektedir.

Moğol istilâsının Türkiye Selçuklu Devleti'ni yıkılışa sürüklediği zor dönemlerde, Selçuklu kültür ve medeniyetinin değişim ve gelişimi devam etmektedir. Bu dönemde, Selçuklu'nun en kudretli dönemlerinde dahi görülmeyen imar faaliyetlerinin gerçekleştirilmiş olmasını, devrin sultanlarının, Selçuklu bürokrasisinin ve âyanın, güçlüye karşı ayakta durma çabasının yanı sıra ileri görüşlü bir bakış açısına sahip olmaları ile de açıklamak mümkündür. Öyle ki, Selçuklu Devleti'nin yıkılıp irili ufaklı birçok beyliğin kurulması ve daha sonra yedi kıtaya hükmedecek bir cihan imparatorluğu olan Osmanlı Devleti'nin tezahürü, bu dönemde atılan önemli adımların sonucudur. Osmanlı Devleti'nde gelişme göstermiş mevcut kurumların alt yapısını oluşturan Selçuklu Devleti'nin sosyal kurumları, devletin en zor döneminde meydana gelerek, kendinden sonra doğacak olan güneşe âdeta bir ışık kaynağı olmuştur. Medreselerden dârüşşifâlara, zâviyelerden külliyele kadar toplumsal yapının her alanında kendini gösteren imar ve iskân politikası, Beylikler dönemi Türkiyesi ve Osmanlı Devleti'ne Selçuklu'dan miras kalmıştır. Selçuklu devri vakıf müessesesinin kurumsallaşarak, sistemli bir yapıya dönüşmesi sonucunda, Osmanlı vakıf kurumunun temelleri bu dönemde atılmıştır. Böylece her alanda kendini gösteren bu gelişme, Osmanlı'nın sahip olduğu gücün dolaylı bir sebebi durumundadır. Kurumsallaşma sürecine ve Selçuklu'nun sosyal hayatına Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ve kurduğu vakıf eserlerin de önemli katkıları olmuştur.

A. Türkiye Selçuklu Devleti'nde Vakıf Müessesesi

Sosyal bir varlık olan insanın fitratında muhtaç olana yardım etme duygusu vardır. Bu yardım, içinde bulunulan toplumun sosyal, ekonomik, dinî ve siyasî yapısına göre

şekillenmektedir. Sosyal hayatın bir parçası olan yardımlaşma, Türk-İslâm toplumlarında da büyük bir öneme sahiptir. “*İnsanların en hayırlısı insanlara faydalı olandır*”³⁴³ hadisinden hareketle, İslâmiyet’in yardımlaşmaya önem vermesi, dinî ve sosyal hayatı şekillendiren yegâne unsurlardan biri olmuştur. Bu bağlamda toplumların medeniyet seviyelerinde görülen değişimle birlikte, sosyal yardımlaşma kurumları ortaya çıkmış ve halkın ihtiyaçlarına cevap verebilecek umumi müesseseler meydana getirilmiştir. Bu müesseselerin en önemlisi vakıf müessesesidir³⁴⁴.

“*Durdurmak, alıkoymak*” manâsında kullanılan vakfın terim olarak karşılığı “*bir malın sahibi tarafından hayrî, dinî ve sosyal bir amaç için ebediyen tahsis edilmesi*” dir. Tahsis edilen mal ve hizmet sonucunda meydana gelen vakıf müessesesi, toplumların her türlü ihtiyacını karşılamaya yönelik mühim ve değerli bir işlev görmektedir. Yollar, kervansaraylar, köprüler, han ve hamamlar, dârüşşifâ ve imarethâneler, vakıf yoluyla inşa edilen sosyal kurumlar arasında yer almaktadır. Selçuklular ve Osmanlılar zamanında Türk toplumunun önemli bir parçası olan vakıf müessesesinin ne zaman teşekkül ettiği hakkında farklı görüşler mevcut olsa da en fazla kabul gören anlayış, vakıf müessesesinin Peygamber Efendimizin vefatından sonra teşekkül etmiş olmasıdır. Bu teşekkülün ardından ikinci asrın son yarısında hukuki şeklini tamamlayan vakıf kurumu, hem Türk-İslâm medeniyetinde hem de diğer medeniyetlerde toplumsal hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu kurum, bir yandan toplumdaki sosyal eşitsizliği dengelerken, diğer yandan devletin ekonomik yükünü hafifleterek, sosyal hizmetlerin vakıf aracılığı ile yürütülmesine olanak sağlamaktadır. Bunun yanı sıra, güvenliğin sağlanması, iş istihdamının temin edilmesi ve iskân politikasının uygulanması gibi farklı alanlarda da etkili olan vakıf kurumu, âdeta bir devlet gibi hareket ederek, toplumun her alanında etkili olmuştur³⁴⁵.

Vakıf müesseseleri hakkında bilgi edinilebilecek iki önemli kaynak vakfiyeler ve kitâbelerdir. Türkiye Selçuklu Devleti’nin toplumsal hayatında önemli bir yere sahip olan vakıf müessesesi, Türkiye Selçuklu Devleti sultanları, devlet adamları ve zengin eşraf tarafından,

³⁴³ Fahri Kayadibi, “Hz. Muhammed’in Örnek Kişiliğinin İnsanlığa Yansıması”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, (2002), s. 15.

³⁴⁴ Vahdeddin Başcı, “Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/1 (2010), s. 2; Hacı Mehmet Günay, “Vakıf”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 475-479; İsmet Kayaoğlu, “Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, XI (1978), s. 49; Nejat Göyünç, “Vakıf Tesisinde Devletin Katkısı (16. Yüzyıl İçinde)”. *Osmanlı Araştırmaları*, XI (1991), s. 124.

³⁴⁵ M. Fuat Köprülü, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), s. 1-35; Günay, *aynı makale*, s. 475; Hüseyin Ertuğ, *İslâm Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2007, s. 2-8; Göyünç, *aynı makale*, s. 124; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 19-27.

halkın ihtiyaçlarını karşılamak, mülk edinmek, servetin korunması, Allah'ın rızasına ulaşmak ve toplum içinde itibar kazanmak gibi farklı amaçlar için kurulmuştur.

Selçuklular, Anadolu'da meydana getirdikleri kültürel ve toplumsal yapı içerisinde, bu bölgede daha önce yaşamış olan toplumlardan alarak geliştirdikleri vakıf kurumunu, Türk toplumunun ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzenli bir *vakıf sistemi* haline dönüştürmüşlerdir. Bu vakıf sistemi, Osmanlı vakıf müesseselerinin de temelini oluşturmuştur. Bu açıdan incelenmeye değer bir kurumdur. Selçuklu devlet politikası doğrultusunda, fethedilen yerlerin sünnî İslâm anlayışı çerçevesinde iskân edilmesi amaçlanmıştır. Fethedilen bölgelerde cami, medrese, tekke, zâviye, imarethane, han, hamam ve kervansaraylar kurulmuş ve kurulan bu yapılar ile bölgenin Türkleşmesi ve İslâmlaşması hız kazanmıştır. Kayaoğlu'na göre bu amacın gerçekleştirilmesi açısından, Türkler'in Anadolu'da tesis ettikleri iki büyük kurumdan birisi vakıf, diğeri ise *Ahîlik Teşkilâtı*'dır. Bu iki kurum da Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması'na katkıda bulunmuş ve sosyal hayatın şekillenmesinde önemli bir rol oynamıştır³⁴⁶.

Türkiye Selçuklu Devleti'nde, Selçuklu sultanlarının kurdukları vakıfların yanı sıra, Selçuklu devlet adamları da vakıf kurmuş ve kurdukları bu vakıflar ile sosyal yaşama önemli katkılarda bulunmuşlardır. Şemseddin Altun-Aba, Mübârizüddin Ertokuş, Celâleddin Karatay, Sâhib Ata Fahreddin Ali gibi yönetici sınıfa mensup devlet adamları, sahip oldukları servetler ile vakıflar kurarak, devletin, sosyal, ekonomik ve dinî kurumlarını, vakıflar aracılığı ile idare etmesine imkân sağlamışlardır. Bu devlet adamlarından biri de Türkiye Selçuklu Devleti'nde bir devre adını veren Muînüddin Süleyman Pervâne'dir³⁴⁷.

Selçuklu sınırları içinde farklı bölgelerde kurduğu vakıflar sayesinde devletin ekonomik ve sosyal hayatına katkıda bulunan Muînüddin Süleyman Pervâne, bânîsi olduğu vakıf müesseseleri sayesinde de hem halkın ihtiyaçlarını karşılayacak kurumlar inşa etmiş hem de servetini gelecek nesillere aktarmıştır³⁴⁸. Özellikle Anadolu'da, Moğol istilâsı döneminde görülen toprak kayıpları, vakıf müesseseleri sayesinde korunma altına alınmış ve bu sayede kısmen de olsa Moğollar tarafından istilâya uğraması engellenmiştir.

³⁴⁶ Kayaoğlu, *Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış*, s. 22; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 55-56.

³⁴⁷ Köprülü, "Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü", s. 22.

³⁴⁸ Osman Turan, *Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı*, s. 197-235; Odabaşı, *Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları*, s. 24-28, Kayaoğlu, *Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış*, s. 22-25.

I.Türkiye Selçuklu Devleti'nde Vakıf Kurumları

Türkiye Selçuklu Devleti döneminde yapılan eserlerin ve kurulan vakıfların kendine has özellikleri vardır. Dinî, sosyal, ekonomik ve siyasî amaçlarla yapılan mimarî eserler, yaptıran kişinin yaşadığı dönemdeki, siyasî kimliği ile doğrudan bağlantılıdır. Devlet kademelerinde önemli mevkide bulunan devlet adamları tarafından inşa edilen yapılar, daha çok kişinin siyasî kimliğinin bir yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Devlet adamının serveti, inşa edilen yapıların sayısı ve ihtişamı ile doğru orantılıdır. Zira büyük servet sahibi devlet adamları zenginliklerinin bir göstergesi olarak hem sayıca çok hem de büyük ve gösterişli yapılar inşa etmişlerdir.

Muînüddin Süleyman Pervâne, Trabzon Rumlarının elinde bulunan Sinop'u 1262 yılında tekrar fethedip kendi mülkü haline getirdikten sonra fethin hatırası için bu şehre bir medrese yaptırmıştır. Daha sonra Sivas, Tokat, Amasya ve Merzifon'dan gelerek Sinop'a ulaşan ticaret yolu üzerinde bir Kervansaray (Durağan Kervansarayı) yaptırmıştır. Buna göre, siyasî kariyer ve mimarlık faaliyetleri arasında önemli bir ilişkinin olduğunu söylemek mümkündür. Gerek Muînüddin Süleyman Pervâne'nin gerekse Pervâneoğulları Beyliği'nin yaptırmış olduğu vakıf eserler, hem dönemin şartları hakkında, hem de bânîlerin siyasî kimlikleri açısından önemli bilgiler sunmaktadır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin ilmî, sosyal ve kültürel yapısı içinde önemli bir yere sahip olan zâviye, kervansaray, medrese ve darüşşifa gibi vakıf kurumları, vakıf müessesesinin temelini oluşturmaktadır. Bu yapılar üstlendikleri işlev doğrultusunda farklı gruplara ayrılrsa da genel itibari ile toplumun yaşam kalitesini yükseltmesi ve toplumların sosyal hayatını düzenlemesi açısından yönetim mekanizmasının ayrılmaz bir parçasıdır ve hepsi aynı amaca hizmet etmektedir.

a. Zâviye

Zâviye, bir tarikata mensup olan din adamlarının (derviş) bir şeyhin liderliğinde yaşadığı, kurulduğu bölge itibari ile gelip geçen yolcuların yeme, içme, barınma gibi her türlü ihtiyacının karşılandığı, dinî ve sosyal bir yapıdır. İslâm dünyasında zâviyelerin doğuşunun, tasavvuf anlayışının başlangıcı ile paralellik gösterdiği ileri sürülmektedir. İslâmiyetten önce, Yahudi, Hristiyan ve Budizm gibi farklı dinlerde görülen bu yapıya, İslâmiyet'in yayıldığı coğrafyalarda da sıklıkla rastlanmaktadır. İlk zâviyenin nerede ve ne zaman yapıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte, ilk kez *Sufî* unvanı ile anılan Küfeli Ebû Hâşim Osman b. Şerik'in

Remle olarak bilinen Şam yakınlarındaki bir yerde ilk zâviyeyi kurduğu kabul edilen yaygın bir görüştür³⁴⁹.

Ticaret yolları üzerinde, iskân politikası doğrultusunda, merkezden uzak uç bölgelerde kurulan zâviyeler, yolcuların tüm ihtiyaçlarını karşılamaları, savaş zamanında karargâh olarak kullanılmaları, sınır bölgelerinde asayiş sağlamaları ve bulunduğu dönem içinde esnaf teşkilâtı ile dayanışma içinde olmaları gibi farklı görevler üstlenmeleri sebebiyle, ilmî fonksiyonlarının yanı sıra, sosyal, iktisadî ve askerî fonksiyonları ile de ön plâna çıkmışlardır. Toplumun her alanında etkili olan zâviyeler, derviş ve şeyhlerin yaşadığı ve ilmî faaliyetlerin yürütüldüğü önemli kurumlar olarak farklı bölgelerde *hankâh*, *ribat*, *buk'a*, *tekke*, *imaret*, *dergâh*, *âsitâne*, *dârü'z-zâkirîn* ve *dârü's-sülehâ* gibi farklı isimler almışlardır³⁵⁰.

Medrese, mescit, hamam gibi yapıların birlikte inşa edildiği külliyelere de *zâviye* denilmektedir ve bu yapılar daha çok *imaret* terimi ile birlikte kullanılmaktadır.³⁵¹ Selçuklu Türkiye'sinde inşa edilen vakıf eserler arasında en önemlilerinden biri de *imarethâneler*dir. İnşa ve imar edilmiş manâlarına gelen *imaret* kelimesi daha çok *imarethâne* olarak telaffuz edilmiştir. İmarethâneler, cami, medrese, mescit, kervansaray, aşevi gibi yapıları içinde barındıran ve külliye şeklinde inşa edilen sosyal kurumlardır. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Tokkat'ta yaptırdığı Tokat Gökmedrese de dârüşşifâ, medrese, mescit, hamam ve tekleden oluşan bir külliye formunda tasarlamıştır ve bahsedilen imarethanelere güzel bir örnek teşkil etmektedir³⁵².

b. Kervansaray

Diğer bir vakıf kurumu ise *kervansaray*dır. *Ribât* ve *han* olarak da telaffuz edilen *kervansaray*, ticaret yolları üzerinde kurulan ve yolcuların her türlü ihtiyaçlarına cevap verebilecek şekilde tasarlanan yapılardır. Şehir yerleşiminin dışında, tek bir yapı halinde inşa edilen kervansarayların en önemli özelliği, kervan yolları üzerinde bulunmalarıdır. Bu sebeple kervansaraylar, ülkenin idarî birimleri arasındaki iletişimin sağlanması, ticaretin gelişmesi, askeri ulaşımın sağlanması ve güvenliğin tesis edilmesi gibi çok hayatî görevler üstlenmektedir. Türkiye Selçuklu Devleti'nde tahminen 200 kervansaray inşa edilmiştir. Bunların çoğu

³⁴⁹ Ahmed Yaşar Ocak, "Zâviyeler, Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme", *Vakıflar Dergisi*, XXI (1978), s. 247,248.

³⁵⁰ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 47,48.

³⁵¹ Ocak, *Zâviyeler*, s. 248.

³⁵² Mustafa Demir, "Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmaret Kurumları ve Vakıflar", *Vakıflar Dergisi*, S.27 (1998), s. 41; Zeynep Tarım Ertuğ, "İmaret", *DiA*, XXII, İstanbul 2002, s. 219-220.

günümüze ulaşamamıştır ve ulaşanların bir kısmı ise yıkık ve harap vaziyettedir³⁵³. Muînüddin Süleyman Pervâne, 1246 yılında Sinop'un Durağan ilçesinde bir kervansaray inşa etmiş ve bu kervansaray için bir de vakıf kurmuştur. Külliye şeklinde plânlanan yapı, kervansaray, hamam ve camiden oluşmaktadır³⁵⁴.

c. Medrese

Türkiye Selçuklu Devleti vakıf sistemi içinde yer alan en önemli yapılardan biri de *medreseler*dir. Türk-İslâm medeniyetinde eğitim kurumlarının temelini teşkil eden medresenin kelime anlamı “*bir metni öğrenmek, okumak, ezberlemek ve anlamak için tekrarlamak*”tır. Bir vakıf kurumu olan medresenin ilk kez nerede ve ne zaman kurulduğu tam olarak bilinmemekle beraber, Hz. Peygamber (s.a.v.) zamanında *Suffe*³⁵⁵ olarak adlandırılan ve Kur’ân-ı Kerîm eğitimi verilen yapı, İslâm medeniyetinin ilk medresesi olarak kabul edilmektedir. Selçuklular’da medrese denilince ilk akla gelen yapı ise, Sultan Alparslan’ın meşhur veziri Nizâmülmülk’ün Bağdat ve Nişabur’da kurmuş olduğu *Nizâmiye Medreseleri*’dir³⁵⁶. Bağdat ve Nişabur’un yanı sıra, Merv, Herat, Belh, Basra, İsfahan, Âmül, Musul, Cizre ve Rey gibi şehirlerde de inşa edilen *Nizâmiye Medreseleri*, Türkiye Selçuklu Devleti medreselerine önemli bir örnek teşkil etmiştir. Selçuklular, bir yeri fethettiklerinde, fethedilen yere ilk olarak cami, medrese ve zâviye inşa etmişler, böylece bölgeye Türk nüfusun yerleşmesine zemin hazırlamışlardır. Selçuklular’ın bu çalışmalar ile Anadolu’da tüccar ve din adamlarının yerleşip yaşayabilecekleri uygun bir ortam oluşturularak Anadolu’nun ilmî hayatına önemli bir katkıda bulunulmuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne, Sinop, Tokat, Kayseri ve Erzincan’da medreseler inşa ettirmiştir³⁵⁷. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin bu medresleri inşa etmedeki amacı Nizâmiye Medreseleri’nin kuruluş gayesi ile paralel olarak, Anadolu’da sünî İslâm akîdesinin güçlenmesi ve ihtiyaç duyulan görevlilerin yetişmesi içindir. Bu doğrultuda Pervâne, Anadolu’nun çeşitli şehirlerinde farklı amaçlara hizmet eden vakıflar kurmuştur.

d. Darüşşifa

Toplumun sağlık hizmetini karşılayan dârüşşifâların İslâm dünyasındaki genel adı *bîmâristan*’dır. Bu isim İslâm Medeniyeti’nin ilk hastanesi olarak kabul edilen ve Hz. Peygamber (s.a.v.) döneminde ünlü bir hekim olan *Hâris b. Kelede*’nin tıp okuluna verdiği

³⁵³ Ayşıl Tükel Yavuz, “Anadolu Kervansarayları ve Vakıflar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S.11 (1994), s. 39-46; Şebnem Eryavuz, “Kervansaray”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 299-302.

³⁵⁴ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, s. 51,52.

³⁵⁵ Mustafa Baktır, “Suffe”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 469-470.

³⁵⁶ Abdülkerim Özaydın, “Nizâmiye Medresesi”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 188-191.

³⁵⁷ Yavuz, *aynı eser*, s. 40; Nebî Bozkurt, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 323-327.

bîmâristan adından gelmektedir³⁵⁸. Dönemin sağlık kurumlarına verilen bîmâristan ismi, Karahanlılarda *darûlmerza*, Selçuklular'da ise *dârüşşifâ* şeklinde kullanılmıştır. Osmanlılarda ise *bimarhâne*, *tumarhâne*, *şifâhâne* ve *dârüssıhha* gibi farklı isimlerle anılan dârüşşifâlar, Selçuklu döneminde de bir vakıf kurumu olarak karşımıza çıkmaktadır. Kuruluşu ve işleyişi açısından kervansaray, imarethâne, han ve hamamlar gibi vakıf kurumu bünyesinde aynı sistem ile işleyen dârüşşifâlar, Anadolu'nun başlıca yardım kurumları içinde yer almaktadır. Özellikle Selçuklu dârüşşifâları, Türk tıp tarihi açısından büyük bir öneme sahiptir. “*Kayseri Gevher Nesibe Medresesi (1206), Konya Dârüşşifâsı (XII-XIII.), Sivas İzzeddîn Keykâvus Dârüssıhhası (1217), Tokat Gökmedrese (Pervâne Bey Şifahanesi 1255-1275), Konya Alâeddin Dârüşşifâsı (1219-1237), Divriği Turan Melek Dârüşşifâsı (1228), Kastamonu Ali bin Süleyman Mâristânı (1272), Mardin Necmeddîn İlgazi Mâristânı (1108-1122), Aksaray Dârüşşifâsı (XIII)*” Türkiye Selçuklu Devleti dârüşşifâları arasında yer almaktadır³⁵⁹. Tokat Gökmedrese (Pervâne Bey Şifahanesi) Muîneddin Süleyman Pervâne tarafından külliye formunda tasarlanan ve Selçuklu Devleti'nin sağlık hizmetlerinin yanı sıra, ibadet ve temizlik ihtiyaçlarının karşılanması, dinî görevlerin yerine getirilebilmesi amacıyla inşa edilen bir Dârüşşifâdır. Medrese, hamam, mescit ve tekmeden oluşan yapıdan günümüze sadece medrese, hamam ve dârüşşifâ bölümleri kalmıştır.

B. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Sinop'taki Vakıfları

I. Sinop Şehri

Sinop, XI. yüzyılda Anadolu'nun Türkler tarafından fethedildiği dönemde, Bizans'ın sınırları içinde yer almıştır. XIII. yüzyılın başlarında Trabzon Rum İmparatorluğu'nun hâkimiyetine giren Sinop, Türkiye Selçuklu Sultanı I. Keykâvus'un 2 Kasım 1214 tarihinde fethi ile Selçuklu topraklarına dâhil edilmiştir. İbn Bîbî, Sinop'un güzelliğinden bahsederken, I. İzzeddin Keykâvus'un Sinop'u fethini detaylı olarak anlatmıştır. İbn Bîbî, Canik Tekfuru'ndan gelen bir elçinin yardım isteyerek Kir Aleksî'nin yaptığı katliamlardan bahsetmesi üzerine bunu duyan I. İzzeddin Keykâvus'un hemen sefer kararı aldığını söylemektedir. Kir Aleksî'nin mağlûp edilerek Sinop'un fethedilmesi sonrasında şehre giren Sultan I. Keykâvus, toprakları ellerinden alınan halka eski topraklarını iade etmiş, kiliseleri

³⁵⁸ Mustafa Demirci, *Beytül-Hikme, Kuruluş, İşleyiş ve Etkileri*, İnsan Yay., İstanbul 2016, s. 38.

³⁵⁹ Ahmet Aciduman, “Dârüşşifâlar Bağlamında Kitâbeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri - Anadolu Selçuklu Dârüşşifâları Özelinde”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, LXIII/1 (2010), s. 9-12; Arslan Terzioğlu, “Bîmâristan” *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 163-178.

camie çevirerek bu camilere kadı, imam ve müezzın tayin etmiştir. Kalelerin onarılmasını emreden sultan, burçlarda da kale muhafızlarının görevlendirilmesini istemiş ve emırlerden birini *serdar*³⁶⁰ seçerek mahiyetine de asker vermiştir³⁶¹. 1340 senesinde Sinop’u ziyaret eden ve “*burada kırk gün kaldık*” diyen İbn Battûta, şehrin İbrâhim Bey hâkimiyetinde olduğundan, Ahî tekkelerinden, Sinop Camii’nden, hanefiliğin yaygın oluşundan söz ederek, Sinop Limanı’nın stratejik öneminden ve ticaret kapasitesinden bahsetmektedir³⁶². Türkiye Selçuklu Sultanı I. Alâeddin Keykubad döneminde Suğdak’ın fethi ile görevlendirilen Hüsâmeddin Çoban, Sinop’ta kurulan donanma sayesinde başarılı olmuştur. 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında Selçuklu Sultanı Rükneddin IV. Kılıç Arslan ve kardeşi Sultan II. İzzeddin Keykâvus arasındaki mücadeleler sırasında, kısa bir süreliğine Selçuklu’nun elinden çıkan Sinop, Trabzon Rum İmparatorluğu’nun eline geçmiştir³⁶³.

II. Sinop Süleyman Pervâne (Durağan) Kervansarayı

Sinop’un Durağan ilçesinde, İsmâil Bey Camii’nin yanında bulunan *Durağan* (*Durakhan*) Kervansarayı, Süleyman Pervâne tarafından 1246 yılında yapılmıştır. Durağan Kervansarayı, Kastamonu/Sinop- Samsun/ Amasya Kervanyolu üzerinde Boyabat ve Vezirköprü arasındaki Durağan kasabasında bulunmaktadır. Yapı, Süleyman *Pervâne Kervansarayı*, *Durağan Kervansarayı* ve *Durakhan* gibi isimlerle anılmış ve zaman içinde *Durağan* ismini almıştır. Külliye şeklinde planlanan bu yapı, kervansaray, hamam ve camiden oluşmaktadır. Külliye içerisinde yer alan cami yıkıldığı için günümüze ulaşamamıştır. Yıkılan caminin yerine yeni bir cami inşa edilmiştir. Kervansarayın kitâbesi zarar görerek düşmüş ve daha sonra korunmaya alınarak, İsmâil Bey Camii’nin duvarına konulmuştur. Kervansarayın, 1989-1992 yılları arasında geçirdiği restorasyon sırasında bu kitâbe tekrar eski yerine konulmuştur. Kervansarayın avlusunun yenilenen taçkapısı üzerinde bu kitâbe bulunmaktadır. Kervansarayın duvarları o zamanki inşaatına uygun olarak “*moloz, taş, kireç ve harçla*” yapılmıştır. Ortasından bir avlu bulunan medrese bölümünde yanyana dizilmiş 13 hücre bulunmaktadır. Kervansaray’ın hamamından geriye sadece bir duvarı kalmıştır. Hamamda mescide açılan bir kapının da bulunduğu bilinmektedir³⁶⁴.

³⁶⁰ Başkomutan.

³⁶¹ İbn Bîbî, *el-Evâmirü’l- Alâiye*, 61-64; Öz, “Sinop”, s. 252.

³⁶² İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 442, 443.

³⁶³ Öz, “Sinop”, s. 253; Sümer, “Keykubad I”, s.358; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 453.

³⁶⁴ Muhammed Görür, “Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu”, Ed. Hakkı Acun, *Anadolu. Selçuklu Dönemi Kervansarayları, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.*, (2007), s. 492; Oral, *aynı makale*, s. 385; <http://www.duragan.bel.tr/index.php/duragan/kultur>. Erişim tarihi: 17.08.2021, 17.10.

Kitâbenin Arapça Metni³⁶⁵:

- 1 امر بعمارة هذه الخان المبرورة في ايام دولت السلطان
- 2 الاعظام شهنشا المعظم اعتبار الدنيا والدين ابو الفتح كخسرو
- 3 الاسفيسلار المعظم ملك ملوك الامراء والوزراء امين الدولة والدين عون الاسلام والمسلمين
- 4 پروانه اعظم سليمان بن علي اعلى الله شأنه نظر اقل العابدين واحقرهم كوهرباش بن عبدالله في ذي الحجة سنة اربع مائة و ستمائة

Kitâbenin Türkçe mealı: “Büyük Sultan, muazzam şahlar şahı, dünyanın ve dinin itibarı, fetih babası, komutanların ve vezirlerin, kralların kralı, devletin ve dinin güvenilir kişisi. İslâmın ve Müslümanlar’ın yardımcısı, muazzam İsfesalar Keyhüsrev’in hükümdarlığı sırasında, Allah’ın şanını yücelttiği en büyük Pervâne Süleyman b. Ali, bu mübarek hanı altı yüz altmış dört yılının Zilhicce’sinde, kulların en değersiz ve en önemsizi olan Güherbaş b. Abdullah’ın gözetiminde yapılmasını emretti”³⁶⁶.

Kitâbesinden de anlaşılacağı üzere Muînüddin Süleyman Pervâne’nin, H. Zilhicce 664-M. Eylül 1266 yılında Abdullah oğlu Güherbaş’ın gözetiminde yaptırdığı kervansaray, kapalı ve açık bölümden oluşan han plânı özelliğindedir. Güherbaş’ın, hanın yapımında mimar olarak mı yönetici olarak mı görev yaptığı konusunda farklı görüşler vardır³⁶⁷. Abdullah oğlu Güherbaş, Pervâne ailesinin özel mimarıdır³⁶⁸.

³⁶⁵ Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar*, TTK, Ankara 1989, s. 292; Kitâbenin Arapça metni “Emere bi imareî hazîhi’i Han il-mebrure fi eyyemi devlet es-Sultan El-âzam Şehinşah el-mu’azzam itibar-üd-Dünya ve’l-Din ebül-Feth Keyhüsrev el-isfehsar el-mu’azzam melik-i mülûk el-ümerâ ve’l-vüzera emin-üd-devlet ve’l-din avn ül-İslâm ve’l-Müslim. Pervânehü Âzam Süleyman ibn Ali Ale’lîlâhü şanehü nazara ekall’ül-ibad efkarhüm Gevherbaş (Küherbaş) ibn Abdullah fi Zilhicce sene erbain ve sittine ve sittemiye”. Bkz. M. Kemal Şahin, “Pervâne Müîneddin Süleyman ve Oğullarının Yaptırdığı Yapılar Üzerine Bazı Gözlemler”, *KTO İpekyolu Dergisi*, Aralık Özel, (2007), s. 548.

³⁶⁶ Sönmez, *aynı eser*, 292; Şahin, *aynı makale*, aynı yer.

³⁶⁷ Sönmez, *aynı eser*, 292; Şahin, *aynı makale*, s. 548.

³⁶⁸ “Gevherbaş veya Küherbaş b. Abdullah, XIII. Yüzyılın ikinci yarısında yaşamış bir Selçuklu devri sanatçısıdır. Adına, Pervâneoğulları’nın inşa ettirdiği mimari eserlerin kitâbelerinde rastlanmaktadır fakat kitâbelerde ünvanının belirtilmemesi, onun mimar mı yoksa inşaat sorumlusu mu olduğu hakkında kesin bir bilgiye varılamamasına neden olmuştur”. Bkz. Zeki Sönmez, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar*, TTK, Ankara 1989, s. 292.

III. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi

Muînüddin Süleyman Pervâne, Trabzon Rumları'nın elinde bulunan Sinop'u, 1262 yılında tekrar fethetmiş ve bu fethin hatırası için bir buraya medrese yaptırmıştır. Medrese, I. Alâeddin Keykubad tarafından yaptırılan ve Trabzon Komnenosları'nın Sinop'u işgal etmeleri üzerine tahrip edilmesi sonucunda Süleyman Pervâne tarafından eski temelleri üzerine tekrar inşa edilen Sinop Alâeddin Camii (Ulucami)'nin kuzeyinde yer almaktadır. Dikdörtgen plânlı yapı, kuzey-güney konumludur ve açık avlulu, iki eyvanlı medrese örneklerinden biridir. Kesme ve moloz taşla inşa edilen medrese tek katlı bir mimarî yapıya sahiptir. Avlunun iki yanına dizilmiş talebe hücrelerinin kapıları avluya açılmaktadır. Üst kısmına kitâbesi yerleştirilen giriş kapısı, dikdörtgen formda tasarlanmış ve iç kısmı kesme taşlarla oluşturulan kemerle süslenmiştir. Giriş kısmında iki pencere ve günümüzde tuvalet olarak kullanılan bir oda bulunmaktadır³⁶⁹.

Vakfiyesi bugüne ulaşmayan Sinop Süleyman Pervâne Medresesi'nin günümüze ulaşan iki kitâbesi bulunmaktadır. Medresedeki en eski kitâbe, kuzey girişinde yer alan 1262 (661) tarihli kitâbedir.

Kitâbede:

“1. Allahın yardımı ve başarılar sağlamasıyla

2. Sinop şehri fethedildiği zaman

3. Kâfirlerin elinden

4. Allah nazarında fakir bir kul olan

5. İnanişları kuvvetli, âlimler babası, kendisiyle övünülecek kul

6. Mehmed oğlu Ali'nin oğlu Süleyman (gayretiyle)- Allah onların sonunu iyi kılınsın- yapılması emredildi.

7. Bu mübarek medresenin tamamlanması 661 senesinin aylarında başarıldı.” ibaresi yer almaktadır ve kitabede yapının, Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından, 1262 yılında inşa edildiği belirtilmektedir³⁷⁰.

³⁶⁹ Filiz Aydın, “Sinop Alâie (Süleyman Pervâne) Medresesi”, *Vakıflar Dergisi*, X, Ankara 2006, s. 251-272 ; Deniz Eşemenli, “Alâeddin Camii ve Medresesi”, *DİA*, II, İstanbul 1989 s. 328-329; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 442; Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, XIV, Çağ Yay., İstanbul 1989, s. 112.

³⁷⁰ Şahin, *aynı makale*, s. 544,545, Aydın, *aynı makale*, s. 261.

Medresenin diğer kitâbesi doğu taraftaki türbe içerisinde mezarlardan birinin üzerinde bulunmaktadır.

Kitâbe metninde:

“ 1. Allah yardımcısıdır.

2. Yardım sevenlerin lufu ile işe başlanıp.

3. Dört tekbir ile tarihini yazdım Faik.

4. Bir vatan sevgisi işi kolaylaştırdı.

5. Pek güzel oldu bu medresenin onarımı, 1307”, yazmaktadır³⁷¹.

Türbe içinde Gazi Çelebi'nin kabrinde bulunan mezar taşında ise: “Bu Mesud Çelebi³⁷²'nin oğlu Gazi Çelebi'nin kabridir. Allah onların toprağını temiz kılsın” yazmaktadır³⁷³.

Bu bilgiler doğrultusunda, medresenin Sinop'un fethinden sonra Süleyman Pervâne tarafından yapıldığı ve yapımının 1262 yılında tamamlandığı, 1889 (1307) yılında tekrar tamirat gördüğü ve türbede Mühezzebüddin Mesud'un oğlu Gazi Çelebi'nin kabrinin bulunduğu anlaşılmaktadır. Medresenin içinde kapalı mescidin sağ kısmında bulunan hücrelerden birinde Gazi Çelebi'nin ve kızının yanyana kabirleri bulunmaktadır. Mezar taşı kitâbesine göre Gazi Çelebi 1322 (722) yılında vefat etmiştir.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşiv kayıtlarında Sinop Pervâne Medresesi ve Sinop Sultan Alâeddin Camii, “Sultan Alâeddin Medresesi ve Cami-i Şerif” olarak adlandırılmıştır. Bu iki yapının vakfı da aynıdır ve vakfın mülkiyeti Muînüddin Süleyman Pervâne'ye aittir. Sinop Pervâne Medresesi ve Sinop Sultan Alâeddin Camii giderleri Sinop Pervâne Bey vakfından karşılanmaktadır³⁷⁴. Muînüddin Süleyman Pervâne bu iki yapının daha önceki vakıflarına ilave olarak yeni vakıflar kurmuştur. Arşiv kayıtlarından medreseye atanan görevliler, bu görevlilerin maaşları ve ne zaman atandıklarına dair ayrıntılı bilgiler elde edilmiştir.

25 Şubat 1858 tarihinde oluşturulan bir berat kaydına göre, Sinop Sultan Alâeddin Medresesi ve Cami-i Şerif vakfının mütevellisi Mehmed Emin Efendi'nin vefât etmesi üzerine, müderrislik makamı ve aylık iki yüz kuruş maaşı boş kalmıştır. Bu görev için uygun görülen Hasan isminde bir kişinin oğlu var ise de küçük olduğundan, mirasçılarından başka ehliyetli kimse bulunmamaktadır. Bu sebepten dolayı oğlu görevi üstenecek yaşa gelinceye kadar bu

³⁷¹ Aydın, *aynı makale*, s. 262.

³⁷² Mühezzebüddin Mesud, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin oğlu Mühezzebüddin Ali'nin oğludur; Elizabeth A. Zachariadou, “Sinoplu Gazi Çelebi”, çev. M. Akif Erdoğan, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI (2001), s. 221-224.

³⁷³ Muharrem Kesik, “Pervâneoğulları”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 245,246; Aydın, *aynı makale*, s. 262.

³⁷⁴ VGMA. Defter No. 265-00185, s. 374.

göreve uygun birinin müderris ve mütevellî olarak tayin edilmesi önerilmektedir. Böylece, Sinop Sultan Alâeddin Medresesi ve Camii müderrislik görevi, aylık 200 kuruş maaş ile Mehmed Sırrî Efendi'ye tevcih edilmiştir³⁷⁵.

Vakıf kayıtlarından anlaşıldığı üzere Sinop Sultan Alâeddin Medresesi'nde eğitim ve öğretim XX. yüzyılda da devam etmektedir. 29 Aralık 1905'te müderris olarak atanmış olan belde müftüsü Hacı Tefvîk Efendi, İbn Hacı Mustafa'nın görevinden ayrılarak şehri terk etmesi üzerine, liyakatı mâlum bulunan İbrâhim Hilmi Efendi'ye, 3 Eylül 1928 tarihinde bu görevi tevcih etmiştir³⁷⁶.

Arşiv kayıtlarında ismi *Alâeddin Medresesi* olarak geçen yapının vakfiyesine ulaşamadığı için işleyişi hakkındaki bilgiler yeterli değildir. 23 Kasım 1581 tarihli belgede medrese müderrisliğinin altmış akçe ile Seyyid Mustafa'ya tevcih olunduğu, 10 Haziran 1609 tarihinde ise Mevlânâ Muhiddin'in Alâeddin Medresesi müderrisi olduğuna dair bilgiler yer almaktadır. 11 Nisan 1713 tarihli başka bir belgede, "*Sultan Alâeddin Medresesi müderrisliğinin kendisine ihsanını isteyen Hüseyin'in imzasıyla verilen arzual*" bilgisi yer almaktadır. 5 Mart 1734 tarihli belgede, "*Sinop'ta Sultan Alâeddin Medresesi vakfı tevliyeti ile müderrisliğine bağlı arazi hasılatına dair sorunun halledilmesi için orada bulunan kalyonların inşasına memur olarak atanan kapucu başlıardan Hacı Ebubekir Ağa'nın mübâşir tayini hakkında, Sinop Kadısı Mustafa imzasıyla verilen arz bilgisi*" mevcuttur. 1581-1734 tarihli tüm bu belgelerden medresenin hem fizikî hem de fiilî olarak eğitime devam ettiği anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, adı geçen vakıf her ne kadar Pervâne Bey vakfına dâhil edilse de belgelerde asıl adı ile anılmıştır. Sinop Pervâne Medresesi, Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıflar Meclisi Başkanlığı'nın 23 Ekim 1984 tarihli kararına göre "*Pervâne Medresesi'nin Kur'an Kursu olarak kullanılmak üzere 1984 yılı için aylık 20.000 lira, gelecek yıllar içinde periyodik olarak % 15 artış uygulanmak şartıyla, 10 yıl süreyle, Diyanet İşleri Başkanlığının tahsisine*" dair karar yer almaktadır³⁷⁷.

IV. Sinop Ulu Camii (Sultan Alâeddin Camii-Pervâne Camii)

Sinop Pervâne Medresesi'nin karşısında ve şehir merkezinde (Cami-i kebîr mahallesi) bulunan Sinop Pervâne Camii, *Alâeddin Camii*, *Ulu Cami* ve *İç Kale Camii* adlarıyla da anılmaktadır. Cami, I. Alâeddin Keykubad tarafından inşa edildikten sonra yıkılmış ve

³⁷⁵ VGMA, Defter No. 203-00043.

³⁷⁶ VGMA, Defter No. 2899-00031.

³⁷⁷ BOA, Defter No. 30-18-1-2, s. 519-279-8; BOA, Defter No. İE.TCT.13.01550.001; BOA, Defter No. A.DVNSMHM.d.45.04468, BOA, Defter No. A.DVNS.MHM.d.78.01571; BOA, Defter No. MF.122.06098.001.

Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından eski temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir. Bu sebepten dolayı farklı isimlerle anılan caminin en eski kitâbesi 1267–1268 yılına ait olup, üzerinde Süleyman Pervâne'nin adı geçmektedir. Alâeddin Camii adıyla anılan eser, Sinop'un Türkiye Selçukluları tarafından ilk kez 1214 yılında fethedilmesi sonrasında, I. Alâeddin Keykubad tarafından yapılmıştır. Trabzon Komnenoslari³⁷⁸ 1261 yılında şehri ele geçirerek Alâeddin Camii de dâhil olmak üzere birçok yapıyı tahrip etmiş ve yıkmışlardır. Muînüddin Süleyman Pervâne, 1262 yılında şehri tekrar fethederek imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu imar faaliyetleri kapsamında Süleyman Pervâne, Alâeddin Camii'ni de eski temelleri üzerine tekrar inşa ettirmiş, medrese ve cami için bir de vakıf kurmuştur³⁷⁹.

Kaynaklarda verilen bilgilere göre, Sinop'un I. Alâeddin Keykubad döneminde fethedilmesinden sonra, Alâeddin Keykubad tarafından tahttan indirilerek Selçuklular'ın hizmetine giren Artuklu hükümdarı Atabeg Esedüddin Ayaz'a caminin inşa görevi verilmiştir. Trabzon Komnenoslari'nin 1261 yılındaki saldırıları sonucunda yıkılan cami, Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından, 1267-1268 yıllarında eski temelleri üzerine tekrar inşa edilmiştir. Esedüddin Ayaz tarafından inşa edilen ilk caminin mirasinde Arap mimarîsinin etkileri görülmekte iken, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin eski temelleri üzerine inşa ettirdiği caminin yapısında Selçuklu mimarîsi görülmektedir³⁸⁰.

Sinop ziyaretinde Alâeddin Camii'nden çok etkilenen İbn Battûta “*Sinop'ta bulunan camii en güzel mescitlerden biridir. Ortasında bir su havuzu vardır. Bu havuzun fevkinde, dört ayak üzerine mebni³⁸¹ bir kubbe mevcuttur. Her ayağın yanında rühamdan iki sütun bulunmaktadır. Bunların yukarı tarafında bulunan mahfile³⁸² ahsap bir merdiven ile çıkılır. Bu, Sultan Barvana (Pervâne) İbn Sultan Alâüddin-i Rûmî'nin eseri binası olarak, mumaileyh Cuma namazını mezkûr kubbenin üstünde edâ ederdi*” demiştir³⁸³. Battûta, böyle bir yapının inşasının ancak nüfuzlu biri tarafından yapılacağını düşünerek, Süleyman Pervâne'yi, Sultan

³⁷⁸ Heath W. Lowry, Feridun Emecen, “Trabzon”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2012, s. 296-301; Bizans döneminde Trabzon'a tayin edilen valiler imparator ailesinden seçildiğinden burada kurulan müstakil idareler, tayin edilen ailenin adı ile anılmıştır. “Trabzon Komnenoslari” tabiri buradan gelmektedir. Bkz. Heath W. Lowry, Feridun Emecen, “Trabzon”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2012, s. 296-301;

³⁷⁹ Remzi Aydın, “Sinop Alâeddin Camisi'ndeki Osmanlı İzleri”, *Sanat Tarihi Yazıları*, Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı, (2017), s. 472.

³⁸⁰ Ahmed Gedik, “Candaroglu Celâleddin Bayezid Dönemine Ait İki Kitâbeye İlişkin Tashihi Gereken Bazı Hususlar” *İstem*, V/ 9 (2007), s. 209 - 218; Deniz Esemeli, *aynı makale*, s. 328,329; İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 442.

³⁸¹ Kurulmuş, inşa edilmiş, -den dolayı, birşeye dayanan.

³⁸² İslâm mâbedlerinde halifelerin, hükümdarların veya bu iki niteliği şahsında birleştiren devlet başkanlarının mahiyetleriyle birlikte namaz kılmasına tahsis edilen birimler, Bkz. M. Baha Tanman, “Mahfil”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 331-333.

³⁸³ İbn Battûta, *Seyahatnâme*, s. 235.

Alâeddin'in şehzadesi sanmıştır. Süleyman Pervâne'nin babası Mühezzebüddin Ali, Alâeddin Keykubad döneminde vezirlik yapmış önemli bir devlet adamıydı. Süleyman Pervâne bu dönemde babasının yanında bulunuyordu ve Alâeddin Keykubad'a çok yakındı. Bu sebepten dolayı Battûta'nın Muînüddin Süleyman Pervâne'yi sultanın şehzadesi sanması gayet doğal bir durumdur.

Üç girişi bulunan Alâeddin Camii'nin avlusunun kuzeydeki giriş kapısında yer alan kitâbesinde caminin Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından 1267-1268 yılında yaptırıldığı yazmaktadır³⁸⁴.

Kitâbenin Arapça metni:

- 1 و قل رب اوزعني ان اشكر نعمتك التي انعمت علي و على و والذی وان اعن ا صا لحولاط ضيو
- 2 و اد خلی بر حمتك فی عبادك الصالحین خرش انحراماً فی سلك دعوة عبدك سليمان
- 3 علی نبیغا و علیه الصلوات الر حمان فانك احبت رعاء و حققت فی فضلك ر جاء
- 4 اللهم فلما جمعیننا فی الاسم الطاهر فلا یفرش بیننا فی خلوص الضماير فان رحمتك
- 5 اعظم من كل مطلب و البک متوجه عبدك الضعیف سليمان بن محمد احسن الله عواقبه فی
- 6 كلمة حق نرغبه محقق فی رحمتك امله و اخلص لوجهك نبته و عمله فی شهر ست و ستین و ستتمایه

Kitâbenin Türkçe mealı:

“Yalvacımıza ve kendisine rahmet olan Allah'ın senaları olası kulun Süleyman, Nebî'nin 'Ey Allah'ım bana ve babamla anama ihsan buyurduğun nimete şükredeyim ve hoşlanacağın iyi iş yapayım diye ilham eyle ve beni rahmetinle salah ehli kullarının arasına koy dedi' (ayet) yolundaki dua dizisine katılarak sana dua ediyorum. Çünkü sen onun duasına icabet ettin, ricasını fazlında gerçekleştirdin. Yarabbi temiz adla (Müslümanlık'la) birleştirdiğin gibi gönüllerin husulunda ümmetçe aramızı açma. Çünkü rahmetin her istekten daha büyüktür. Rağbeti gerçek olan İslâm dininde akıbetini Allah iyi edesi zayıf kulun, Mehmed oğlu Ali'nin oğlu Süleyman (Pervâne) sana yönelmiştir. Emeli rahmetindedir. Sana olan niyetini ve emelini arılaştır. Bu bina 666/1267 yılının aylarında yapıldı”³⁸⁵.

³⁸⁴ Şahin, aynı makale, s. 546.

³⁸⁵ Şahin, aynı makale, s. 546.

Caminin kitâbesinden bahseden ilk kaynak Hüseyin Hilmi'nin eseri olan *Sinop Kitâbeleri*'dir. Hüseyin Hilmi caminin kitâbelerinin yangın esnasında kırıldığını ve daha sonra sarı renge boyandığını söyleyerek yazısının okunamadığını dile getirmiştir. Kitâbe tarihi olarak 1385 yılı işaret edilmiş ve “*bunun da sonradan yazıldığını ve yapım tarihinde yanlışlık olabileceğini*” belirtmiştir³⁸⁶.

Farklı dönemlerde onarım gören caminin minaresinin ne zaman yıkıldığı bilinmemektedir. En eski onarım tarihi 1385 senesidir. Cami avlusunun batı kapısı üzerinde bulunan kitâbeye göre 1385 senesinde, Candaroğlu Celâleddîn Bayezid Bey tarafından kapsamlı bir onarım görmüştür.

Kitâbede “*Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, hiç şüphesiz işiten Sensin, bilen Sensin. Allâh'ım, bu mübârek mescidin tamirine (beni) muvaffak kıldığın için Sana hamdederim. Ben Senin, Âdil Bey'in oğlu Celâleddîn Bâyezid diye çağırılan/bilinen kulunum. Allâh'ım, onun sonunu hayır eyle. 1376-77 senesinde tamir edildi*” yazmaktadır³⁸⁷.

Candaroğulları Beyliği ve Osmanlı Devleti döneminde yapılan tadilatlar, caminin günümüze kadar gelmesi açısından çok önemlidir. Alâeddin Camii'nin Candaroğulları dönemine ait tamir kitabesinde: “*Ey Rabbimiz, bizden kabul buyur, hiç şüphesiz işiten Sen'sin, bilen Sen'sin. Allâhım, bu mübârek mescidin tamirine (beni) muvaffak kıldığın için sana hamdederim. Ben Sen'in, Âdil Bey'in oğlu Celâleddin Bâyezid diye çağırılan/bilinen kulunum. Allâhım, onun soyunu hayır eyle. 778/1376-77 senesinde (tamir edildi)*” ifadeleri yer almaktadır. Alâeddin Camii'nin iç kapısının üstünde bulunan diğer bir kitâbede: “*Bayezid'in oğlu Sultan İsfendiyar, 833 (1429) yılında, bu mescid ile mihrap ve minberini i'mar ettirdi*” ifadeleri bulunmaktadır. Bu kitâbeden, caminin Bâyezid oğlu Sultan İsfendiyâr tarafından 1429–1430 yılındaki onarımı sırasında, minber ve mihrabının da yenilendiği anlaşılmaktadır³⁸⁸.

Arşiv belgelerine göre caminin, 1709, 1725, 1848, 1850, 1851, 1854, 1861 ve 1896 yıllarında onarılması için girişimlerde bulunulmuştur. En kapsamlı onarım 1850 ve 1851 yıllarında olmuş ve camiye yeni yapılar da ilâve edilmiştir. Avlunun batı kapısı üzerinde yer alan bir kitâbeye göre cami, Sultan Abdülmecid döneminde 1851–1852 yıllarında yeniden onarılmıştır³⁸⁹.

³⁸⁶ Gedik, *aynı eser*, s. 213.

³⁸⁷ Gedik, *aynı eser*, s. 214,215; Kitâbenin Arapça metni: “*Rabbenâ tekabbel minnâ inneke ente's-Semîu'l-Alîmü. Allâhümme ahmedüke alâ tevfkıke liimârati hâze'l-mescidi'l-mübâreki ve ene abdüke'l-med'uvvü bi Celâli'd-dîni Ebî Yezîde'bni Âdil Beğ Allâhümme'c'al âkıbetehû hayran sene semânin ve seb'îne ve seb'imie.*” Bkz. Ahmed Gedik, “Candaroğlu Celâleddîn Bayezid Dönemine Ait İki Kitâbeye İlişkin Tashihi Gereken Bazı Hususlar” *İstem*, V/ 9 (2007), s. 214, 215.

³⁸⁸ Zekiye Tunç, Arzu Özbek, “Sinop'ta Selçuklu Mirası”, *Sutad*, S. 48, (2020), s. 293.

³⁸⁹ Aydın, *aynı makale*, s. 471-519.

Tuğra ve onarım kitabesinin Türkçe metni:

- “1- Padişahlar padişahı Abdülmecid Han, Allah’ın yardımıyla camiye tamamlattı.
 2- (O) Dünyada öyle büyük bir nurdur ki, âlemi parlak yıldızlar gibi aydınlatır.
 3- Dinin mihrabının imamı o hakana, Müslümanların dua etmesi namaz gibi farz oldu.
 4- Selçuklu sultanı Alâeddin’in Camisi yapıldı, bu hayırla Alâeddin’in ruhu Adn cennetiyle süslenir.
 5- Eski sultan camilerini şenlendirdikçe, dünyanın ışığı ve süsü heybetinden yeniden bereket bulsun.
 6- Kul Ziver ezan sesinin bitişiğini duyunca, iki mısradaki bir güzel tarih yazdı.
 7- Sinop’ta Sultan Alâeddin Camisi yapıldı, ne güzel, bu memleketi âlemin sultanı yeniden şenlendirdi. 1851-1852³⁹⁰”

4 Şubat 1697’de Mahmud Halife, Sinop Alâeddin Camii fetihhanı olmuştur³⁹¹. 30 Eylül 1714 tarihli belgede Sinop’ta Sultan Alâeddin Camii imamlık cihetinin tevcihi³⁹² hakkında bilgi verilmektedir. 10 Mart 1776 tarihinde Seyyid Ömer b. Mehmed’in ölümü üzerine caminin kayyumluk makamına Mehmed Halife getirilmiştir³⁹³.

20 Kasım 1848 ve 1 Nisan 1851 tarihli tezkirelerden, caminin tamirine ihtiyaç duyulduğu ve bunun için gerekli izinlerin talep edildiği anlaşılmaktadır³⁹⁴. 30 Mart 1854 tarihli belgede ise Sinop Alâeddin Camii’nin tamiri ve vazifelilerine ücret tahsis edildiği bilgisi yer almaktadır³⁹⁵.

1869 tarihli kayıtlara göre Sinop Sultan Alaaddin Camii’ne fetihhanlık için bir görevli atanmıştır³⁹⁶. Yine aynı tarihte Sinop’ta bulunan Sultan Alaaddin Camii’ne imamlık için bir görevli ve türbe için el-Hac Mustafa atanmıştır³⁹⁷. Bütün bu belgelerden Sultan Alâeddin Camii’nde XIX. yüzyılda vakıf hizmetlerinin aksamadan çeşitli görevlilerle devam ettiği net bir şekilde anlaşılmaktadır.

³⁹⁰ Zekiye Tunç, Arzu Özbek, “Sinop’ta Selçuklu Mirası”, s. 295.

³⁹¹ BOA, Defter No. AE.SMST.II.21.02030.001.

³⁹² BOA, Defter No. C.EV.235.11709.001.

³⁹³ BOA, Defter No. C.EV.135.06736.001.

³⁹⁴ BOA, Defter No. İ.MVL.129.03406; BOA, Defter No. MLV.328.00043.001.

³⁹⁵ BOA, Defter No. A.AMD.50.00098.001.

³⁹⁶ İbrahim Özdemir, 78 Numaralı Sinop Şer’iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme), (Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2019, s. 42.

³⁹⁷ Özdemir, aynı eser, s. 43.

V. Sinop Pervâne Hamamı

Sinop'ta, Muînüddin Süleyman Pervâne'ye ait vakıf eserlerden biri de *Sinop Pervâne Hamamı*'dir. Günümüzde hâlen varlığını koruyan yapı, Pervâne Hamamı (yukarı hamam) ve Alâaddin Hamamı (aşağı hamam) olarak iki kısımdan oluşmaktadır. Sinop merkezde, Cami-i Kebîr mahallesinde bulunan Pervâne Hamamı, Sultan Alâeddin Camii ve Medresesi gibi Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından 1268 yılında eski temelleri üzerine yaptırıldığı tahmin edilmektedir. Uzun yıllar bakımsız kalan bu yapı restorasyon çalışmalarından sonra lokanta olarak kullanılmaya başlanmıştır, fakat lokanta olarak kullanılmaya başlandığı tarihi bilinmemektedir³⁹⁸.

C. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Merzifon'daki Vakıfları

I. Merzifon Şehri

“Merz” kelimesi, sınır, toprak ve yer anlamındadır. Bu kelimenin “Pond” kelimesi ile birleşmesi sonucunda “Pond karargâhı”, “Pond Devleti'nin sınır şehri” gibi isimler ortaya çıkmaktadır ve Merzifon isminin buradan geldiği tahmin edilmektedir³⁹⁹. Sırasıyla, Frigler, Kimmerler, İskitler, Pontuslar ve Romalılar'ın hâkimiyetine giren Merzifon, Bizans döneminde önemli bir kültür merkezi olmuştur. VIII. yüzyılın başlarında Emevîler'in akınları sonucu Araplar'ın hâkimiyetine giren Merzifon, XI. yüzyılda Dânişmendli Beyliği tarafından fethedilmiştir. XII. yüzyılda Selçuklu, XIV. yüzyılda ise Eretna Beyliği hâkimiyetinde olan şehir, bir süre Taşanoğulları hâkimiyetinde kalsa da, Yıldırım Bayezid'in 1393 yılındaki fethi ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir⁴⁰⁰.

Malazgirt Muharebesi'nden sonra İltegin Gazi tarafından fethedilen Merzifon, İltegin'in oğlu Sihamüddeve'nin bir süre burada ikâmet etmesinden dolayı, Osmanlı tahrir defterlerinde “Samadola” adıyla kayda geçirilmiştir. Dânişmendliler'le başlayan ve Selçuklular zamanında da devam eden gelişmelerle birlikte Merzifon, bir Türk-İslâm şehri görünümüne kavuşmuştur. Cami, mescid, medrese ve hanları ile zengin bir mimarî yapıya sahip olan şehir, bedesten ve hanları ile ticarî açısından ne kadar önemli bir konumda olduğunu ortaya koymaktadır. İç ve

³⁹⁸ <https://www.kulturportali.gov.tr/turkiye/sinop/kulturenvanteri/alaaddin-hamami-yukari-hamam>. Kayıt tarihi: 20.04.2021, 02.15.

³⁹⁹ Mehmet Öz, “Merzifon”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 243,244.

⁴⁰⁰ Özhan Öztürk, *Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve Siyasî Tarihi*, Ankara 2011, 2. Baskı, s. 40,41.

dış kaleleri olduğu bilinen şehrin, günümüzde sadece tepelik mevkiinde bulunan iç kalesi ayakta kalmıştır⁴⁰¹.

II. Merzifon Pervâne Bey Camii (Ulu Cami)

Merzifon'un en eski tarihli eseri olan *Merzifon Ulu Camii*, Merzifon'un Yokuşbaşı semtindeki Eskicami sokağında bulunmaktadır. Cami, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün yürütmüş olduğu restorasyon çalışmaları sonucunda eski temelleri üzerine yeniden inşa edilmiştir. 1904 senesinde çıkan bir yangın sonucunda yanan ve asıl yapıdan günümüze 1265 tarihli kitâbesi kalan caminin, günümüze sadece iki kanat kapısı ve minberi ulaşmıştır⁴⁰². Caminin yangından kurtarılan kapı kanatları, Çelebi Mehmed (II. Murat) Camii'nde, cami minberi ise Hacı Hasan Camii'nde bulunmaktadır. Caminin günümüze ulaşan kitâbesinde, 1264-1265 (663) yıllarında, Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından yaptırıldığı belirtilmektedir. Caminin Arapça kitâbesi, 1917 yılında, Halil Ethem Eldem tarafından yayımlanmıştır⁴⁰³.

1 امر بعمارة الجامع المبارك في أيام دولت السلطان الاعظم شاه

2 نثاه المعظم ركن الدنيا والدين ابو الفتح قلیج ارسلان بن كبخسرو برهان الموء منین

3 ملك الامرا الوزراء التي في العام نظام الملك .. الملك افتخار نويان حسيب نسيب

4 معين الدولة والدين مهون الاسلام والمسلمين مهون خاص و برة الى الوفا

5 سليمان بن علي اعز الله انواره وبلغ في الدارين اماله في سنة ثلث و ستين ستمائة

“1. Mübârek caminin yapımı, büyük Sultan Şah günlerinde emrolunmuştur.

2. *Burhanü'l Emîrû'l mü'minin Keyhüsrev oğlu dünya ve dinîn temeli Büyük Şah Ebu'l Feth Kılıç Arslan,*

3. *Âlemdeki emîr ve vezirlerin padişahı, Nizâm-ı Mülk (elmemâlik) Sultanı, işfihatedilen Noyan,*

4. *Devlet ve dinîn yardımcısı, İslâm ve Müslümanlar'ın eğiticisi özel ve karayı kolaylaştıran vefayı,*

⁴⁰¹ Öz, “Merzifon”, s. 244,245.

⁴⁰² Öz, “Merzifon”, s. 243.

⁴⁰³ Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, Kayseri Büyük Şehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2011, s. 27.

5. *Ali oğlu Süleyman, Allah yardımcılarını güçlendirsın ve iki dünyada da onu arzu ve emelerine kavuşturursun. Sene 663 H./ 1264-65 M)*”⁴⁰⁴.

Türkçe anlamı:

“*Ey büyük sultan, ey büyük şahlar şahı, dünyanın ve dinin direği, fetihler babası, müminlerin komutanının delili, dünyadaki vezirlerin ve komutanların kralı, mülkün ve ülkelerin düzeni, soylu, asil, iftihar Noyan. Devletin ve dinin yardımcısı, islâmın ve Müslümanlar’ın edepli kişisi, has kolaylık sağlayıcı ve vefaya layık Kılıç Arslan b. Keyhüsrev’in hükümdarlığı sırasında altı yüz altmış üç yılında, Süleyman b. Ali bu mübarek caminin yapılmasını emretti. Allah onun yardımcılarını güçlü kılsın ve iki cihanda isteklerine kavuşturursun*”⁴⁰⁵.

Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 13 Haziran 2016 tarihinde restorasyon çalışmalarına başlanan caminin açılışı, 12 Ekim 2018’de gerçekleşmiş ve tarihi Ulu Cami 116 yıl sonra yeniden ibadete açılmıştır. Merzifonlu İsmâil Özdoğan, vefâtından önce iki dairesini vakfederek, caminin yeniden yapılması vasiyetinde bulunmuş ve Vakıflar Genel Müdürlüğü müdür yardımcısı olan Burhan Ersoy caminin yangın öncesi fotoğraflarından faydalanmak suretiyle restorasyon projesini hayata geçirmiştir⁴⁰⁶.

D. Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Tokat’taki Vakıfları

I. Tokat Şehri

Tokat adının menşei konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu görüşlerden ilki, Tokat adının “*Togay*” kelimesinden geldiği ve şehrin “*Togayit*” Türkleri tarafından kurulduğudur. Paul Wittek, bir Bizans şehri olan “*Dokeia*”nın Tokat olduğunu ileri sürmüştür. Bunun yanı sıra Surlu Şehir (Toh-kat), “*besili at*” (tok-at) gibi kelimelerden türediği de öne sürülmektedir. Sargon Erdem ise, şehrin coğrafi yapısından yola çıkarak, etrafının tepelerle çevrili olması ve şehrin çukur bir yerde bulunmasından dolayı, “*Dokaia*” yani grekçe “Çanak Memleket” demek olduğunu iddia etmektedir. Tokat ilinin ilk yerleşim tarihi MÖ. 4.000’lere kadar uzanır. 6.000 yıllık tarihi geçmişinde, Roma, Bizans, Dânişmendli, İlhanlı,

⁴⁰⁴ Sadi Bayram, “Merzifon’da Bilinmeyen. Bir Türbe “Künbet Hatun”” IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı, III, Ankara 1981, s. 1355-1361; Şahin, *aynı makale*, s. 548,549.

⁴⁰⁵ Şahin, *aynı makale*, s. 548; Öz, “Merzifon”, s. 243,245.

⁴⁰⁶ <https://www.yenisafak.com/hayat/753-yillik-cami-restore-edildi-3401717.31.03.2020>, 02.26.

Selçuklu ve Osmanlı gibi devletlerin hâkimiyetine girmiş ve on dört devletin yanı sıra birçok beyliğe de ev sahipliği yapmıştır⁴⁰⁷.

1071 Malazgirt zaferi sonrasında Büyük Selçuklu Devleti Hükümdarı Sultan Alparslan, Anadolu'nun fethi için beylerini görevlendirmiştir. Bu beylerden biri de Emîr Dânişmend Gazi'dir. Tokat, Sivas, Niksar, Elbistan ve çevresinin fethi ile görevlendirilen Emîr Gazi, 1074 yılında Tokat'ı fethetmiş, Türkiye Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan (1155-1192)⁴⁰⁸'in Dânişmendliler'i ortadan kaldırdığı 1175 yılına kadar bu bölgede hüküm sürmüştür.⁴⁰⁹ Bu tarihte Selçuklu hâkimiyetine giren Tokat, 1184 yılında, II. Kılıç Arslan'ın ülkeyi oğulları arasında taksim etmesi ile büyük oğlu Rükneddin II. Süleyman Şah'ın payına düşmüş ve onun idaresine girmiştir. I. Keyhüsrev, 1205 yılında ikinci kez Türkiye Selçuklu tahtına oturduğu zaman Alâeddin Keykubad'ı, Tokat merkez olmak üzere Dânişmendli iline melik tayin etmiştir. 1243 Köseadağ Savaşı sonrasında, Türkiye Selçuklu Devleti'ni emîrlere ile yönetmeye başlayan İlhanlılar, Tokat emîrliğini, Muînüddin Süleyman Pervâne'ye tevcih etmişlerdir⁴¹⁰.

Süleyman Pervâne'nin ölümünden sonra farklı emîrlere tarafından yönetilen Tokat, İlhanlılar'ın Anadolu valisi Timurtaş Noyan'ın 1337 Mısır'a gitmesi ve 1335'te Ebu Said Bahadır Han'ın vefâtı üzerine Eretnaoğulları'nın hâkimiyeti altına girmiştir. Daha sonra Akkoyunlu ve Osmanlı hâkimiyetine giren Tokat, birçok medeniyete ev sahipliği yapmış olması açısından zengin bir mimarî yapıya sahiptir. Antik yerleşim yerleri bakımından zengin olan Tokat'ın Erbaa ilçesinde, Hitit yerleşim yeri ve Antik Horoztepe yerleşim yeri bulunmaktadır. Sulusaray'da Sebastapolis, Zile'de Maşathöyük Örenyeri, merkezde tarihi Komana Şehri ve Tokat Kalesi, Niksar'da tarihi kale gibi antik mimarî yapılar bulunan şehirde, Selçuklu dönemine ait, Gökmedrese, Yağbasan Medresesi, Yeşilirmak-Hıdırlık Köprüsü, Garipler Camii ve dokuz adet zâviye bulunmaktadır⁴¹¹.

II. Tokat Gökmedrese (Pervâne Medresesi)

Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından Tokat'ta bir dârüşşifâ olarak inşa edilen bu yapı, turkuaz renkli çinilerinden dolayı *Gökmedrese* ismiyle anılırken diğer taraftan, *Pervâne*

⁴⁰⁷ Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası*, s.4; Abdulhalik Bakır, Ali Gökçen "Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri", *OTAD*, I/III (2019), s. 52-112; Ali Açık, "Tokat", *DİA*, XLI, İstanbul 2012, s. 219-223.

⁴⁰⁸ Abdülkerim Özyayın, "Kılıçarslan II", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 399-403.

⁴⁰⁹ Abdülkerim Özyayın, "Dânişmendliler", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 469-474.

⁴¹⁰ Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 17; Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, (Selçuklular Kısımı), s. 33-34; Açık, *aynı makale*, s. 219, 220; Abdülkerim Özyayın, "Dânişmend Gazi", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 467-469.

⁴¹¹ Açık, *aynı makale*, s. 221,222.

Bey Şifahânesi, Kırkkızlar Medresesi, Bimarhâne Tekkesi gibi farklı isimlerle de anılmaktadır. Medresenin taç kapısı üzerinde bulunan kitâbesi yazısız olduğu için hangi tarihte yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. 1930 yılında tadilat gören medrese, Arkeoloji Müzesi olarak halka açılmıştır. Medresenin arşiv kayıtlarında bulunan “*Hisse-i cami ve medrese-i merhum Pervâne Beğdir. Tokat*” ibaresi ile medresenin Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından yapıldığı ifade edilmektedir⁴¹². Medresenin 1270 yılından sonra yapıldığı veya Süleyman Pervâne’nin 1277 yılında ölümünden sonra kızı veya başka bir kişi tarafından yarım kalan yapının tamamlandığı gibi farklı görüşler ileri sürülmektedir. Tokat şer’iyye sicillerinde *Pervâne Vakfı* tabiri ile Muînüddin Süleyman Pervâne’nin Tokat Gökmedrese için bir vakıf kurduğu anlaşılmaktadır⁴¹³.

Tapu tahrir defterlerine göre Tokat Gökmedrese, dârüşşifâ, medrese, hamam, mescit ve tekeden oluşan bir külliye olarak tasarlanmış fakat günümüze sadece medrese, hamam ve dârüşşifâ yapıları kalmıştır. 1363 tarihli başka bir vakfiyede cami hakkında “*Veled-i Kablu Zâviyesi gelir vakfı olan Cevherin mahallesinde ‘merhem el-emîr Muînüddin Pervene Camii’ için vakfedilen bir bahçe bulunduğu*” bilgisi yer almaktadır fakat caminin yeri hakkında bir bilgi mevcut değildir. Tahminlere göre cami, bahsi geçen külliye içinde yer almaktadır. Dârüşşifâ ile birlikte *Çifte Medrese* özelliği taşıyan yapı, “*iki katlı, iki eyvanlı ve açık avlulu*” medrese tipindedir⁴¹⁴.

Evkâf defterlerinde “*Vakf-ı medrese-i Pervâne Beğ ki Gökmedrese demekle meşhurdur. Darü’ş-şifası ve Darü’ssülehası var imiş*”, ibaresi, medresenin Süleyman Pervâne tarafından inşa edildiğinin göstergesidir. Ayrıca medresenin medrese ve mescid olmak üzere birden fazla yapıdan oluştuğu ve Gökmedrese ismi ile anıldığı anlaşılmaktadır⁴¹⁵.

⁴¹² VGMA, Defter No. 481-00005.

⁴¹³ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi: Akkirman-Amasya-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp*, V/2, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010, s. 91; Şahin, *aynı makale*, s. 549,550; Hadi Belge, “80 Numaralı ve (H. 1296-1301-M. 1878-1884) Tarihli Tokat Şer’iyye Sicil Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi” (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Niğde 2002, s. 318,319.

⁴¹⁴ Okur, *aynı eser*, s. 77,78.

⁴¹⁵ Okur, *aynı eser*, s. 79,80.

Tablo 1. Tokat Gök Medrese vakıflarının 1576 tarihli Evkâf defterinde yer alan vakıf gelirleri⁴¹⁶

Vakfa ait köyler	Vakfın gelirleri	Vakfın gelirleri	Vakfın gelirleri	Toplam gelirler
Kazabad nahiyesine bağlı Vazanya köyü	15 müd ⁴¹⁷ buğday ⁴¹⁸ (750 akçe)	2 müd arpa (80 akçe)	Nakit 600 akçe	1.430 akçe
Çerçi köyü (kırk malikâne sahip)	15 müd buğday (750 akçe)	8 müd arpa (240 akçe)	Nakit 900 akçe	1.800 akçe
Endizler köy (41 malikâne)	15 müd buğday (750 akçe)	2 müd arpa (80 akçe)	Nakit 2000 akçe	2.830 akçe
Armus mezrası	3 müd buğday (150 akçe)	-	-	150 akçe
Niksara bağlı Divadere köyü	5 müd buğday (250 akçe)	2 müd arpa (80 akçe)	Nakit 300 akçe	630 akçe
Çeltik	-	-	400 akçe	400 akçe
Yıldız nahiyesinin Beduhtun köyünün (42 malikâne dördte üçü)	15 müd buğday (750 akçe)	5 müd arpa (200 akçe)		950 akçe
Sonisa'ya bağlı Ravak, Altılı ve Çubuk köylerinin	-	-	Nakit 1.200 akçe	1.200 akçe

⁴¹⁶ VGMA, Defter No. 220-00085.

⁴¹⁷ Normal bir kimsenin iki avucunu buğday yığınının daldırdığında ele gelen buğday miktarı. Bkz. Cengiz Kallek, "Müd", *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 457-459.

⁴¹⁸ 1 müd buğdayın değeri 50 akçe, 1 müd arpanın değeri ise 40 akçedir. Bkz. Halil İnalcık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1300-1600)*, I, Eren Yay., İstanbul 2000, s. 445; İbn Fazlullâh el-Ömerî'nin verdiği bilgiye göre 1 müd buğdayın değeri 15 dirhemdir. Bkz. Yaşar Yücel, *Mesâlikü'l-Ebsâr'a Göre Anadolu Beylikleri*, s. 192.

malikâne hisselerinden, 3 hissede 1 hisse				
Medrese yanında bir bahçe	-	-	Yıllık geliri 200 akçe	200 akçe
				Toplam: 9.590 akçe

Medresede görev alan kişiler ve bu kişilerin aldıkları hisseler ise şöyledir: medreseye vakfedilmiş olan köylerden gelen mahsullerin 24 hisseye ayrılmıştır. Müderrise 8 hisse, mütevellîye 4 hisse, tabibe 4 hisse, şeyh ve fakirlere 2 hisse, türbehanlara (on nefer) 3 hisse, muide⁴¹⁹ 1,5 hisse, talebelere 1,5 hisse sarf olunmuştur⁴²⁰. Vakfa gelen gelirler, görevlilere hisse şeklinde pay edilmiş, nakit maaş ödemesi yapılmamıştır.

Medrese hakkında bilgi edinilen bir diğer kaynak Başbakanlık Osmanlı Arşivleri'dir. Arşivde bulunan 30 Ocak 1691 tarihli belgede, Tokat'ta bulunan Pervâne Bey Camii ve Medresesi'nin mütevelliliğini evlattan Fatma Hatun yaparken bu görev müderrislik olarak kaydedilmiş, bunun üzerine tevliyetin eskiden olduğu gibi Fatma Hatun üzerine verilmesi hakkında başvuruda bulunulmuştur⁴²¹. Bu belgeden, medrese vakfında aileden olan kadınların da mütevellilik yaptıkları anlaşılmaktadır. Bunun dışında vakfın mütevelliliği, görevlilerin aldığı maaş ya da hisse ile kimlere bu görevin verildiği hakkında arşiv belgelerinde birçok kayıt bulunmaktadır. 15 Mart 1692 tarihinde belgede, Abdürrahim adlı kişi, bu medresenin müderrisliğine bağlı bulunan tevliyetin kendisine verilmesi için istekte bulunmuştur.⁴²² Bu belgeden mütevellî olan kişinin aynı zamanda müderrislik yaptığı da anlaşılmaktadır.

2 Kasım 1728 tarihli belgede “*Tokat'ta Pervâne Bey Camii ve Medresesi ve Hoca Münir Zâviyesi evkâfından belirli olan vazife ile tevliyet görevinin dörtte bir hissesinin Hacı Mufaddal Halifeye tevcihi*”⁴²³, 6 Kasım 1756 tarihli belgede “*Tokat'taki Pervâne Bey dârüşşifâsında nısf*

⁴¹⁹ Muid, medresede ders veren müderrisin dersi bittikten sonra öğrencilere dersi tekrar ederek anlamadıkları konularda yardımcı olan müderris yardımcısıdır. Bkz. Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, VIII, s. 114.

⁴²⁰ Okur, *aynı eser*, s. 84,85.

⁴²¹ BOA, Defter No. İE.EV.23.02733.001.

⁴²² BOA, Defter No. İE.EV.23.02788.001.

⁴²³ BOA, Defter No. C.EV.477.24110.001.

vazife ile ikinci tabiblik görevinde iken vefat eden Abdurrahman Bin Ahmed'in bu görevinin oğlu Ahmed Halife 'ye tevcihi" hakkında bilgi mevcuttur⁴²⁴.

Vakıflarda tarihi süreç içerisinde zaman zaman görevli maaşlarının eksik ödenmesi ya da geciktirilmesi konusunda itirazlar olmuştur. Bunlardan biri 22 Kasım 1761 tarihli belgede şu şekilde yer almaktadır; “Tokat'ta bulunan Pervâne Bey Camii imamı Hacı Osman, hakkı olan günlük iki müd gallenin yine verilmemesi üzerine mütevelliden şikayetçi olmuştur⁴²⁵. 31 Mart 1768 tarihli belgede “Tokat'ta bulunan Pervâne Bey vakıflarının ferrâşlık⁴²⁶, bevvablık⁴²⁷, carubkeşlik⁴²⁸, tabbahlık⁴²⁹ görevlerini yerine getiren es-Seyyid İbrâhim adlı şahıs altı yıldır vakfın mütevellisinin kendisine hak ettiği maaşı vermediğinden” dolayı şikâyetçi olmuştur⁴³⁰.

1 Kasım 1761 tarihinde Tokat'ta bulunan Pervâne Bey Camii ve Medresesi'ne mütevellî tayin edilmiş⁴³¹, 21 Nisan 1785 tarihinde ise Tokat'ta Pervâne Bey Camii, Medrese ve Dârüşşifâsı'nın ikinci hekimi Ahmed Halife tekrar göreve atanmıştır⁴³².

26 Ocak 1785 tarihinde Tokat'ta Pervâne Bey dârüşşifâsı tabibi Osman Efendi haksız olarak azl edilerek yerine İbrâhim Efendi'nin tayin olunması sonucunda memuriyetinin iadesi için dilekçe vermiş ise de hekimbaşı Emrullah Efendi tarafından her ikisi de ehil ve liyakatli olmadıkları tespit edilerek adı geçen tabipliğe Tokatlı Mustafazâde Tabip Mehmed Raşit Efendi tayin edilmiştir⁴³³.

26 Mart 1758 tarihinde Tokat'ta bulunan Pervâne Bey Camii ve Medresesi vakfında imâmet görevini yürüten Seyyid Ahmed'e senede iki müd buğday verilmesine karar verilmiştir⁴³⁴.

Pervâne Bey Camii'nin mütevellileri bazen aynı şehirde bulunan başka vakıflara da yöneticilik yapmışlardır. Bunlar arasında Cedit mahallesinde bulunan Pervâne Bey Camii vakfı

⁴²⁴ BOA, Defter No. AE.SOSM.III.31.02191.001.

⁴²⁵ BOA, Defter No. AE.SMST.III.358.28651.001.

⁴²⁶ Saray hizmetlisi. Çeşitli vakıf eserlerin temizliğiyle ilgilenen görevlilere verilen ad. Bkz. Tahsin Yazıcı, Mehmet İpşirli, “Ferrâş”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 408,409.

⁴²⁷ Kapıcı.

⁴²⁸ Vakıflarda süpürücü olarak görev yapan kişi.

⁴²⁹ İmâret, vakıf, hastahâne, tekke vb. yerlerde yemek yapan kişi, aşçı.

⁴³⁰ BOA, Defter No. AE.SMST. III.5.00320.001.

⁴³¹ BOA, Defter No. C.MF. 7.00341.001.

⁴³² BOA, Defter No. C.SH.9.00424.001.

⁴³³ BOA, Defter No. C.SH. 16.00790.001.

⁴³⁴ BOA, Defter No. AE.SMST..III. 53.03876.001.

ile Hoca Münir Zâviyesi vakfı mütevelliliğini yapan Derviş Ahmed ile babası Mehmet de vardır (29 Temmuz 1798)⁴³⁵.

III. Tokat Pervâne Hamamı

Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından Tokat'ta XII. yüzyılda yapılan ve 750 yıldır ayakta kalarak hâlen faal durumda olan *Tokat Pervâne Hamamı*, günümüzde Kâbe-i Mescit mahallesi (Yaş Meydanı mahallesi)'nde bulunmaktadır. Yapım yılı tam olarak bilinmeyen hamamın, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin vefâtından önce yaptırdığı yapılar göz önüne alınarak Tokat'ta yapılan, medrese, mescit, tekke ve dârüşşifâdan oluşan külliyenin içinde yer alan bir bölümü olarak düşünülüp, 1277 yılından önce 1274-1275 yıllarında yapıldığı tahmin edilmektedir. İki bölümden oluşan hamamın, erkekler bölümü dört mekân, kadınlar bölümü üç mekân olarak tasarlanmıştır⁴³⁶.

Hamamın mülkiyeti Kabilizade Mehmed ve İbrâhim paşalara aittir. Vakfiyesine göre; *“Birbirini seven ve soyca önde olan ve büyüklerin halifesi güzellikleri kendilerinde toplayan iki kardeş ki bunlar vakfın sahibi olan merhum ve mebrûr Celâleddîn Mehmed'in oğlanları Seydi Ahmed Halife ve Seyyid Ali Muinî'dir. Onların olduğu bilinen ve ellerinde, tasarruflarında bulunup babalarından intikal eden ve insanların meydanı yakınında Tokat şehrinin içinde erkek ve kadınlar için olup birbirine bitişik olan iki hamamdır. Allah afatlardan korusun bunlar hayır ve hasenatın babası olan Muiniddin Pervâne'ye mensubdurlar (Allah yerini güzel etsin). Geçmiş şartlar gereği bu vakfiyedeki tafsilâtı anlatılan masraflar üzerine bu hamamları Cemâziyelevvel'in başında 800 hicri senesinde vakfetdiler”* denilmiştir.

Özgün vakfiyesi günümüze ulaşmayan Tokat Pervâne Hamamı'nın, H. 800-M. 1397 senesinde tanzim edilen nüshası mevcuttur. Kesme taşlardan yapılan hamam, 1951 yılında yapılan restorasyon çalışmaları sonrasında orijinal özelliklerini büyük ölçüde yitirmiştir⁴³⁷.

E. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Kayseri'deki Vakıfları

I. Kayseri Şehri

Roma İmparatoru I. Theodosius (347-395)'un yapmış olduğu *“pagan eserleri yok etme siyaseti”* sonucunda Roma dönemine ait hiçbir ize rastlanmayan Kayseri'de tarih, 1071

⁴³⁵ Ömer Yıldırım, “1797–1798 Yıllarına Ait Tokat Ser'iyi Sicilinde Yer Alan Belgelerin Sosyal ve Ekonomik Yönden Tahlili” (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek lisans Tezi), Samsun 2007, s.38; Tokat Şer'iyi Sicilleri, Defter No. 165.

⁴³⁶ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, s. 98; Şahin, *aynı makale*, s. 550.

⁴³⁷ VGMA, Defter No. 582-0001-00013-20, s. 22.

Malazgirt zaferinden sonra başlamıştır denilebilir⁴³⁸. Büyük Selçuklu Devleti hükümdarı Sultan Alparslan'ın, Anadolu'nun fethi ile görevlendirdiği beyler arasında olan Danişmend Gazi (1071-1085)⁴³⁹, Sivas merkez olmak üzere Dânişmendli Beyliği'ni kurmuş ve Bizanslı'lar ile girdiği mücadeleyi kazanarak Kayseri şehrini de içine alan Kapadokya bölgesini fethetmiştir. Dânişmend Gazi'nin ölümünden sonra torunu Melik Mehmed Gazi (1104-1134)⁴⁴⁰ döneminde başkent olan Kayseri, onun ölümü üzerine Türkiye Selçuklu Devleti'nin fethine kadar Bizans İmparatorluğu'nun eline geçmiştir⁴⁴¹. Daha sonra Eretna Beyliği ve Kadı Burhâneddin Beyliği hâkimiyetine giren Kayseri, 1398 yılında Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Ankara Muhârebesi'nden sonra Sivas'a giren Emîr Timur, Osmanlılara esir düşen Karamanoğlu II. Mehmed'i kurtarmış ve tâbiyeti karşılığında Kayseri dâhil olmak üzere Karamanoğulları Beyliği'ni ona vermiştir⁴⁴².

Tarih boyunca, siyasî, fizikî, ekonomik ve kültürel yapısı bakımından Anadolu'nun önemli ticaret ve kültür merkezlerinden biri olan Kayseri, Türkiye Selçuklu Devleti döneminde de önemini korumuştur. Anadolu'nun doğu-batı yönlü ticaret yolları (İpek Yolu) üzerinde bulunan Kayseri, Selçuklular döneminde önemli bir karar alma merkezi olmuş ve seferlerde ikinci bir üst olarak kullanılmıştır. Selçuklu sultanları tarafından yapılan birçok mimarî eser ile en parlak dönemini yaşayan Kayseri, Konya ve Sivas şehirleri gibi başkent olma özelliğine sahiptir. Fiziki yapısı Selçuklu döneminde şekillenen şehir, bir dönem Dânişmendli Beyliği'ne başkentlik yapmış ve Selçuklu ve Dânişmendli eserleri ile süslenmiştir. Bu eserlerden en önemlileri, Hunat Hatun Külliyesi, Gevher Nesibe Sultan Medresesi ve Dârüşşifâsı (Şifaiye–Gıyasiye Medresesi), Pervâne Bey Medresesi, Kölük Camii ve Külliyesi, Camii Kebir, Hacı Kılıç Külliyesi, Lala Muhlisiddin Camii, Han Camii Kümbeti, Sahabiye Medresesi, Kale Surları ve Yoğunburç'tur⁴⁴³.

⁴³⁸ A. Engin Beksaç, "Kayseri", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 103-105.

⁴³⁹ Abdülkerim Özyayın, "Danişmed Gazi", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 467-469.

⁴⁴⁰ Sefer Solmaz, "Melik Gazi", *DİA*, Ek II, İstanbul 2016, s. 249-250.

⁴⁴¹ Kemal Göde, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, Kayseri 2011, s. 26.

⁴⁴² Mehmet Çayırdağ, "Kayseride Kitâbelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, S. 13 (1981), s. 536–550.

⁴⁴³ Mehmet Çayırdağ, "Kayseri'nin Dânişmendli ve Selçuklu Dönemine Ait Tarih Kaynakları (Sikkeler, Kitâbeler, Vakfiyeler)", *Tarih Dergisi*, S. 25 (2011), s. 29-35; Mehmet Çayırdağ, Kayseride Selçuklu ve Beylikler Dönemine ait Bazı Kitâbe ve Mezartaşları, *İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, S. 34, s. 495-532; Mehmet Uysal, "Tarihi Süreçte Kayseri Çarşısının Mekansal Değişimi" *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 9, (2010), s. 69-82.

II. Kayseri Pervâne Bey Medresesi

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî başta olmak üzere dönemin âlimleri ile iyi ilişkiler içinde olan Süleyman Pervâne, ilim tahsiline verdiği önemi yaptırdığı eserler ile de ortaya koymuştur. Bu eserlerden biri de Kayseri'deki Pervâne Bey Medresesi'dir. Yukarıda da değinildiği üzere Eflâkî bu medreseden bahsetmiş ve Muînüddin Pervâne'nin Kayseri'de büyük bir medrese yaptırdığını ve âlimlerin en faziletlisi olan Kudbüddîn-i Şirazî'yi de buraya müderris olarak atadığını dile getirmiştir. Anadolu'nun ileri gelenleri, medresenin açılışında bulunmuş ve Sultan Veled'in başköşeye oturarak yaptığı sohbetini dinlemişlerdir. Davetliler, Sultan Veled'in mânâ ve hakikatlar içeren sözlerine hayran kalmışlardır. Sultan Veled bir müddet sonra sözü Kutbeddin Şirazî'ye vererek, “*bundan sonra sıra sizindir*” demiş, verilen dersten sonra tarif edilemez güzellikte bir semâ yapılmış ve Kayseri'deki Pervâne Bey Medresesi'nde eğitim hayatı başlamıştır⁴⁴⁴.

Anadolu'nun fethinden sonra Kayseri'yi yurt haline getiren Selçuklular, kurdukları eğitim kurumları ile bu amaca hizmet etmek için çaba sarfetmişlerdir. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Kayseri'de inşa ettiği Kayseri Pervâne Bey Medresesi de bunun en güzel örneklerinden biridir. Süleyman Pervâne, matematik, astronomi ve tıp alanında meşhur bir âlim olan Kudbüddîn-i Şirazî'yi Horasan'dan Anadolu'ya getirmiş ve Kayseri Pervâne Bey Medresesi'ne müderris olmasını istemiştir. Yukarıda da değinildiği üzere Kudbüddîn-i Şirazî'nin açılış dersinde, kadı, din âlimleri, mutasarrıf ve ahiler başta olmak üzere devlet erkânı da orada bulunmuştur ve bu ders bir açılış töreni niteliğinde gerçekleşmiştir. Kudbüddîn-i Şirazî'nin 1274-1277 yılları arasında Anadolu'da olduğu düşünülürse, Kayseri Pervâne Bey Medresesi'nin 1273 yılından sonra yapıldığını söylemek mümkündür⁴⁴⁵.

Günümüzde sadece kalıntıları bulunan medresenin konumu hakkında bilgi veren Ahmed Nazif, *Mirat-ı Kayseriyye* adlı eserinde; “*Medresenin, Kayseri şehir merkezinde, Kapalı Çarşı içindeki Kazancılar çarşısında bulunduğunu*” bildirmektedir. Medresenin vakfiyesini yayınlayan Çayırdağ, tapu kadastro kayıtlarında medresenin yerinin belirlendiğini söyleyerek medrese hakkında tesbitlerde bulunmuştur. Eski Bakırcılar çarşısının bulunduğu yer, Pervâne Bey Medresesi'ne ait bir mülktür. Kayseri Tapu Kadastro Arşivi'ndeki eski kayıtlarına göre çarşının bu bölümünde bulunan 71 parsel nolu dükkânın olduğu yerde Pervâne Medresesi bulunmaktadır. Söz konusu arşivin “*84 cilt nolu defterinin 94. sayfasının 43. sırasında bulunan*

⁴⁴⁴ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. 216; Mehmet Çayırdağ, “Kayseri’de Pervâne Bey Medresesi”, *Vakıflar Dergisi*, XXVI, Ankara1997, 225-236; Uysal, *aynı makale*, s. 71.

⁴⁴⁵ Mahmut Recep Keleş, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Medreselerde Açılış Dersi Geleneği: Kayseri Pervâne Bey Medresesi Örneği” *Humanitas*, S. 4 (2016), s. 157,158.

1929-1930 tarihli kayıtlara göre, *Çarşı Mahallesi 369 ada, 2 pafta, 71 parsel nolu* taşınmazın sınırları gösterilmiştir. Bu sınırlara göre “*Sağında Pervâne Bey Medresesi, solunda Bakırcı Recep dükkânı bulunmakta ve arkasında Medrese, önünde de yol vardır*”. Kayseri Vakıflar Bölge Müdürlüğü Arşivi’nde bulunan 7 Mayıs 1915 tarihli belgede, medresenin son müderrislerinden olan *Karakimselizâde Hacı Mehmed Efendi*’nin vefâtı etmesi üzerine, müderrislik görevi evladına tevcih edilmiştir. Bu belgede medresenin Kazancılar çarşısı içinde olduğu da belirtilmiştir. Çayırdağ’ın medrese hakkındaki bu detaylı açıklaması medresenin yeri hakkında çok önemli bilgiler sunmaktadır ⁴⁴⁶.

Çayırdağ, bugün sadece kalıntıları bulunan medresenin bir Selçuklu mimarîsi özelliğine sahip olmadığını ve Selçuklu dönemine gidecek kadar eski olmadığı için yapımından bir süre sonra yıkılıp, daha sonra tekrar yapıldığını bildirmektedir. Pervâne Bey Medresesi’nin yanında bulunan cami de yıkılmış ve medresenin bu bölümüne dükkânlar inşa edilerek çarşı haline gelmiştir. Bu asrın başına kadar eğitim-öğretim faaliyetlerine devam eden medrese, medreselerin kapatılması üzerine çarşı hâline getirilmiştir. Medresenin temelleri, Bayındırlık Bakanlığı’nın 1985-1991 tarihli restorasyon çalışması sonucunda ortaya çıkartılmıştır. Orijinal vakfiyesi günümüze kadar ulaşmayan medresenin vakıflarını, Mehmet Çayırdağ çalışmasında yayımlamıştır ⁴⁴⁷.

Başbakanlık Osmanlı arşiv kayıtlarındaki bilgiler doğrultusunda, 7 Ekim 1680 tarihinde Abdülkayyum Efendi Kayseri Pervâne Bey Medresesi’ne tayin edilmiş ⁴⁴⁸ 3 Ekim 1690 tarihinde Kayseri Kadısı Mevlânâ Abdurrahman Efendi’nin arzıyla Pervan Bey Medresesi vakfına yapılan müdahalenin önlenmesi için çıkarılan emri açıklayan tezkire verilmiştir ⁴⁴⁹. 3 Şubat 1705 tarihinde ise Kayseri’de bulunan Pervâne Bey Medresesi evkafından, Kırşehir’in Hacıbektaş kazasındaki Ortaköy ve Hisarcık köyleri ile Çakon çayırı ve köyünün ahalisinden fazla tekâlîf alınmaması ⁴⁵⁰ hakkında bilgi yer almaktadır.

3 Haziran 1719 tarihinde “*Göynük ve Ortaköy karyeleri, Kayseri Pervâne Bey Medresesi evkafından olup, daha önce Kayseri sancağına ilhak olunmuş iken yakın zamanda Kırşehri sancağının Hacıbektaş kazasına bağlanmıştır. Daha sonra Göynük ve Ortaköy*

⁴⁴⁶ Çayırdağ, *Kayseri’de Pervâne Bey Medresesi*, s. 227, 228; Şahin, *aynı makale*, s. 553,554.

⁴⁴⁷ Çayırdağ, *Kayseri’de Pervâne Bey Medresesi*, s. 229.

⁴⁴⁸ BOA, Defter No. AE.SMMD.IV. 98.11503.001.

⁴⁴⁹ BOA, Defter No. AE.SSÜL.II. 031.03009.001.

⁴⁵⁰ BOA, Defter No. C.MF. 166.08289.001.

karyelerinin ahalisinin talebi üzerine aynen eskisi gibi Kayseri'ye ilhakına dair Kayseriye Kadısı Mehmed Şeyhi Efendi'nin yazdığı arz" bilgisi yer almaktadır⁴⁵¹.

30 Ekim 1757'de Kayseri Pervâne Bey Medresesi'nin eski müderrisi Müfti Halil Efendi, kendi rızasıyla görevinden ayrılarak müderrislik vazifesini büyük oğlu Mehmed Emin Efendi'ye tevcih etmiştir⁴⁵².

15 Haziran 1763 tarihli belgede "*Kayseri'de Pervâne Pey Medresesi Vakfı'na bağlı Karataş Nahiyesi'ndeki karyelerin defterhâne-yî amire kayıtlarında, vakıf adına zapt ettirilmesi ile dışarıdan müdahale ettirilmemesi için Pervâne Bey Medresesi vakfı mütevellisi Seyyid Şeyh Ali'nin hüküm talebi*"⁴⁵³ hakkında bilgi yer almaktadır.

Kayseri Pervâne Bey Medresesi vakfı hakkında elde edilen yeni bilgiler ışığında, medresenin vakıfları arasında Kırşehirli sancağının Hacıbektaş kazasına bağlanan Göynük ve Ortaköy köyleri ve Karataş nahiyesindeki köylerin bulunduğunu söylenebilir. 3 Ekim 1690 tarihinde Kayseri kadısı, Mevlânâ Abdurrahman Efendi iken, 3 Haziran 1719 tarihinde bu göreve Mehmed Şeyhi Efendi gelmiştir. Ayrıca 15 Haziran 1763 tarihinde Seyyid Şeyh Ali, Pervâne Bey Medresesi vakfı mütevellisi olarak görev yapmıştır.

Tablo 2. Ankara Vilâyetine bağlı Kayseri kazasında bulunan Pervâne Bey Medresesi vakfına ait bir yıllık (Mart 1923 - Şubat 1924) muhasebe kayıtları⁴⁵⁴

Nakit öşür vergisi	977 kuruş
Görevli ücretleri ve diğer masraflar	977 kuruş
Nail efendinin mütevellilik ücreti	94 kuruş
Bahir efendi mütevellilik ücreti	93 kuruş
Abdullah efendinin müderrislik ücreti	94 kuruş
İsmâil Efendinin müderrislik ücreti	94 kuruş
Adı geçen medresenin tamirat masrafları	477 kuruş
Toplam	2.806 kuruş
Muhasebe harcı	125 kuruş
Toplam	2.931 kuruş

⁴⁵¹ BOA, Defter No. İE.EV. 041.04721.001.

⁴⁵² BOA, Defter No. AE.SOSM.III. 66.05007.001; 1171. XXIII.

⁴⁵³ BOA, Defter No. AE.SMST.III. 28.01906.001.

⁴⁵⁴ VGMA, Defter No. 66/5/154.

Muhasebe kayıtlarından anlaşıldığı üzere, müderrislik ve tevliyet görevlerinin ücretleri birbirine eşittir ve XX. yüzyılda medresede iki müderris ve iki müteveli görev yapmaktadır.

Medrese hakkında bilgi edindiğimiz bir diğer kaynak şer'iyye sicilleridir. 1655 tarihinde Kayseri'de bulunan Pervâne Medresesi evkafının mütevellisi Mustafa Çelebi'dir⁴⁵⁵. 1617-1618 tarihinde, sipahi askerlerinden es-Seyyid Abdurrahman, Tacirler Mescidi'nin vakfında tacir, dükkânın tamirinin kendisine ait olduğunu bildirdiğini ve Pervâne Bey Medresesi'nin vakıf dükkânının tamirine 2.000 akçeye Hacı Mustafa'ya verildiğini içeren belge hakkında bilgi bulunmaktadır⁴⁵⁶. Ayrıca Pervâne Bey Medresesi'nin evkafına 1609-1610 tarihinde günlüğü 4 akçe ile müteveli olunduğu ile ilgili bilgi ve Mevlânâ Mustafa Efendi'nin günlüğü 50 akçe ile Pervâne Bey Medresesi müderrisi olduğuna dair bilgi yer almaktadır⁴⁵⁷. 1617-1618 tarihinde, sipahi askerlerinden es-Seyyid Ebûbekir mahkemede, tacirlerin içinde bulunan bir dükkânın yarısının kendisinin olduğunu ve Pervâne Bey Medresesi'ne vakf olduğunu bildirmek suretiyle tamirinin 1.920 akçeye Abdurrahman Bey'e verildiğini söylemiştir⁴⁵⁸. Pervâne Bey Medresesi'ne ait vakıf dükkânlardan bir tanesinin 15 akçeye kiralandığına dair bilgi yer almaktadır⁴⁵⁹. Diğer bir belgede ise Kayseri Pervâne Bey Medresesi'nden Mevlânâ Mustafa Efendi'ye sadaka verildiğine dair bilgi yer almaktadır⁴⁶⁰. 1871-1872 tarihinde Kayseri'de bulunan Pervâne Bey Medresesi vakfının tevliyetinin üçte bir hissesine sahip olan Seyyid Mesut Efendi'nin vefatı üzerine hissesinin Seyyit İbrahim Naim Efendi'ye verilmesi için berat talebine dair bilgi yer almaktadır⁴⁶¹.

III. Kayseri Pervâne Bey Mescidi

Pervâne Bey Medresesi ile aynı kaderi paylaşan ve günümüzde yıkılarak yerine çarşı yapılan Pervâne Bey Mescidi, *Bürüngüz (iki Kapılı) Camii*'nin güneyinde bulunmaktadır. Mülkiyetinin özel şahıslara geçmesi ve İki Kapılı Cami Derneği Özel Vakfı'na bağışlanması sonucunda cami yıkılarak yerine iş hanı yapılmıştır. Osmanlı döneminde yapılan tahrirlerden

⁴⁵⁵ Sevinç Özgen Fidan, "Kayseri Ser'iyye Sicilleri'nde Adı Geçen Yapılar (Günümüze Ulaşan ve Ulaşmayan Yapılar)", (Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sanat Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2007, s. 119; Kayseri Ser'iyye Sicili, Defter No. 186.

⁴⁵⁶ Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No. 947; Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No.637; Fidan, *aynı eser*, s. 129.

⁴⁵⁷ Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No. 9.

⁴⁵⁸ Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No. 943.

⁴⁵⁹ Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No. 364.

⁴⁶⁰ Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No. 1209.

⁴⁶¹ Kayseri Ser'iyye Sicilleri, Defter No. 329; Fidan, *aynı eser*, s. 135.

anlaşıldığı üzere Pervâne Bey mahallesinin bulunması, mescidin varlığına delil olarak kabul edilebilir⁴⁶². Bu bilgiler haricinde mescit hakkında başka bir bilgiye ulaşılamamıştır.

F. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Erzincan'daki Vakıfları

I. Erzincan Şehri

Malazgirt zaferi sonrasında Sultan Alparslan'ın komutanlarından Mengüçük Ahmed Gazi, Kemah merkez olmak üzere, Erzincan, Şebinkarahisar ve Kemah Divriği yörelerini hâkimiyet altına alarak Mengüçüklü beyliğini kurmuştur. I. Alâeddin Keykubad döneminde Türkiye Selçuklu hâkimiyetine giren Erzincan, bu dönemde etrafı surlarla çevrilmek suretiyle daha gelişmiş bir şehir haline getirilmiştir. Yassı Çemen (1230) ve Köseadağ (1243) gibi iki önemli savaş, Erzincan yakınlarında gerçekleşmiştir. Selçuklular ve Mengüçükler döneminde bir yandan imar faaliyetleri ile gelişen şehir diğer yandan siyasî, iktisadî ve kültürel yönden ileri bir seviyeye ulaşmıştır. İlim faaliyetleri açısından önemli bir merkez olan Erzincan'da kurulan Mevlevî tekkeleri, “*Mevlânâ İzzeddîn-i Erzincânî, Satı Beyoğlu Müstencid, Celâleddîn Muhammed-i Münecim, Hüsâmeddin Hüseyin el-Mevlevî, Halîlullah ve Îsâ Çelebiler*” gibi önemli Mevlevî şeyhlerinin yetişmesine vesile olmuştur. Erzincan, “*Halîlullah Camii, Halîlullah Çeşmesi ve Mevlevî Tekkesi*” gibi mimarî yapıları ile Anadolu'nun önemli şehirleri arasında yer almaktadır⁴⁶³.

Selçuklu hâkimiyeti sonrasında, İlhanlılar, Eretna Beyliği, Kadı Burhâneddin Beyliği, Mutahharten, Karakoyunlu ve Akkoyunlu Beylikleri hâkimiyetine giren Erzincan, Yavuz Sultan Selim'in 1514 Çaldıran Savaşı ile Osmanlı hâkimiyeti girmiştir. Erzincan Osmanlı yönetiminde iken, “*Gülâbî Bey (Ulucami) Camii, Halîlullah Camii, Hacı Mustafa Camii*” gibi yapıları ile mimarî yönden gelişmiştir. Evliya Çelebi'nin “*Gül-i gülistan, bağ-u bostan, çemenistan ve bülbülistandır*” diye bahsettiği Erzincan'da Selçuklu döneminde inşa edilen birçok vakıf eser mevcuttur. Marko Polo Erzincan için “*dünyanın en iyi ve vasıflı kitap cildi burada yapılıyor. Halkı zanaatkar ve çeşitli el işleri ile de uğraşıyorlar....Erzincan'da ruhanî liderler yaşıyor*” demek suretiyle, Erzincan'ın hem sosyal hem de dini durumu hakkında bilgi vermektedir⁴⁶⁴. Erzincan'daki Selçuklu hâkimiyetini, “Pervâneler Dönemi, Ahiler Dönemi ve Mengüçükoğulları Dönemi” olmak üzere üç döneme ayıracak olursak, ilk dönemi kapsayan

⁴⁶² Çayırdağ, *Kayseri'de Pervâne Bey Medresesi*, s. 230.

⁴⁶³ İsmet Miroğlu, “Erzincan”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 318-321; Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliya Çelebi Seyahatnâmesi*, II/2, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, s. 455-457; Ümit Kılıç, Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *History Studies*, III/1 (2011), s. 165.

⁴⁶⁴ Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnâmesi*, I, s. 20,21.

Pervâneler dönemindeki en önemli mimarî eserler *Erzincan Pervâne Bey Medresesi ve Hızır ve İlyas Camii*'dir⁴⁶⁵.

II. Erzincan Pervâne Bey Medresesi

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin, 1252-1253 yıllarında Seyfeddin Torumtay ile girdiği Erzincan Serleşkerliği mücadelesi, onun siyasî kariyerinde bir dönüm noktası olmuş ve bu tarihten sonra siyasî olarak güç kazanan Süleyman Pervâne, Erzincan'da imar faaliyetlerinde bulunmuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından inşa edildiği bilinen Erzincan Pervâne Bey Menderesi, Erzincan'ın Hafızlı mahallesinde bulunmaktadır. Medrese günümüzde mevcut olmadığı için mimarîsi hakkında bir bilgi mevcut değildir. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi'nde medrese hakkında mevcut olan en erken tarihli belge 1865 tarihli'dir. Bu belgede, medreseye ait bir vakfin bulunduğu ve vakfin mütevellisinin Abdülkerim efendi olduğu bilgisi yer almaktadır. Aynı belgede, Abdülkerim Efendi'nin 1865 senesi Mart ayının başından, 1868 senesi Şubat ayı sonuna kadar olan üç yıllık vakıf muhasebe kayıtları da bulunmaktadır.

Erzincan'da bulunan Pervâne Bey Medresesi vakfının Mütevellisi Abdülkerim Efendi tarafından hazırlanan, 1865 senesi Mart ayından, 1868 senesi Şubat ayına kadar olan üç yıllık muhasebe kayıtlarına göre vakfin 1865 yılı masrafları 1550 kuruş iken 1868 yılında bu oran 2050 kuruş olmuştur. 1865 yılında Kelensi köyünün 1/4'i hisse öşrü, Kürz köyü diğer adıyla Siyanlı Berastiki köyünden 1730 kuruş gelir ve görevliler ve tamiratlar için 2555 kuruş gider olmuştur. Yine aynı yıl görevli maaşları için toplamda 400 kuruş, muhasebe kaydı için de 100 kuruş toplamda 3055 kuruş masraf yapılmıştır.

Arşiv kayıtlarından anlaşıldığı üzere 8 Aralık 1895 tarihinde verilen berat-ı şerife göre Erzincan'da bulunan Pervâne Beğ Medresesi vakfının müderrislik görevi Abdülaziz Efendi ve kardeşi Abdülkerim Efendi'ye verilmiştir⁴⁶⁶.

1285 yılında verilen berat-ı şerife göre, Erzincan Pervâne Bey Medresesi vakfına müderris olan Seyyid b. Ömerin vefâtı üzerine 3 Temmuz 1868 yılında, müderrislik görevi oğulları Abdülkerim Zide ve Abdülaziz Zide'ye verilmiştir. 7 Ekim 1890-1891 ve Ağustos 1892 tarihli berat-ı şerife göre, "*Pervâne Bey Medresesi'nin müderrislik cihetine mutasarrıf olan Hacı Abdülkerim ve Abdülaziz efendiler bu görevi 130 kuruş berat harcı ve 20 kuruş*

⁴⁶⁵ Rifat Günelan, "Selçuklu'dan Günümüze Erzincan Vakıfları", *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, (2019), s. 702,703; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, s. 458.

⁴⁶⁶ VGMA, Defter No. 66/5/154.

varaka ücreti ile Hoca Salih Efendi'ye tevcih etmişlerdir''. Pervâne Bey Medresesi vakfının orijinal vakfiyesi günümüze ulaşmadığı için sadece vakfiyenin suretinin bulunduğu bu beratta belirtilmiştir⁴⁶⁷.

8 Nisan 1892 tarihli mazbatada, 150 kuruş varaka ücretinin hazineye teslim edilmesi ile Erzincan Pervâne Bey Medresesi müderrislik görevinin tevcihi yapılmıştır. Evkâfı Hümâyûn Cihet İdaresi memuru Mehmed Bey tarafından mühürlenene 2 Nisan 1894 tarihli beratta, vakfın mütevellileri Abdülkerim ve Abdülaziz efendilerin, medresenin vakfiyesi olmadığı için vakıf muhasebe kayıtlarının beyanını yapmaları gerektiğini bildirmektedir. Erzurum vilayetine tâbi Erzincan sancağında bulunan Pervâne Beğ vakfının mütevellisi Hacı Abdülkerim Efendi tarafından hazırlanan 1889 senesi Mart ayının başından 1890 senesi Şubat ayının sonuna kadar olan muhasebe kaydı aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 3. Erzurum vilâyetine bağlı Erzincan sancağında bulunan Pervâne Beğ vakfının mütevellisi Hacı Abdülkerim Efendi tarafından hazırlanan 1891 senesi Mart başından 1893 senesi Şubat sonuna kadar olan muhasebe kaydı

Hizmet/Görev	Bedel/Kuruş
Gelir	307 kuruş
Düzenli olmayan senelik bedel	887 kuruş
Görevli ücretleri	887 kuruş
Senelik masraf	307 kuruş
Müderris ücreti	443 kuruş 20 para
Müteveli ücreti	333 kuruş 20 para
Muhasebe harcı	110 kuruş
Toplam	887 Kuruş
1891 senesi gelirleri	
Düzenli olmayan senelik bedel	1562 kuruş
Toplam hesaptan eksik kalan kısım	1562 kuruş
1891 yılı masrafları	
Yeni baştan dersihânenin inşasına sarf olunan	1562 kuruş

⁴⁶⁷ VGMA, Defter No. 66/5/154.

Tabloda verilen muhasebe kayıtlarına göre, Erzincan Pervâne Bey Medresesi müderrisi 443 kuruş 20 para maaş alırken medresenin Mütevellisi 333 kuruş 20 para maaş almaktadır. Ayrıca medresenin dersâne eksikliği nedeniyle yeni bir dershanenin inşasına ihtiyaç duyulmuştur ve bunun için medresenin yıllık geliri kadar bir bütçe ayrılmıştır.

G. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Erzurum'daki Vakıfları

I. Erzurum Şehri

Erzurum'un 415-422 yıllarında kurulduğu tahmin edilmektedir. 502-503'te İranlılar'ın 504'te yeniden Bizans'ın ve Hz. Osman döneminde, Habîb b. Mesleme öncülüğünde İslâm devletinin hâkimiyetine(653) giren Erzurum, 753'te yeniden Bizans'ın eline geçse de Halife Mehdi-Billâh 756 yılında şehri geri alarak Türk kuvvetlerini Erzurum'a yerleştirmiştir. 949 yılında tekrar Bizans İmparatorluğu hâkimiyetine giren şehir, İbrâhim Yinal ve Kutalmış tarafından 1048 veya 1049'da Türklerin eline geçmiştir. Bizans şehri tekrar ele geçirse de Malazgirt Zaferi'nden sonra Sultan Alparslan'ın şehri Emîr Saltuk'a iktâ olarak vermesi üzerine Erzurum'da Türk hâkimiyetine kesinlik kazanmıştır⁴⁶⁸. Birçok devletin hâkimiyetine giren ve bu sebepten dolayı istilâlara uğrayan şehrin tarihi yapıları çok zarar görmüştür. Şehrin Bizans döneminde yapılan üç katlı surlarından geriye sadece iç kale ve dış surlara ait duvar parçaları kalmıştır. Selçuklu ve İlhanlı dönemlerine ait pek az eser günümüze ulaşmıştır. Bunlardan en önemlisi *Hatuniye* ismiyle de anılan *Çifte Minareli Medrese*'dir⁴⁶⁹.

II. Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese ve Türbe

Erzurum Yakutiye ilçesi Cumhuriyet caddesinde bulunan Çifte Minareli Medrese Anadolu'da yapılan açık avlulu, iki katlı, dört eyvanlı medreseler arasında en büyük medreselerden biridir. XII. yüzyılda yapıldığı tahmin edilen medresenin vakfiyesi ve kitâbesi

⁴⁶⁸ Emîr Saltuk'un Erzurumu iktâ olarak alması ile Büyük Selçuklulara bağlı Saltuklu Beyliği'nin temelleri atılmış olur. Büyük Selçuklu Devleti'nin yıkılması sonrasında (1157), Türkiye Selçuklu Devleti'ne bağlanan Saltuklular, II. Süleyman Şah'ın beyliği yıkarak şehri kardeşi Tuğrul Şah'a iktâ olarak vermesi sonucunda yıkılmıştır (1202). Moğol tehlikesinin ortaya çıkması sonrasında I. Alâeddin Keykubad Erzurum'a Mübârizüddin Çavlı'yı Sübaşı olarak atamıştır. Moğol akınları ile çok zarar gören Erzurum, Türkiye Selçuklu Devleti yıkılması (1308) ile İlhanlı Devleti'ne bağlanmış fakat İlhanlılar'ın parçalanması (1335) üzerine zor dönemler yaşamıştır. Karakoyunlular ile Akkoyunlular arasında mücadele aracı olan şehir 1467 Akkoyunlu Hükümdarı Uzun Hasan'ın Karakoyunlu Beyliği'ne son vermesi üzerine Akkoyunlu hâkimiyetine girmiştir. 1502 yılında Akkoyunlu Beyliği'ni yıkan Şah İsmâil Erzurum hâkimi olmuştur. Osmanlı döneminde askerî bir üs olan Erzurum bu dönemde imar ve iskân edilmiştir. Bkz. Cevdet Küçük, "Erzurum", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 322.

⁴⁶⁹ Küçük, "Erzurum", s. 321-329.

olmadığı için bânîsi⁴⁷⁰ ve yapım tarihi hakkında ihtilaflar bulunmakta, farklı tezler ileri sürülmektedir. Abdürrahim Şerif Beygu, Ruslar'ın saldırıları sonucunda medresenin bazı kısımlarının yıkıldığını, 1827-1828 yılına kadar hâlen mevcut olan medrese kitâbeleri, mezar taşları ile türbenin kapısının yıkılan kısımları arasında yer aldığını bildirmektedir. Ermeni müellif İbrikyan, medresenin yapılış tarihi olarak 962 (H. 351) yılını işaret ederken, Karl Riter XI. yüzyılda yapıldığını, Prof. Bahman ise XIV. yüzyılda yapıldığını iddia etmektedir. Narsiz Sarkisyan isminde bir Ermeni'nin defterinde bulunan kitâbe örneğinde, medresenin yapılış tarihi olarak 962 (H. 351) yılı verilirken, Van Berhem Korpusta bu tarihin 1253 (H. 651) yılı olarak okunması gerektiğini belirtmiştir. Fakat dönemin yerli ve yabancı müellifleri böyle bir kitâbenin mevcut olmadığı konusunda hem fikirdirler. Yapı ile ilgili en kapsamlı çalışmayı yapan Haluk Karamağralı, türbenin medrese ile birlikte inşa edildiğini söyleyerek, “*İlhanlı Devleti Şehzade'si Keyhatu'nun eşi Padişah Hatun tarafından 1285-1291*” yıllarında yaptırıldığını iddia etmektedir. Yapı ile ilgili ayrıntılı bir çalışma yapan bir diğer kişi Osman Gürbüz'dür. Gürbüz, Erzurum Çifte Minireli (Hatuniye) Medrese'nin, Türkiye Selçuklu Devleti vezirlerinden Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından kızı Hund Hatun (Havendzade) adına yaptırıldığını, Abaka Han'ın Muînüddin Süleyman Pervâne'yi idam etmesi üzerine medresenin inşasının yarım kaldığını ileri sürmektedir⁴⁷¹.

Diğer ismi *Hatuniye* olan Çifte Minireli Medrese ismini bânîsi Hund Hatun'dan almaktadır. Hund Hatun'un kim olduğu hakkında farklı görüşler mevcuttur. İbrâhim Hakkı Konyalı, Hund Hatun'un Keyhatu'nun eşi Hudevendigar Padişah Hatun olduğunu ileri sürerken⁴⁷², Osman Gürbüz onun, Alâeddin Keykubad'ın kızı olduğunu iddia etmektedir. Medrese inşasının yarım kaldığı ve tamamlanamadığı düşünülürse, Anadolu'ya hâkim olan bir İlhanlı hükümdarı bölgeyi terke etse bile böyle bir eserin yarım bırakılması söz konusu olmayacağından hem eser hem de bahsi geçen Hund Hatun'un Keyhatu ile ilgisi olmadığı söylenebilir. Yapının yarım bırakılmış olması, Süleyman Pervâne'nin İlhanlı hükümdarı Abaka Han tarafından idam ettirilmiş olmasının bir sonucu olması mümkündür. Medrese inşasında görev alan kişilerin Pervâne'nin idam edilmesi üzerine Moğol yönetiminden korkarak medrese

⁴⁷⁰ Medresenin bânîsi Hund Hatun'dur fakat Hund Hatun'un kimliği hakkında farklı görüşler mevcuttur. Bkz. Osman Gürbüz, “Erzurum Çifte Minireli, Medrese'nin Yapım Tarihi ve Bânîsi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 25 (2004), s. 145-160.

⁴⁷¹ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. 511,512, Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, III, s. 14; Hamza Gündoğdu, Erzurum Çifte Minireli Medresenin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan Yeni Bulgular”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, X (2015), s. 36-44; Doğan Yavaş, “Çifte Minireli Medrese”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 311,312; Osman Gürbüz, *aynı eser*, s. 146-160; Abdürrahim Şerif Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936, s. 122-125.

⁴⁷² İbrahim Hakkı Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yay., İstanbul 1960, s. 347.

inşasını terk ettiği düşünülmektedir. Medresenin inşa edildiği XIII. yüzyıldan XIV. yüzyıla kadar, yani İlhanlı hâkimiyetinin sonuna kadar medresede eğitim-öğretimin yapılmaması, Süleyman Pervâne tarafından yapılan bir eserin, İlhanlı döneminde kullanılmadığını, âdeta yasaklı bir yapı olarak kaderine terkedildiğini göstermektedir. Ayrıca II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in ölümü üzerine Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Gürcü Hatun'la evlendiği iddia edilmektedir fakat bu doğru değildir. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin eşi olan Gürcü Hatun, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi Gürcü Hatun (Tamara)'un kızıdır. Gürcü isminin bir lakap olması karışıklığa sebebiyet vermiştir. Bu sebepten dolayı Gürcü Hatun, annesi Tamara ile karıştırılmakta, Süleyman Pervâne'nin II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi olan Gürcü Hatun ile evlendiği sanılmaktadır. Esasen II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi olan Tamara ve kızı, Gürcü lakabı ile anıldıkları için bu karışıklık meydana gelmiştir. Süleyman Pervâne Tamara'nın kızı Sultan Gürcü Hatun'la evlenmiş ve Aynü'l Hayat adında bir kızı olmuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin iki kızı vardır. İlki, Pervâne'nin ilk eşi Giras (Kiras) Hatun'dan olma Havendzade Hatun'dur. Aynü'l-Hayat adındaki kızı ise Sultan Gürcü Hatun'dan olan kızıdır. Mevlânâ Gürcü Hatun'a kızım diye hitap etmekteydi. II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi olan Gürcü Hatun, Mevlânâ'nın müridleri arasında yer alırken kızı olan Sultan Gürcü Hatun da Sultan Veled'in müridlerindendi⁴⁷³. Mevlânâ'nın müridi olan Gürcü Hatun'nun dinine bağlı bir hatun olduğu kaynaklarda geçmektedir. Eflâkî, Pervâne'nin eşi Gürcü Hatun'un Aynü'l-Hayat ve Havendzade isimlerinde iki kızının olduğundan ve Aynü'l-Hayat adındaki kızının Erzurum'da bulunduğundan bahsetmektedir. Hüseyin Hüsâmeddin, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Havendzade (İldi- Hund Hatun) adında bir kızı olduğunu ve son Selçuklu sultanı Gıyâseddin Mesud'un şehzâdesi, Sultan Tâceddin Altunbaş'ın annesi olduğunu bildirmektedir. Sonuç olarak Erzurum Çifte Minareli Medrese'nin bânisi olan Hund Hatun, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin kızıdır. Fakat hangi kızı olduğu konusu ihtilaflıdır. Havendzade ismi yapı itibarıyla farklı formlarda kullanılmış ve *Hund*, *Hudâvend*, *Hunad* ve *Hundî* formlarını almıştır. Bu sebeple Pervâne'nin kızı Havendzade Hatun'u yapının bânisi olarak görmek mümkündür. Medreseye ait vakıf kayıtlarında “*Alâeddin Keykubad'ın kızı Hund Hatun*” ibaresi geçmektedir. Yukarıda da bahsedildiği üzere, Hund Hatun'un I. Alâeddin'in kızı sanılması karışıklığa yol açmaktadır. Bu bilgiler ışığında medresenin Muînüddin Süleyman Pervâne'nin

⁴⁷³ Osman Turan, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, s. 371.

Giras Hatun'dan olan Kızı Havendzade Hatun (Hund Hatun) tarafından yaptırıldığı ve Havendzade Hatun'un Çifte Minareli Medrese'nin bânîsi olduğu söylenebilir⁴⁷⁴.

III. Erzurum Çifte Minareli (Hatuniye) Medrese Vakfı

Çifte Minareli Medrese, Osmanlı Devleti dönemi, Sultan Murat zamanında “*Askerî birim ve top döküm yeri*” olarak kullanılmış ve zamanla bazı tahribatlara maruz kalarak birçok defa tamir görmüştür. Yapı, bu tarihten sonra medrese özelliğini kaybetmiştir. Evliya Çelebi eserinde “*Nice kere Erzurum muhasara olunduğundan, atılan toplardan bu caminin ekser yerleri münhedim olmuş, evkafı da olmadığından harap olup gitmiştir... Minareleri eflake ser çekmiş olduğundan Sultan Murad-ı Râbi tamir ve termim edip içinde balyemez toplar için bir top imalathânesi yaptırmıştır*” diyerek eserin Osmanlı dönemindeki halini tasvir etmektedir. 1943 yılında müze olarak işlev gören yapının, 1976 yılında kapsamlı bir restorasyon geçirdiği ve 2011 yılında Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından yapılan restorasyon çalışması sonucunda tekrar yenilendiği bilinmektedir⁴⁷⁵.

Çifte Minareli Medrese vakfı hakkında Başbakanlık Osmanlı Arşivi kayırları, “*Erzurum ve Pasin livâları mufasssal defterinde*” medrese hakkında şu kayıtlar mevcuttur:

قریه کان تابع مذکور مکان وقف مدرسه خواند خاتون عن قبل بادشاه علمبناه
”دیوانی تمار“

Manâsı: “*Sultan Alâeddin diye meşhur Keyhüsrevoğlu Keykubad'ın kızı Hund Hatun'un Medresesinin vakfı, Erzurum merkezinde bir hamam*”.

Bu bilgiye göre Hund Hatun, Keykubad'ın kızı olarak görülmektedir. Daha önce de bahsedildiği üzere Hund Hatun'un Gürcü Hatun'un kızı Pervâne'nin de üvey kızı zannedilmesi karışıklığa yol açmıştır. Halbu ki Hund Hatun yani Havendzade, Pervâne'nin öz kızıdır⁴⁷⁶.

قریه کان تابع مذکور مکان وقف مدرسه خواند خاتون عن قبل بادشاه علمبناه
”دیوانی تمار“

⁴⁷⁴ Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, II, s. 271; Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, I, s. 400; Kaymaz, *Pervâne Mu'înü'd-dîn Süleyman*, s. 125; Ömer Subaşı, “Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara”, s. 384-401; Aynur Durukan “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Bânîler”, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, s. 21.

⁴⁷⁵ Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, II/ 1, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, s.240; Gündoğdu, *aynı makale*, s. 240.

⁴⁷⁶ Mehmet Ali Hacıgökmen, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Çizgi Yay., Konya 2018, s. 81-82.

Aynı defterde yer alan diğer bir kayda göre: “*Kan köyü malikhânesinin sultan tarafından Hand Hatun Medresesi’ne vakfedildiği, dîvânisinin tımar olduğu*” bildirilmektedir⁴⁷⁷.

مدرسة خواند خاتون بنت كيقباد بن كيخسرو المشهور سلطان علاء الدين برموجب دفتر عتيق

İstanbul Tapu Dairesi eski arşiv kaydına göre medresenin bânîsi şu şekilde ifade edilmektedir: “*Medrese-i Hund Hatun Binti Keykubad Bin Keyhüsrev Meşhur Sultan Alâeddin birinci defter-i atika*”⁴⁷⁸.

Beygu’ya göre medresenin Evkaf Muhasebe defterinde üç köyün medrese için vakfedildiği kaydedilse de, evkaf kayıtlarında Erzurum ovasında bulunan “*Kân, Salâsur, Kevahur ve Tivnik*” adında dört köy vakfedilmiştir.

Tablo 4. Çifte Minareli Medrese vakfının gelir bedeli tablosu

Bedel	Yer
6280 kira bedeli	Erzurum kazası Kân köyü
1605	Salâsur
1850	Kevahur
2500	Tivnik
Toplam: 12235	
Görevli ücretleri	
6117	Müderriş Mehmed Emin Bey’in ücreti
6117	Müderriş Abdullah Efendi’nin ücreti

Erzurum Hanende sultan Medresesi müderrişi, mütevellî ve muhasebe görevlileri Esseyid Abdullah ve Seyid Kâmil ve Seyid Mehmed Reşid, 1819 yılında, vakfın muhasebesinden karşılanmak üzere, Erzurum Evreni karyesini, 6.210 berat bedeli ile kiralamışlardır⁴⁷⁹.

⁴⁷⁷ Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri İle Erzurum Tarihi*, s. 338.

⁴⁷⁸ TKGM, Erzurum Mufassal Defter No. I./86.87.

⁴⁷⁹ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, s. 128.

Tablo 5. Çifte Minareli Medrese vakfı gider tablosu

4290	vakfın şartına göre müderrislere tahsis edilecek maaş
100	Evkaf nazırlığı maaşı
100	Hazineye ödenecek muhasebe harcı
Toplam: 4490	
1800	Artan ve mütevellîye devreden ücret
Toplam: 6290	

İstanbul Defterhâne Daire kayıtları da Erzurum evkaf kayıtları ile aynıdır;

“Hund Hatun medresesi’nin vakıfları arasında Tivnik kazasına tâbi Karas karyesi, Salasur kazasına tâbi Karas karyesi ve Erzurum’a tâbi Kân ve Kevahur kazaları yer almaktadır”

⁴⁸⁰.

Erzurum’a bağlı “*Tivnik, Salasur, Kan ve Kevahur köyleri Kanuni Sultan Süleyman tarafından medreseye vakfedilen köyler arasında yer almaktadır ve tımarlar Hund Hatun’a aittir*”. Medrese vakıfları arasında yer alan Kan köyü, 1748 (H.1161) yılında “*İbrâhim Paşa’ya malikâne olarak tevcih edilmesi üzerine, medresenin mütevellisi ile İbrâhim Paşa arasında geçen mahkemeler sonucunda İbrâhim Paşa, adı geçen köyü, kendisine ait olan medrese, cami ve kütüphâneye vakfetmiştir*”. Böylece Kan köyü Çifte Minareli Medrese Vakıfları arasından çıkmıştır. “*Es-seyyid Abdullah, Seyid Kâmil, Seyid Mehmed Reşid, Mehmed Emin Bey ve Abdullah Efendi*” Medresede müderris olarak görev yapanlar arasında yer almaktadırlar⁴⁸¹.

⁴⁸⁰ Beygu, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, s. 129-131.

⁴⁸¹ Konyalı, *Abideleri ve Kitâbeleri İle Erzurum Tarihi*, s. 338.

H. Muînüddin Süleyman Pervâne'ye Ait Diğer Yapılar

Süleyman Pervâne'nin, hakkında çok az bilgiye sahip olduğumuz ve günümüze ulaşamayan yapıları da mevcuttur. Bunlardan ilki Konya'da bulunan *Pervâne Sarayı*'dir. Eflâkî, Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Mevlânâ ile ilişkilerini anlatırken sıkça bahsettiği ve sema toplantılarının yapıldığı ev muhtemelen bahsi geçen bu saraydır. Eflaki “*Pervâne'nin sarayında büyük bir sema toplantısı vardı. Zamanın bütün büyükleri de orada idiler*”, diyerek anlattığı bu toplantıların ne derece büyük olduğu anlaşılmaktadır. Bu denli büyük bir toplantının küçük bir evden ziyade büyük bir sarayda yapılmış olması muhtemeldir⁴⁸².

Muînüddin Süleyman Pervâne'ye ait olan diğer bir yapı Amasya'da bulunan Pervâne Sarayı'dır. Hüseyin Hüsâmeddin, Sultan Rükneddin IV. Kılıç Arslan'ın 1259 yılında tahta çıktıktan sonra Amasya'da Darü's-selam mahallesinde bir saray yaptırdığından, bu sarayın aşağı tarafına da Süleyman Pervâne'ye bir *Saray-ı Âli* inşa ettirerek burada ikamet ettiklerinden bahsetmektedir⁴⁸³. Hüseyin Hüsâmeddin, saraya ek olarak hususi bir dairenin de bulunduğunu dile getirerek, bu yapının Darü's-selam ismiyle anıldığını ve daha sonra Amasya emîri Banuk Şah'ın tasarrufuna geçtiğini bildirmektedir. Bu yapı daha sonra Banuk Şah'ın oğlu veya torununun tasarrufuna geçmiş ve bu dönemde inşa edilen mescid ve çeşme yapıya dâhil edilmiştir. Ayrıca bu yapılar için bir de vakfiye tanzim edilmiştir. Saray, 1578 yılında bu aileye mensup Mazlum Melik-zâde es-Seyyid Ahmed Efendi tarafından tamir edilerek bir de medrese inşa edilmiş ve saray bir külliye formuna kavuşturulmuştur⁴⁸⁴.

Kaynaklarda adı geçen bir diğer yapı ise Konya-Sivas yolu üzerinde bulunan Pervâne Kervansarayı'dır. Kaynaklarda iki farklı isimden bahsedilmesi sebebiyle iki farklı kervansarayın mevcut olabileceği düşünülmektedir. Bahsedilen bu kervansarayın ilki Konya-Sivas yolu üzerinde olan *Pervâne Kervansarayı* diğeri ise Aksaray-Kayseri yolu üzerinde bulunan *Alayhan*'dir. Fakat bahsi geçen kervansarayın farklı iki yapı mı yoksa tek bir yapı mı olduğu hakkında kesin bir bilgi mevcut değildir. Bu kervansaraydan bahseden kaynakların başında Aksarâyî'nin *Müsâmeretü'l-Ahbâr* adlı eseri gelmektedir. Aksarâyî'nin, “*Şahzade Kongurtay, Eyubhisar'a ulaşmış, Pervâne Ribatı havalisinde konaklamıştı*” şeklinde verdiği bilgi doğrultusunda bu bölgede Süleyman Pervâne'ye ait bir kervansarayın varlığından söz etmek mümkündür. İbn Bîbî ve Esterabadî bu kervansaraydan *Eyüphisar* olarak bahsetmektedirler⁴⁸⁵. Bu eserlerden kervansarayın Aksaray-Kayseri arasından bir yerde olduğu

⁴⁸² Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri*, s. 67.

⁴⁸³ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, II, s. 236.

⁴⁸⁴ Hüseyin Hüsâmeddin, *Amasya Tarihi*, I, s. 73.

⁴⁸⁵ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 264; Esterâbâdi, *Bezm'ü-Rezm*, s. 363.

anlaşılmaktadır⁴⁸⁶. Bahsi geçen hanın *Alayhan* (Alay Hanı) olduğu düşünülürse bu yapıdan günümüze sadece kalıntıları kalmıştır⁴⁸⁷. Selçuklu kaynaklarında Alayhan'ın ismi (Sultan I. Alâeddin Keykubad tarafından yapıldığı düşünülerek) “*Sultanhanı, Sultan Kervansarayı, Alâî Hanı, Alâî Kervansarayı*” gibi farklı isimlerle anılmıştır. Sanat tarihçileri Alayhan'ın II. Kılıç Arslan (1155-1192) döneminde yapıldığını iddia etmektedirler. *Alâyî Hanı, Alâî Ribatı* ve *Alâyî Kervansarayı* gibi isimler I. Alâeddin Keykubad'ın yaptırdığı *Sultan Hanı* (Aksaray Sultan Hanı/1228-29) için kullanılan isimlerdir. Burada iki farklı yapı birbirine karıştırılmaktadır. II. Kılıç Arslan döneminde inşa edilen yapı zamanla yıkılmış ve Süleyman Pervâne tarafından *Alayhan* bu hanın kalıntıları üzerine tekrar inşa edilmiştir. Bu sebepten dolayı farklı isimlerle anılmaktadır⁴⁸⁸.

⁴⁸⁶ Emre Madran, “Ariflerin Menkıbeleri’nde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, S.10 (2006), s. 183,184.

⁴⁸⁷ Ara Altun, “Alay Hanı”, *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 348-349; Bekir Deniz, “Alay Hanı”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2007), s.73.

⁴⁸⁸ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, s. 242; Aksarâyî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, s. 248,249; Altun, “Alay Hanı”, s. 57-59.

SONUÇ

Türkiye Selçuklu Devleti'nde 1243-1277 yılları arasında görev yapan ve bir döneme adını veren Muînüddin Süleyman Pervâne, Moğollar'ın Anadolu'yu işgal ettikleri bir dönemde, başarılı siyaseti sayesinde, Türkiye Selçuklu Devleti'nin ömrünün uzamasına ve devletin refah dönemi yaşamasına vesile olmuştur. Kaynaklarda *Pervâne Devri* için yapılan tarifte “*Pervâne zamanında öyle bir devir oldu ki kurt ile kuzu birlikte su içiyor, birlikte otluyordu. Pervâne, âlimlerle sohbet ederdi. Halk emniyet içerisinde bulunuyordu. Moğollar onun parmağındaki bir yüzük gibiydi*” diyerek bu dönemin bir refah dönemi olduğu açıkça ortaya konulmuştur.

Moğol istilâsının Anadolu'da yapmış olduğu tahribatın etkilerini azaltmak adına izlediği siyaset sonucunda Moğollar'la iş birliği yapmak zorunda kalan Pervâne, hayatta olduğu sürece devletin bekası için çareler aramıştır. Moğollar'ın gücünün farkında olan Süleyman Pervâne bu gücü kullanarak hem Türkiye Selçuklu Devleti'nin hem de Anadolu Müslümanları'nın geleceğini garanti altına almak amacıyla Moğollar'ın sadık adamı olmaya devam ederken aslında Anadolu halkına hizmet etmiştir. Zira Köseadağ mağlubiyetinden Muînüddin Süleyman Pervâne'nin ölümüne kadar geçen süre içinde (1243-1277) her ne kadar Moğol baskıları ve siyasî krizler yaşanmış olsa da bu dönemde inşa edilen sivil, sosyal ve mimarî eserlerin ihtişamı, devlet adamlarının Selçuklu Devleti'ni ayakta tutabilmek adına göstermiş oldukları çabayı sergilemektedir. Bu yapıların yanı sıra, uluslararası ticaret yollarının hâlen faaliyette olması, ziraat ve sanayinin gelişmeye devam etmesi de bu dönemde iktisadî yönden yaşanan gelişmeleri göstermektedir. Moğollar'ın Türkiye Selçuklu Devleti'ni fiilen işgali, Pervâne'nin 1277 yılında ölümünden sonra gerçekleşmiştir. Süleyman Pervâne'nin ölümünden sonra Selçuklu idarî yapısı tamamen Moğollar'ın eline geçmiş, sosyal, siyasî ve iktisadî yapı tamamen çökmüştür.

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin, Selçuklu Devleti'ni bir süre daha ayakta tutabilmek adına Moğol hanları ile yakın ilişkiler kurması onun hakkında haksız ithamların ortaya atılmasına neden olmuştur. Pervâne'nin bir Moğol ajanı olduğu, Moğol yanlısı bir devlet adamı gibi davrandığı ve Moğollar'ın Anadolu valisi olması bu iddialardan bazılarıdır fakat Muînüddin Süleyman Pervâne'yi bu şekilde itham etmek son derece yanlıştır. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin Moğollar ile Selçuklu Devleti'nin diğer devlet adamlarına nazaran daha samimi bir ilişki içinde olması, onun Moğol casusu veya devletine ihanet eden bir emîr olduğunu göstermez. Bu sadece ince bir siyasî zekânın sonucudur. Pervâne, Anadolu'yu Moğol zulmünden kurtarmak adına arayış içinde olmuş ve bu süreçte bazı hatalar yapmıştır. Baybars'ı

Anadolu'ya davet ederek onunla iş birliği içinde olan Süleyman Pervâne, Elbistan Savaşı'nda Baybars'ın safında yer alarak Moğollar'la mücadele etmiş olsaydı, bugün bu ithamlardan hiçbiri onun için kullanılmayacak, hatta bir kahraman olarak anılacaktı. Yaşadığı tereddüt sonucunda bu vahim duruma düşen ve yaptığı hataların farkında olan Süleyman Pervâne, asla devletine ihanet etme düşüncesinde olmamış ve çaresiz bir durumda olduğu için bu şekilde davranmak zorunda kalmıştır.

Pervâne'nin hayatta olduğu süre zarfında Selçuklu Devleti, Moğol zulmünden asgari ölçüde etkilenirken onun ölümünden sonra büyük bir yıkım ve zulüm başlamıştır. Selçuklu iktidarının kudretini temsil eden Muînüddin Süleyman Pervâne'den sonra Türkiye Selçuklu Devleti'nin merkezî devlet yapısı çökmüş, Anadolu'da iktidar makamı sarsılmış ve istikrar ortamı bozularak eski düzen tamamen değişmiştir. Moğollar'ın maddî baskıları gün geçtikçe artmış ve devleti yıkılışa sürüklemiştir. Muînüddin Süleyman Pervâne'den sonra Selçuklu Devleti bir daha eski gücüne kavuşamamış, eski refah dönemlerini tekrar görememiş ve bir süre daha Fahreddin Ali idaresinde ayakta kalmış olsa da Pervâne'nin ölümü ile Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışını hızlandırmıştır. Bir İlhanlı devlet adamı olan Şemseddin Cüveynî, Pervâne'nin ölümü karşısında üzüntüsünü dile getirerek “*Süleyman öldü, şeytanlar artık serbest*” diyerek, Süleyman Pervâne'den sonra Selçuklu Devleti'ni bekleyen büyük tehlikeyi özetlemiştir. Cüveynî'nin şeytan olarak bahsettiği Türkmenler'dir. Süleyman Pervâne, Türkmen isyanlarını bastırarak Moğollar tarafından meydana gelmesi muhtemel bir Türkmen katliamının önüne geçmiştir.

Muînüddin Süleyman Pervâne ilme ve ilim adamına kıymet veren ve ilim çalışmalarını hem maddî hem de manevî olarak destekleyen bir devlet adamıdır. Kurduğu vakıflar ve inşa ettiği eğitim kurumları ile Anadolu'nun ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin dinî, ilmî, sosyal ve kültürel yapısına büyük katkılarda bulunan Süleyman Pervâne, dönemin âlimleri ile iyi ilişkiler içinde olmuş, onların sevgisini ve teveccühünü kazanmıştır.

Muînüddin Süleyman Pervâne, devletin önemli merkezleri olan Kayseri, Tokat, Sinop, Erzincan, Erzurum, Malatya ve Merzifon'da kurduğu vakıflar ile Selçuklu Devleti'nin ilmî, iktisadî, sosyal, kültürel ve eğitim hayatına büyük katkılarda bulunmuştur. Özellikle kurulan medrese ve camiler ile bu medreselerde görev alan âlimler göz önüne alındığı zaman, Anadolu'da Sünnî İslâm akidesinin güçlenmesi ve ihtiyaç duyulan görevlilerin yetişmesi için inşa edilen bu yapıların, Selçuklu Devleti'nin ilmî hayatında ne derece büyük etkileri olduğu daha da iyi anlaşılmaktadır. Moğol zulmünden kaçarak Anadolu'ya gelen başta *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî* olmak üzere, *Kadı Siraceddin el-Urmevî* (ö. 1283) ve *Fahreddin Irakî* gibi

âlimlerin yanı sıra Süleyman Pervâne tarafından Horasan'dan Anadolu'ya getirilerek Kayseri Pervâne Bey Medresesi'ne müderris olan Kudbüddîn-i Şirazî, Anadolu'nun mânevî atmosferini zenginleştiren tasavvuf erbabları arasında yer almaktadır. Moğollar'ın Anadolu'da yapmış olduğu tahribat bu sayede biraz daha hafiflemiş ve edebiyat, tasavvuf, astronomi, matematik, tıp gibi alanlar başta olmak üzere bilim ve ilim hayatında önemli gelişmeler yaşanarak Anadolu irfânının oluşumunda büyük bir ilerleme kaydedilmiştir. Bu gelişmeler sonucunda Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması hız kazanmıştır.

Muînüddin Süleyman Pervâne'nin yaptırmış olduğu medrese, mescit, cami, kervansaray, han, hamam, darüşşifa gibi yapılar ve bu yapılar için tahsis edilen vakıflar, Selçuklu sosyal hayatının temel taşlarını oluşturmaktadır. İnşa edilen bu yapılar ve vakıf kurumu sayesinde Selçuklu Devleti'nin dinî, iktisadî, ilmî, sosyal ve kültürel hayatı, devlet bütçesinden ve idaresinden bağımsız olarak gelişmiş ve ilerlemiştir. Muînüddin Süleyman Pervâne'nin bânisi olduğu yapılar da böyle önemli bir görevi üstlenmesi bakımından hem Selçuklu hem de Osmanlı Devleti'nin sosyal hayatına yön vermiştir. Türkiye Selçuklu Devleti'nin vakıf kurumları Osmanlı Devleti'nde gelişme gösteren birçok kurumun temelini oluşturmuştur. Muînüddin Süleyman Pervâne tarafından inşa edilen bu eserler, yapıldığı dönemde yüklendikleri vazife açısından, Anadolu'nun *kültür mirasları* arasında yer almaktadırlar. Bu miraslar gelecek nesillere Selçuklu ve Osmanlı gibi cihan devletlerinin ne derece ihtişamlı bir devlet yapısına sahip oldukları göstermesi açısından mühim bir görev üstlenmektedir. Bu yapıların incelenmesi, gerçek değerlerinin ortaya konulması tarihçilerin başlıca görevleri arasında yer almaktadır. Her bir tarihçi adayı, üstüne düşen bu önemli görevi titizlikle yerine getirdiği müddetçe, tarihe bir not düşülen bu çalışmaların hem sayısı hem de niteliği bir kat daha artacaktır.

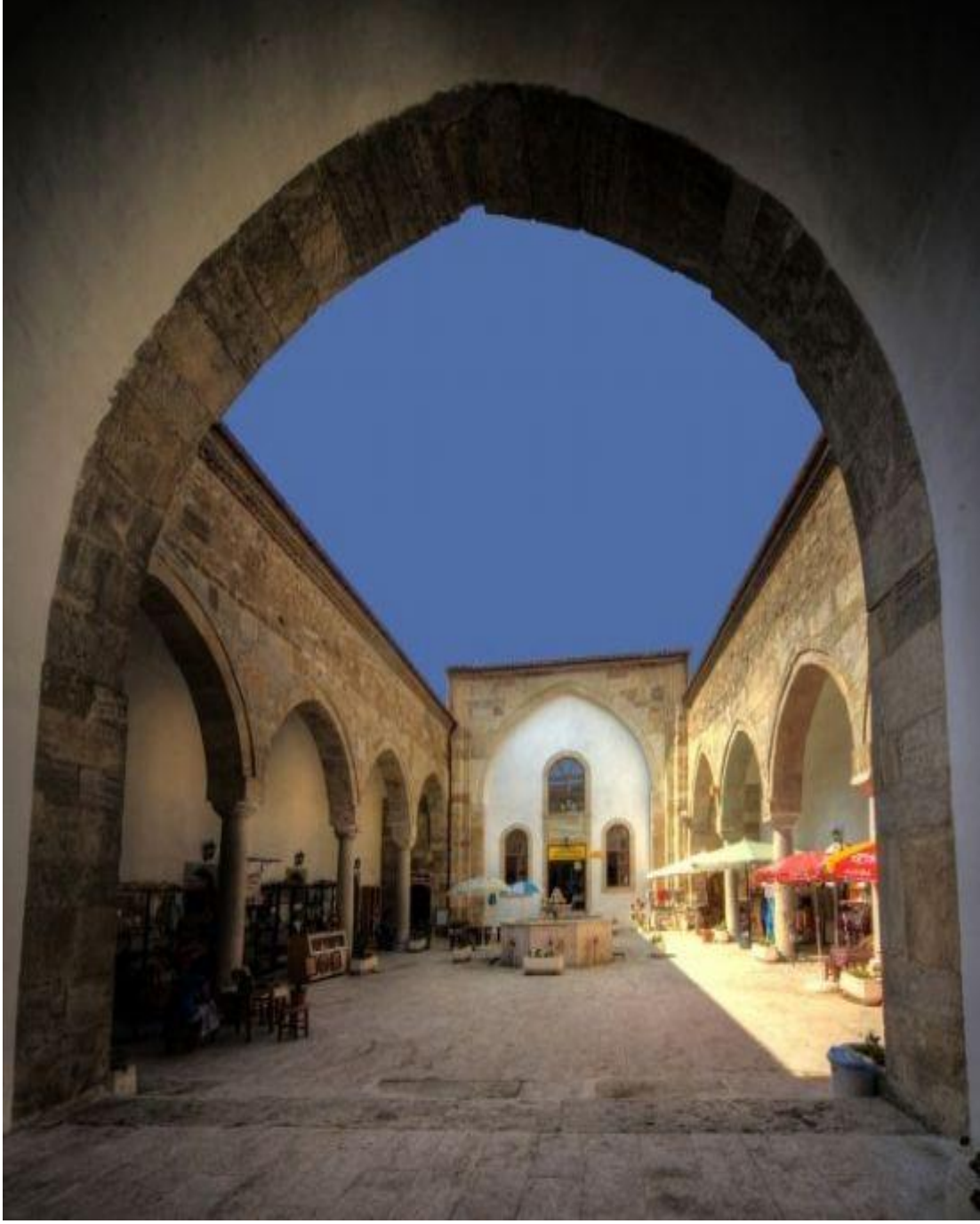

EKLER

Ek 1. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi

Ek 2. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi avlusu

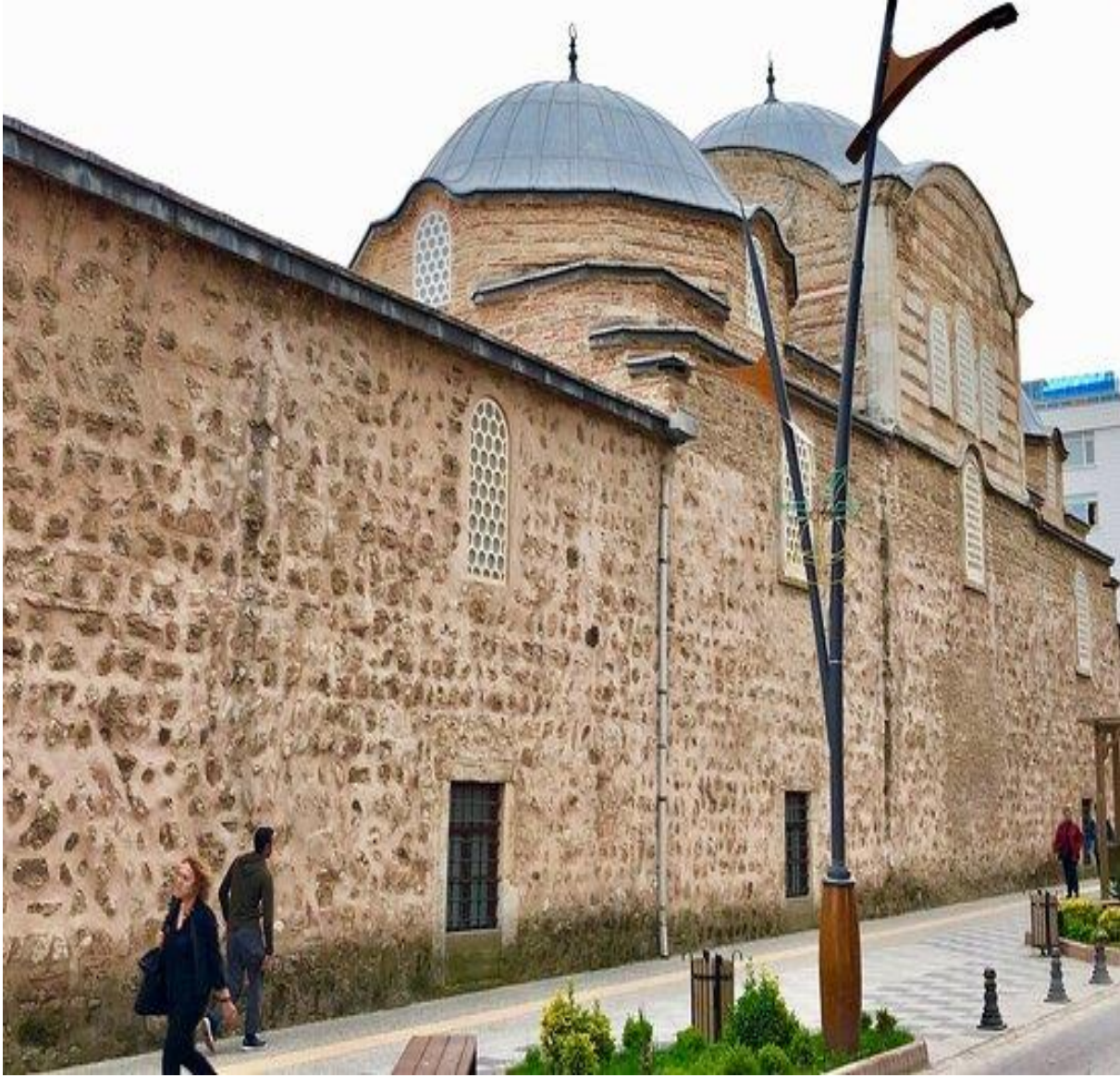
Ek 3. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi'nin taç kapısı üzerindeki kitâbesi.

Ek 4. Sinop Süleyman Pervâne Medresesi taç kapısı

Ek 5. Sinop Ulu Camii (Sultan Alâeddin Camii-Pervâne Camii)

Ek 6. Sinop Ulu Camii (Sultan Alâeddin Camii-Pervâne Camii) Kuzey cepe avlu kapısı

Ek 7. Sinop Ulu Camii (Sultan Alâeddin Camii-Pervâne Camii)'nin taç kapısı üzerindeki kitâbesi

Ek 8. Süleyman Pervâne (Durağan) Kervansarayı

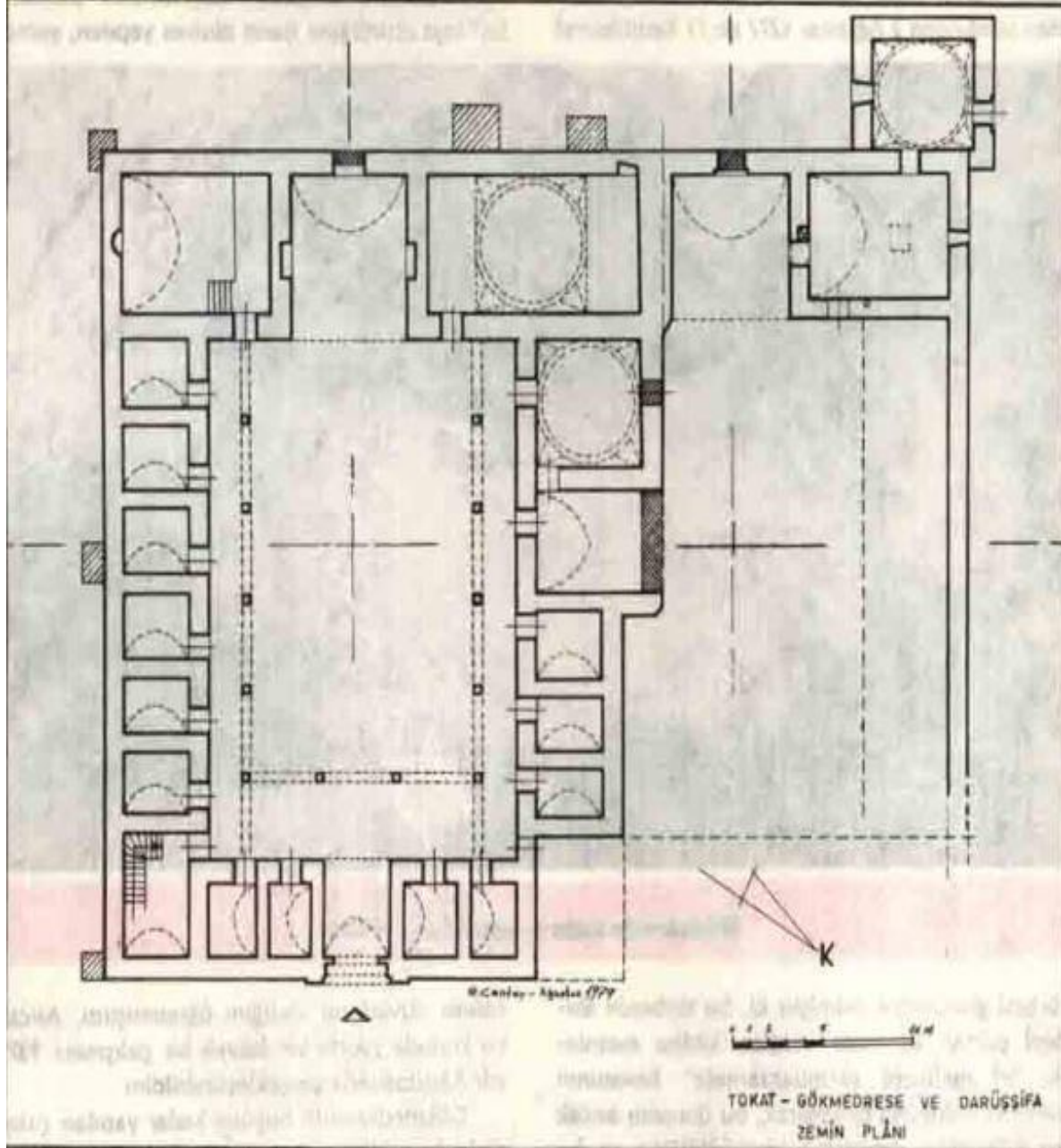
Ek 9.Sinop Pervâne Hamamı

Ek 10. Tokat Gökmedrese (Pervâne Medresesi)

Ek 11. Tokat Gökmedrese (Pervâne Medresesi) taç kapısı

Ek 12. Tokat Gökmedrese (Pervâne Medresesi) zemin plânı

Ek 13. Tokat Pervâne Hamamı

Ek 14. Kayseri Kapalı Çarşı içindeki Kazancılar çarşısında bulunan Pervâne Bey Medresesi temelleri

Ek 15. Kayseri Pervâne Bey Medresesi'nin temelleri üzerine inşa edilen Kapalı Çarşı

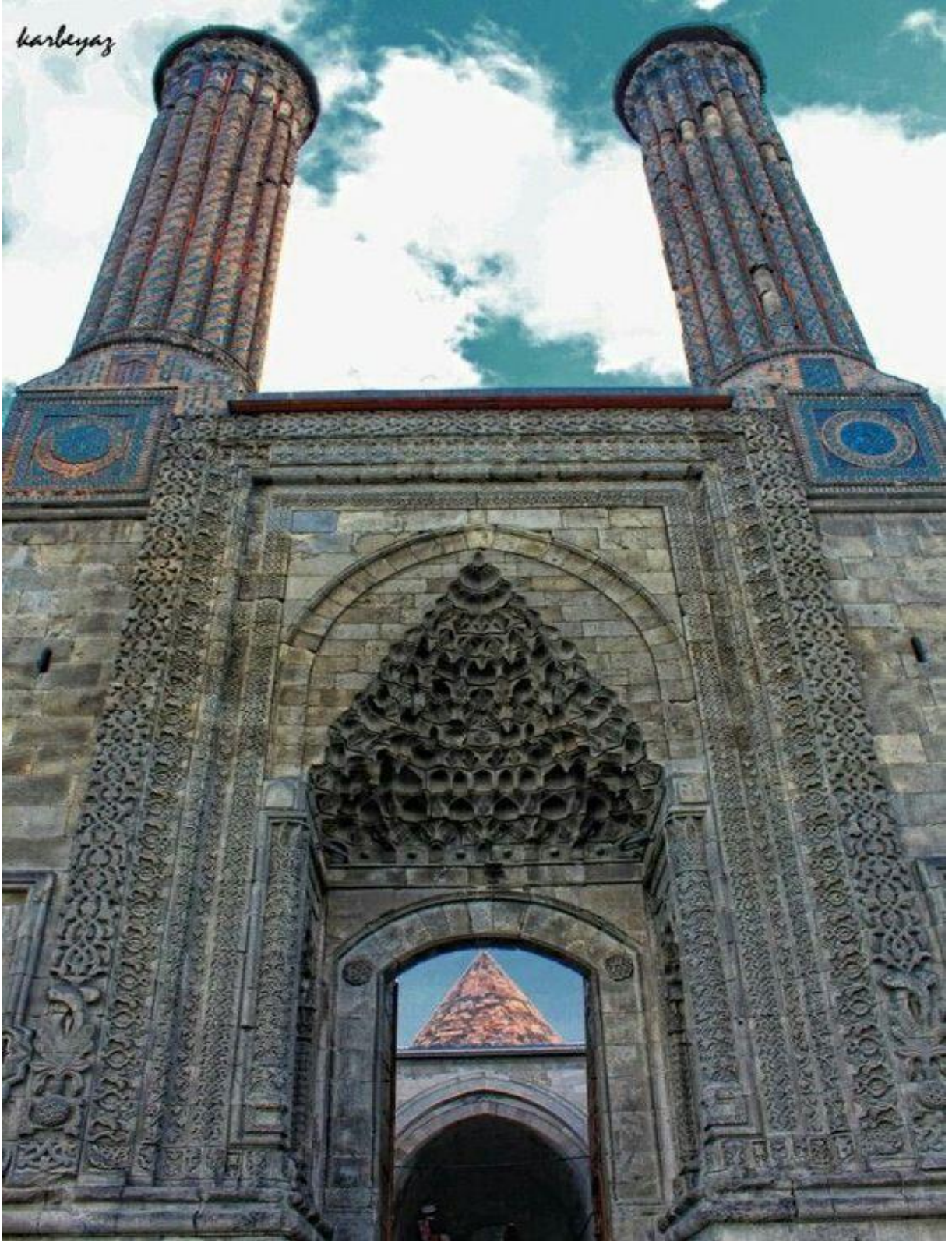
Ek 16. Merzifon Pervâne Bey Cami (Ulu Cami)

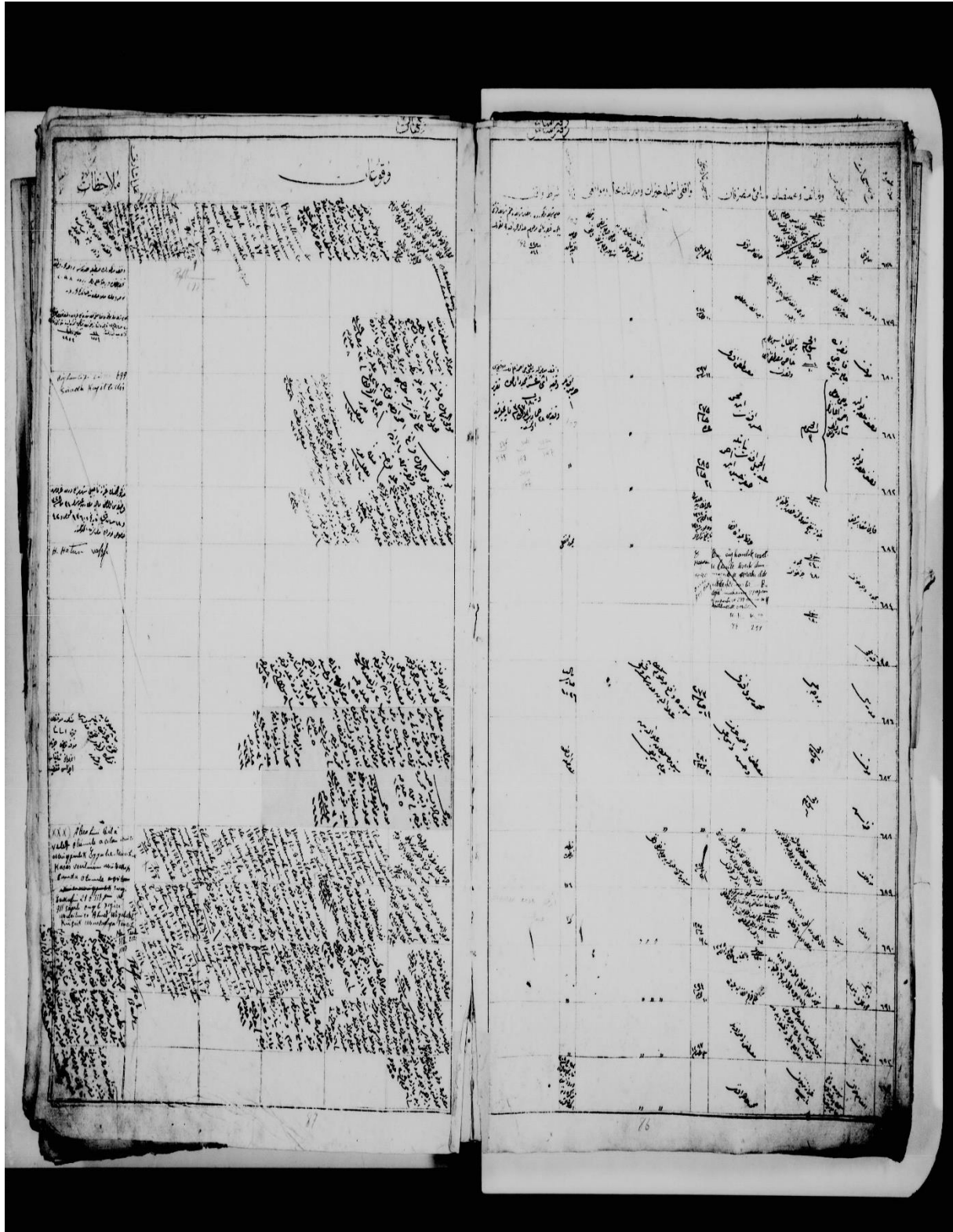
Ek 17. Erzurum Çifte Minereli (Hatuniye) Medrese

Ek 18. Erzurum Çifte Minereli (Hatuniye) Medrese'nin taç kapısı

Ek 19. Sinop Pervâne Medresesi ve Sinop Sultan Alâeddin Camii VGMA 203-00043 nolu defter kaydı

Ek 20. Sinop Sultan Alâeddin Medrese ve Camii'nin, VGMA 680-00133 nolu defter kaydı

KAYNAKLAR

A. Arşiv Kaynakları

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi

1.1. Ali Emîri Sultan Abdülhamid I Han Kataloğu (AE.SABH.I)

00325.22149.

1.2. İrâde - Meclis-i Vâlâ Kataloğu (İ.MVL)

129.03406.

328.00043.001.

1.3. Cevdet Evkaf Kataloğu (C. EV.)

135.06736.001.

477.24110.001

235.11709.001.

235.11709.001.

135.06736.001.

135.06736.001.

477.24110.001.

1.4. İbnü'l Emin Evkaf Kataloğu (iE. EV.)

23.02733.001.

41.04721.001

1.5. Ali Emîri Osman III Kataloğu (AE.SOSM.III)

66.05007.001.

31.02191.001.

1.6. İbnülemin Tevcihat Kataloğu (İE.TCT)

13.01550.001.

1.7. Bab-ı Asafî Dîvân-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d)

45.04468.

78.01571.

1.8. Cevdet Maarif Kataloğu (C.MF)

122.06098.001.

7.00341.001.

1.9. Cevdet Sıhhiye Kataloğu (C.SH)

9.00424.001.

16.00790.001.

1.10. Ali Emîri Mustafa II Kataloğu (AE.SMST.II)

21.02030.001.

1.11. Ali Emîri Mustafa III Kataloğu (AE.SMST.III)

358.28651.001.

5.00320.001.

53.03876.001.

28.01906.001.

1.12. Ali Emîri Süleyman Kataloğu (II AE.SSÜL.II)

31.03009.001.

1.13. Ali Emîri Mehmed IV Kataloğu (AE.SMMD.IV)

98.11503.001.

1.14. Cevdet Maarif Kataloğu (C.MF)

166.08289.001.

7.00341.001.

122.06098.001.

1.15. Cevdet Sıhhiye Kataloğu (C.SH)

9.00424.001.

16.00790.001.

1.16. Ali Emîri Mehmed IV Kataloğu (AE.SMMD.IV)

98.11503.001.

1.17. İbnülemin Vakıf Kataloğu (İE.EV)

41.04721.001.

23.02788.001.

41.04721.001.

1.18. Evkaf Mektubi Kalemi Kataloğu (EV.MKT)

498_00296.

40-00109.

2. Vakıflar Genel Müdürlüğü Vakıf Araştırmaları Arşivi**2.1. Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA)**

220-00085.

220-00010.

262_00083.

265_00011.

203-00043.

2899-00031.

680-00133

1653-00272.

665-00303.

262_00103

265_00011.

66/5/154.

2483_00040.

904-00100.

265-00185.

278-00012

320-0068.

220-00071.

B. Yayımlanmış Kaynaklar

- Abdî-Zâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, I-XII, haz. Mesut Aydın, Amasya 2004.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, I, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul 1973.
- Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, II, çev. Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yay., İstanbul 1973.
- Aknerli Grigor, *Okçu Milletin Tarihi*, çev. Hrant D. Andreasyan, Yeditepe Yay., İstanbul 1954.
- Aksarâyî, *Müsameretü'l- AHBÂR*, çev. Mürsel Öztürk, Ankara 2000.
- Alâaddin Ata Melik Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşâ*, çev. Mürsel Öztürk, TTK, Ankara 2013.
- Anna Komnena, *Alexiad*, çev. Bilge Umar, İnkılâp Yay., İstanbul 1996.
- Anonim, *Selçuknâme (Tarih-i Âl-i Selçuk der Anadolu)*, yay. Feridun Nafiz Uzluk, Ankara 1952.
- Anonim, *Selçukname*, çev. Halil İbrahim Gök, Fahrettin Coşkun, Atıf yay., Ankara 2014.
- Aynî, *İkdü'l-cümân fî târîhi ehli 'z-zamân*, I, Neşr. M. Muhammed Emin, Kahire 1987.
- Baybars Mansurî, *Zubdat al-Fikra fî Ta'rih al-Hijra*, Neşr. Donald S. Richards, Beyrut 1998.
- Bedüzzeman Firuzanfer, *Mevlânâ Celâleddîn*, çev. F. Nafiz Uzluk, M.E.B. Yay., İstanbul 1990.
- Ebû Abdullah Muhammed İbn Battûta Tancî, *İbn Battûta Seyahatnamesi*, I, çev. A. Sait Aykut, YKY, İstanbul 2000.
- Ebû Bekr İbn El-Zakî, *Ravzatü'l-Küttâb va Hadikatü'l-Elbâb*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.
- Esterabadî, *Bezm u Rezm*, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1990.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnamesi*, II/2, haz. Yücel Dağlı, Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2013.
- Evliya Çelebi, *Günümüz Türkçesiyle Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi*, Akkirman-Amasya-Belgrad-Gelibolu-Manastır-Özü-Saraybosna-Slovenya-Tokat-Üsküp, X/2, haz. Seyit Ali Kahraman, İstanbul 2010.
- Fahredden Irakî, *Lemaât- Parıltılar*, çev. S. Yetkin, İstanbul 1993.
- Georges Pachymérés, *Bizans Gözüyle Türkler*, çev. İlcan Bihter Barlas, İlgî Kültür Sanat Yay., İstanbul 2009.
- Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, II, Süryanice'den İngilizce çev. Ernest A. Wallis Budge, Türkçe çev. Ömer Rıza Doğrul, 2. Baskı, Ankara 1987.

İbn Bîbî, *el- Evâmirü'l- 'Alâ' iye fî'l- Umûri'l- 'Alâ' iye*, I-II, çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.

İbn Bîbî, *Anadolu Selçuki Devleti Tarihi (İbn Bîbî'nin Farsça Muhtasar Selçuknâmesi'nden)*, çev. M. Nuri Gençosman, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

İbnü'l-Adîm, *Bugyetü't-taleb fî Tarihi Haleb*, (Seçmeler), çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 1982.

İbnü'l-Esîr, *El-Kâmil fî't-Târîh*, XIII, çev. Abdülkerim Özaydın, Bahar Yay., İstanbul 1995.

İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, XIII, çev. Mehmet Keskin, Çağrı Yay., İstanbul 1995.

Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnâmesi*, I, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Yay., İstanbul 1979.

Marko Polo, *Marko Polo Seyahatnâmesi*, II, Haz. Filiz Dokuman, Tercüman Yay., İstanbul 1980.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî, *Fîhi Mâ Fîh*, çev. Meliha Ülker Anbarcıoğlu, Ataç Yayınları, İstanbul 2007.

Mevlânâ Celâleddîn Rûmî, *Mektuplar*, çev. Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul 1963.

Mehmed Neşri, *Kitâb-ı Cihan Nümâ- Neşri Tarihi*, Faik Reşit Unat, Mehmet Altay Köymen, TTK Yay. Ankara 1949.

Niketas Khoniates, *Historia (Loannes ve Manuel Komnenos Devirleri)*, çev. Fikret Işıltan, TTK, Ankara 1995.

Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fî fûnûni'l-edeb*, Altınordu Devleti Tarihine Ait Metinler, Haz. W. De Tiesenhausen, Çev. İsmail Hakkı İzmirli, Maarif Yay., İstanbul 1941.

Sipehsâlâr Feridun B. Ahmed, *Hazreti Mevlânâ ve Yakınları*, çev. Ahmet Avni Konuk, Nşr. Tahir Galip Seratlı, Rûmî Yay., İstanbul 2006.

Simon de Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu 1245- 1248*, Daktav Yay., Antalya 2006.

Sıbt İbnu'l Cevzî, *Mir'âtüz-Zamân Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev. Ali Sevim, TTK, Ankara 2011.

Sultan Veled, *Divanı Sultan Veled*, Nşr. Feridun Nafiz Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara 1941.

Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, II, Cüz 5 (Selçuklular Kısmı), çev. Ahmed Ateş, T.T.K. Yay., Ankara 1999.

Reşîdüddin Fazlullâh-i Hemedânî, *Câmiü't-Tevârih*, (İlhanlılar Kısmı), çev. İsmail Aka, Mehmet Ersan, Ahmad Hasemipour Khelejani, TTK, Ankara 2013.

Urfalı Mateos, *Urfalı Mateos Vekayinâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162)*, çev. Hrant D. Andreasyan, TTK Yay., Ankara 2000.

Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk (Selçuklu Tarihi)*, haz. Abdullah Bakır, İstanbul 2009.

C. Araştırmalar

ACIDUMAN Ahmed, “Darüşşifalar Bağlamında Kitâbeler, Vakıf Kayıtları ve Tıp Tarihi Açısından Önemleri-Anadolu Selçuklu Darüşşifaları Özelinde”, *Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Mecmuası*, I/63, (2010), s. 9-15.

AÇIKEL Ali, “Tokat” XLI, *DİA*, İstanbul 2012, s. 219-223.

AKDAĞ Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, I, 1243-1453, Tekin Yayınevi, Ankara 1979.

AKGÜN Hüseyin, “Hıfzızâde Osman Fâik El-Amâsî (Ö. 1151/1738) ve “Şerhu Turafi'l-Erbaîni'l-ilevî Fî Şerhi Turuki'l Erbaîni'l-Alevî” Adlı Eseri” *Uluslararası Amasya Âlimleri Sempozyumu Bildiriler Kitabı – I/21-23*, (2017), s. 31-38.

AKPINAR, Turgut “Hüseyin Hüsâmeddin Yaşar”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 551-552.

AKÜN Ömer Faruk, “Mehmed Fuad Köprülü”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s. 471-486.

ALBAYRAK Meltem, “Çandarogulları Beyliği'nin Kuruluşu ve Osmanlı Beyliği ile Münasebetlerine Dair Bir Değerlendirme, *SKAD*, IV/7, (2018), s. 73-100.

ALTUN Ara, “Alay Hanı”, *DİA*, İstanbul 1989, II, s. 348-349.

APA KURTİŞOĞLU Gülay, “Anadolu Selçuklu Döneminin İki Minberi: Amasya Burmalı Minare Camii Minberinin Divriği Ulu Camii Minberiyle İlişkisi Üzerine”, *Tarihin Peşinde-Uluslararası Tarih ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 11, (2014), s. 93-126.

ARSLAN Muhammet, *Anadolu'da Selçuklu Çağı Cami ve Mescit Mimarîsi (Plân-Mimarî-Süsleme)*, (Erzurum Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum 2017, s. 90-91.

ASAN Hakan, “Devlet, Aşiret ve Eşkıya Bağlamında Osmanlı Muhacir İskân Siyaseti (1860-1914)”, *Göç Araştırmaları Dergisi*, II/3, (2016), s. 34-61.

AVCI Casim, “İbn Şeddâd”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 374-376.

AYDIN Filiz, Sinop Alaiye (Süleyman Pervâne) Medresesi, *Vakıflar Dergisi*, S. 10, (2006), s. 251-272.

AYDIN Remzi, “Sinop Alâeddin Camisi’ndeki Osmanlı İzleri”, *Sanat Tarihi Yazıları, Prof. Dr. Kerim Türkmen Armağanı*, s. 469-519.

AYKUT A. Said, “İbn Battûta”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 361-368.

BABİNGER Franz - Fuat Köprülü, *Anadolu’da İslâmiyet*, çev. Ragıp Hulusi, İnsan Yay., İstanbul 1996

BAKKAL Ali, “Mevlânâ’nın Filozof ve Tabip Dostları”, *Uluslar Arası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Bildiriler I, (2007), s. 25-29.

BAL Mehmet Suat, “Moğol İstilâsından Sonra Türkiye Selçuklu Devleti İçinde Çıkan Türkmen (Oğuz) İsyanları (1243-1262)”, *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, II/2, (2005), s. 60-68.

BAKIR Abdulhalik, Ali Gökçen “Osmanlı Öncesi Dönemde Tokat, Amasya, Kastamonu ve Çorum Şehirleri”, *OTAD*, III/1, (2019), s. 52-112.

BAKTİR Mustafa, “Suffe”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 469-470.

BAŞCI Vahdeddin, “Bir Medeniyet Kurumu Olarak Vakıflar ve Sosyal Hizmet Kurumları”. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, IX/1, (2007), s.1-5.

BAYRAM Sadi, “Merzifon’da Bilinmeyen Bir Türbe "Künbet Hatun”, *IX. Türk Tarih Kongresi Bildiriler Kitabı*, S. III, (1981), s. 1355-1361.

BAZIN Marcel, “Kazvin”, *DİA*, XXV, Anlara 2002, s. 154-155.

BEKSAÇ A. Engin, “Kayseri”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 103-105.

BELGE Hadi, *80 Numaralı ve (H. 1296-1301-M. 1878-1884) Tarihli Tokat Şer’iyye Sicil Defteri’nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yakınçağ Tarihi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi) Niğde 2002,

BEYGU Abdürrahim Şerif, *Erzurum Tarihi, Anıtları, Kitâbeleri*, Bozkurt Basımevi, İstanbul 1936.

BİLGE Mustafa L., “Hürmüz”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 497-498.

BİLGİN Orhan, “Cüveynî”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 140-141.

-----, "Fahreddîn-i Irakî", *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 84-86.

BİRBİÇER Ali, *Osmanlı Tarihlerinde Selçuklularla İlgili Bilgiler*, (Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi), İstanbul 2014.

BOZKURT Nebi, “Medrese”, *DİA*, XXVIII, Ankara 2003, s.323-327

CAHEN Claude, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 2002.

-----, *Osmanlılardan Önce Anadolu’da Türkler*, çev. Yıldız Moran, E Yay., İstanbul 1979.

CEYLAN Mehmet Akif, “Coğrafi Perspektiften Miryokefalon Savaşı’nın Yeri ve Konya Bağirsak Boğazı”, *USAD*, S. 5, (2016), s. 69-94.

ÇAYIRDAĞ Mehmet, “Kayseri’de Pervâne Bey Medresesi”, *Vakıflar Dergisi*, 26, (1997), s. 225-236.

-----, “Kayseri’de Kitâbelerinden XV. ve XVI. Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 13, (1981), s. 536–550.

-----, “Kayseri’nin Danişmendli ve Selçuklu Dönemine Ait Tarih Kaynakları (Sikkeler, Kitâbeler, Vakfiyeler)”, *Şehir Kültür Sanat Dergisi Yay.*, S. 25, (2019), s. 29-35.

-----, “Kayseri’de Selçuklu ve Beylikler Dönemine ait Bazı Kitâbe ve Mezartaşları”, *İ.Ü. Edb. Fak. Tarih Dergisi*, S. 34,(2011), s. 495-532.

Züriye Çelik, *Moğol İstilâsı ve Türkiye Selçuklu Devleti*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Ortaçağ Tarihi Bilim Dalı, Yayınlanmış Doktora Tezi), Konya 2014.

ÇETİN Nurullah, “Pervâne Muînüddin Süleyman Moğol Casusu Mıydı?”, *Pesa Uluslar Arası Sosyal Araştırmaları Dergisi*, III/1, (2017), s. 1-5.

ÇETİNEL Hasan, “İbn Saîd El- Mağribî’nin Kitâb El-Coğrafya’sından Anadolu’ya Dair Anekdotlar”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergis*, XLVIII,(2019), s. 581-588.

ÇITAK Mesut, “Muînüddin Süleyman Pervâne Döneminde Tokat”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, III/1, (2020), s. 73-89.

ÇİNİ Nihat, *Pervâneoğulları Beyliği*, (Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sinop ?, s.11-19.

ÇOLAK Ridvan, *Selçuklular Döneminde Mevlânâ Ailesinin Devlet Bürokratları İle İlişkileri*, (Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Afyonkarahisar 2012.

ÇUBUKCU Asri, “İbn Abdüzzâhir”, *DİA*, XIX, İstanbul 1999, s. 289-291.

-----, “Baybars”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 220-221.

DEĞİRMENÇAY Veyis, “Sadr-i Konevî ve Anadolu Selçuklu Emîrlere Mersiyesi”, *Atatürk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 54, (2015), s. 29-42.

-----, “Sultan Vele”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 521-522.

DENİZ Bekir, “Alay Han”, *Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları*, T.C Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, (2007), s.73.

DEMİRCİ Mustafa, *Beytü'l-Hikme, Kuruluş, İşleyiş ve Etkileri*, İnsan Yay., İstanbul 2016

DEMİR Mustafa, “Türkiye Selçuklu Şehirlerinde İmarat Kurumları ve Vakıflar”, *Vakıflar Dergisi*, S. 27, (1998), s. 41-45.

DEMİRCİ Mehmet, Sadreddin Konevî İle Mevlânâ Celâleddîn'in Münasebetleri Hakkında”, *Selçuk Dergisi*, IV, (1989), s. 57-68.

DEMİRLİ Ekrem, “Sadreddin Konevî”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 420-425.

DOĞANCI Kamil, Recep Altın, “Strabon’a Göre Antikçağda Amaseia ve Çevresi”, *Karadeniz Araştırmaları*, XV/58, (2018), s. 1-25.

DURUKAN Aynur “Anadolu Selçuklu Sanatında Kadın Bâniler”, *Vakıflar Dergisi*, XXVII, (1998), s. 15-36.

EFE Zehra, “Türkiye Müze ve Türbelerindeki Mumyaların Tarihi ve Bugünkü Durumları”, *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 34, (2015), s. 279-292.

EKİCİ Kansu, “Anadolu Selçukluları’nda Türkmen İsyanlarının Nedenlerine İlişkin Tespitler”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 13, (2005), s. 89-102.

EROĞLU Haldun, “XV. Yüzyıl Tabiblerinden Şerafettin Sabuncuoğlu ve Amasya Dârüşşifâsı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, X, Ankara 2000, s. 147-156.

ERTUÇ Hüseyin, *İslâm Hukuk Tarihinde Vakıflar İle Batı Kültüründeki Benzeri Kurumların Karşılaştırılması*, (Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi), Erzurum 2007.

ERTUĞRUL Ali, *Anadolu Selçukluları Devrinde Yazılan Bir Kaynak: Niğdeli Kadı Ahmed'in el-Veledü 'ş-Şefik Ve 'l-Hâfidü 'l-Halîk'i*, I, (Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı Doktora Tezi), İzmir 2009,

-----, "Niğdeli Kadı Ahmed", *DİA*, III/2, Ankara 2003, s. 355-356.

ERYAVUZ Şebnem, "Kervansaray", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s.299-302.

EŞEMENLİ Deniz, "Alâeddin Camii ve Medresesi", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 328-329.

EYİCE Semavi, "Burmali Minare Camii ve Türbesi", *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 444-445.

FİDAN Sevinç Özgen, *Kayseri Ser'iyne Sicilleri'nde Adı Geçen Yapılar (Günümüze Ulasan ve Ulasamayan Yapılar)*, (Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Kayseri 2007.

GEDİK Ahmed, "Candaroğlu Celâleddîn Bayezid Dönemine Ait İki Kitâbeye İlişkin Tashihi Gereken Bazı Hususlar" *İstem*, V/9, (2007), s. 209 – 218.

Gordlevski, V., *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev. Azer Yaran, Onur Yay., Ankara 1988.

GÖDE Kemal, *Halil Edhem (Eldem) ve Kayseri Şehri*, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri 2011.

GÖKSU Erkan, "Türkiye Selçukluları Dönemine Ait İki Askerî İstilah: "Leşker-i Kadim" ve "Leşker-i Hadis" Tabirleri Üzerine", *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 14, (2011)s. 137-147.

-----, "Târîh-i Güzîde'ye Göre Rûm (Anadolu) Selçukluları", *Nüsha Şarkiyat Araştırmaları Dergisi (A Journal of Oriental Studies)*, VIII, 27, Ankara 2009,

GÖRÜR Muhammed, "Anadolu Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kataloğu", Ed. Hakkı Acun, *Anadolu. Selçuklu Dönemi Kervansarayları Kültür ve Turizm Bakanlığı Yay.*, (2007), s. 492.

GÖYÜNÇ Nejat, "Vakıf Tesisinde Devletin Katkısı (16. Yüzyıl İçinde)". *Osmanlı Araştırmaları*, 11, İstanbul 1991, s. 123-128.

GÜLDAL Fatih, *Fetihten Osmanlılara Kadar Sinop Şehri Tarihi*, (Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2007.

GÜNAY Hacı Mehmet, “Vakıf”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 475-479.

GÜNALAN Rıfat, “Selçuklu’dan Günümüze Erzincan Vakıfları”, *Uluslararası Erzincan Tarihi Sempozyumu*, (2019), s. 702,703.

GÜNDOĞDU Hamza, “Erzurum Çifte Minareli Medresenin Son Restorasyonunda Ortaya Çıkan Yeni Bulgular”, *Restorasyon Yıllığı Dergisi*, S. 10, (2015), s. 36-44.

GÜNER Ahmed, “Melik”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s.51-53.

GÜNEŞ İbrahim, “Memlûk Sultanı I. Baybars’ın 1277 Yılındaki Anadolu Seferi”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, XX/2, (2010), s. 343-360.

GÜRBÜZ Osman, “Erzurum Çifte Minareli Medrese’nin Yapım Tarihi ve Bânisi Hakkında Yeni Bir Yaklaşım” *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, S. 25, (2004), s.145-160.

HACIGÖKMEN Mehmet Ali, “Mecdüddin İshak”, *DİA*, III, Ek 2, Ankara 2019, s. 210-211.

-----, *Türkiye Selçuklu Devlet Adamları*, Çizgi Yay., Konya 2018.

İLGÜREL Mücteba, “Evliya Çelebi”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 529-533.

İNALCIK Halil, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Sosyal ve Ekonomik Tarihi (1300-1600)*, I, Eren Yay., İstanbul 2000.

KAFALI Mustafa, “Anadolu’nun Fethi ve Türkleşmesi”, *Erdem*, 22, Ankara 1996.

KAFESOĞLU İbrahim, “Alparslan”, *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 526-530.

KARADENİZ Hasan Basri, “Osmanlı Devleti’nin Beylikleri İlhak Siyaseti ve Dulkadirli Beyliği’nin İlhakı”, *Türkler*, IX, s. 914-934.

KALLEK Cengiz, “Müd”, *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 457-459.

KAYA Selim, “Şüleyman Şah II”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 105-108.

KAYADİBİ Fahri, “Hz. Muhammed’in Örnek Kişiliğinin İnsanlığa Yansıması”, *İstanbul Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi*, S. 6, (2002).

KAYAOĞLU İsmet, “ Vakfın Menşei Hakkındaki Görüşler”, *Vakıflar Dergisi*, S. 11, (1978), 11, s. 49-55.

-----, "Selçuklu Vakıflarına Genel Bir Bakış" *II. Vakıf Haftası*, Ankara 3-9 Aralık 1987, s.22-26.

-----, "Turumtay Vakfiyesi" *Vakıflar Dergisi*, 12, (1978), s. 91-112.

KAYALIOĞLU Filiz, *II. İzzeddin Keykavus ve Zamanı*, (Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Ankara 2006.

KAYAPINAR Levent, “Georgios Pachymeres”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 139-140.

KAYMAZ Nejat, “Anadolu Selçuklu Devleti’nin İnhitâtında İdare Mekanizmasının Rolü (I)”, *DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, II/2 (1964) Ayrı Basım, s. 91-155.

-----, *Pervâne Mu‘inü’l-dîn Süleyman*, DTCF Yay., Ankara 1970.

KELEŞ Mahmut Recep, “Ortaçağ İslâm Dünyasında Medreselerde Açılış Dersi Geleneği: Kayseri Pervâne Bey Medresesi Örneği” *Humanitas*, S. 4, (2016), s. 154-164.

KEMALOĞLU Muhammet, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Tarih Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi*, II/3, (2013), s. 1-32.

KESİK Muharrem, *Anadolu Türk Beylikleri*, Bilge Kültür Sanat Yay., İstanbul 2018.

-----, “Muînüddin Süleyman Pervâne” *DİA*, XXXI, İstanbul 2006, s. 91-93.

-----, “Pervâne”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 244.

-----, “Pervâneoğulları”, *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 245-246

-----, “Sâadeddin Köpek”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 392-393.

-----, *Türkiye Selçuklu Devleti Tarihi Sultan I. Mesud Dönemi (1116- 1155)*, TTK, Ankara 2003.

KILIÇ Mahmud Erol, “İbnü’l-Arabî”, *DİA*, XX, İstanbul 1999, s. 520-522.

KIZILKAYA Oktay, “Osmanlı Devleti'nin İskân Siyaseti ve Yerleşim Birimleri Üzerine Bir Değerlendirme”, *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 20. Yıl Özel Sayısı*, 9, (2012), s.361-378.

Ali Osman Koçkuzu, “Bedreddîn Aynî”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 271-272.

KONYALI İbrahim Hakkı, *Abideleri ve Kitâbeleri İle Erzurum Tarihi*, Erzurum Tarihini Araştırma ve Tanıtma Derneği Yay., İstanbul 1960.

-----, *Abideleri ve Kitabeleri İle Konya Tarihi*, Konya 2007

KOPRAMAN Kâzım Yaşar, “Baybars I”, *DİA*, V, İstanbul 1992, s. 221-223.

KRAMERS J. H., “Mu‘înü’-d-Dîn”, *İA*, VIII, MEB Yay., Ankara 1992, s. 556,557.

KÖPRÜLÜ M. Fuad, *Anadolu Selçukluları Tarihinin Yerli Kaynakları*, I, TTK, Ankara 1943.

-----, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Diyanet İşleri Başkanlığı Yay., Ankara 1976.

-----, “Vakıf Müessesesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekamülü”, *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), s. 1-35.

KÖYMEN Mehmet Altay, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi*, I, TTK, Ankara 1989.

KUŞ Ayşegül, “Henry John Van Lennep’e Göre Amasya”, *Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 11, (2016), s. 253-276.

KÜÇÜK Cevdet, “Erzurum”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 321-329.

KÜÇÜK İsmail, “Türk Devletlerinde Mali Yönetim -VIII. - XIII. Yüzyıllar Arası”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, IV, (2013), s. 223-224.

KÜÇÜKAŞCI Mustafa Sabri, “Konevî’nin Çağında İktidar-Sûfî Çevre İlişkilerine Dair”, *I. Uluslararası Sadreddin Konevî Sempozyumu Bildirileri*, Konya 2008, s. 183-193.

-----, “Müşrif”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 167-169.

KÜÇÜKDAĞ Yusuf, “Seyyid Mahmud-ı Hayranî ve Akşehir’de Seyyid Mahmud-ı Hayranî Manzumesi”, *İstem*, S. 3, Konya 2004, s. 63.

KÜÇÜKYILDIRIM Devriş, *Mevlânâ’nın Pervâne Mu‘înü’-d-Dîn Süleyman İle İlişkileri*, (Selçuk Üniversitesi, Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, Mevlânâ ve Mevlevîlik Araştırmaları Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Konya 2015.

KILIÇ Ümit, Abdulkadir Gül, “Osmanlı Devri Erzincan Vakıflarına Genel Bir Bakış”, *History Studies*, III/1 (2011), s. 165-182.

LOWRY Heath W., Feridun Emecen, “Trabzon”, *DİA*, XXXXI, İstanbul 2012, s. 296-301.

MADRAN Emre, “Ariflerin Menkıbeleri’nde Geçen Yapı İsimleri Üzerine Bir Deneme”, *Vakıflar Dergisi*, 10 (2006), 175-198.

MERÇİL Erdoğan, “Ârız” *DİA*, III, İstanbul 1991, s. 359.

-----, “Şahne”, *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s.292-293.

-----, *Türkiye Selçukluları'nda Meslekler*, TTK, Ankara 2002.

Miroğlu İsmet, “Erzincan”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 318-321.

ODABAŞI Zehra, " Celâleddîn Karatay'ın Hayatı ve Siyasî Kariyeri" *Tarihçiliğe Adanmış Bir Ömür Prof. Dr. Nejat Göyünç Armağanı*, Konya 2013, s. 575-579.

-----, *Selçuklu Devleti'nde Mühtedi Vakıfları: Celâleddîn Karatay Vakıfları Örneği*, (Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmış Doktora Tezi), Konya 2012.

-----, *Selçuklunun Son Veziri Sâhib Ata Fahreddin Ali ve Vakıfları*, Bilge Kültür ve Sanat Yay., İstanbul 2019.

-----, “Pervâneoğulları ”, *Anadolu Beylikleri El Kitabı*, Grafiker Yayınları, Ankara 2016, s. 380.

OKUR Emine, *Selçuklu Veziri Muînüddin Süleyman Pervâne ve Tokat'taki Külliyesi*, (Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sanat Tarihi Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi) Sivas 2021.

ORAL M. Zeki, “Durağan ve Bafra'da İki Türbe”, *Belleten*, XX, (1956), s. 385-410.

ORBAY Kayhan, “Vakıfların Bazı Arşiv Kaynakları (Vakfiyeler, Şer’iyye Sicilleri, Mühimmeler, Tahrîr Defterleri ve Vakıf Muhasebe Defterleri)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 39, (2005), s. 27-42.

ÖNGÖREN Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 441-448.

ÖNKAL Hakkı, "Selçuklular Devri Amasya Türbeleri", *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. IV, (1980), s. 185-240.

ÖZ Mehmet, “Merzifon”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 243-245.

-----, “Sinop”, *DİA*, XXVII, İstanbul 2009, s. 252-256.

ÖZ Mustafa, “Ahmed b. Abdülvehhâb Nüveyrî” *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 304-306.

ÖZAYDIN Abdülkerim, “Aynicâlût Savaşı”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 275-276.

- , “Dânişmendliler”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 474-477.
- , “Danişmend Gazi”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 467-469.
- , “el-Bidâye ve'n-Nihâye”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 131,132.
- , “İbnü'l İbrî”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 92-94.
- , “İbnü'l Esîr”, *DİA*, XXI, İstanbul 2000, s. 26-27.
- , “Kılıcarslan II”, *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 399-403.
- , “Melikşah”, *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 54-57.
- ÖZCAN Abdülkadir, “Bostancı”, *DİA*, VI, İstanbul 1992, s. 308-309.
- ÖZDEMİR İbrahim, *78 Numaralı Sinop Şer'iyye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, (Sinop Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yayımlanmış Yüksek Lisans Tezi), Sinop 2019.
- ÖZEN Firdevs, “İlhanlılar Devrinde Erzincan”, *Türk Tarihine Dair Yazılar*, II, Kerkük Çok Irak Değil Prof. Dr. Eşref Buharalı'ya Armağan, (2017), s. 523-541.
- ÖZGÜDENLİ Osman Gazi, “Moğollar”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 225-229.
- , “Reşidüddîn Fazlullâh-i el-Hemedânî”, *DİA*, XXXV, İstanbul 2008, s. 19-21.
- , “Târîh-i Âl-i Selçûk”, *DİA*, XL, İstanbul 2011, s. 72-73.
- , “Vakfiye”, *DİA*, XXXIII, İstanbul 2012, s. 189.
- , “Vassâf”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 558-559.
- ÖZTÜRK Nazif, “Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 521.
- , “Mütevelli”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 217-220.
- , “Moğollar”, *DİA*, XXX, İstanbul 2005, s. 225-229.
- , “Vassâf”, *DİA*, XLII, İstanbul 2012, s. 558-559.
- ÖZTÜRK Özhan , “Pontus: Antik Çağ'dan Günümüze Karadeniz'in Etnik ve siyasî Tarihi”, *Genesis Yayınları*, S. 2, (2011), s. 40-41.
- PARLA Canan, “Melike Hüdavend Hatun ve Türbesi”, IV. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, (2017), s. 149- 164.
- PAYDAŞ Kazım, “Mevlânâ Celâleddin'in Anadolu Selçukluları ile Olan Münasebetleri”, *Uluslar Arası Mevlânâ ve Mevlevîlik Sempozyumu*, Bildiriler I, (2007), s. 47-57.
- SABBÂĞ Abbas, Nebi Bozkurt, “Müstevfi”, *DİA*, XXXII, İstanbul 2006, s. 147-148.
- SEVGİ H. Ahmed, “Hüsâmeddin Çelebi”, *DİA*, XVIII, İstanbul 1998, s. 512.

SEVİM Ali, *Anadolu'nun Fethi Selçuklular Dönemi (Başlangıçtan 1086'ya Kadar)*, TTK, Ankara 1988.

SEYYİD Eymen Fuâd, "Mesâlikü'l-Ebsâr", *DİA*, XXIX, Ankar 2004, s. 265-266;

-----, "Çağrı Bey", *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 183-186.

-----, "İbnü'l Kalânîsî'nin Zeylû Tarihi Dımaşık Adlı Eserinde Selçuklularla İlgili Bilgiler I (H. 435-500= 1044/45-1106/07)", *Belgeler*, XXIX/33, (2008), s. 1-43.

-----, "Keyhüsrev I", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 347-349.

-----, "Keyhüsrev II", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 349-350.

-----, "Keyhüsrev III", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 351-352.

-----, "Süleyman Şah I", *DİA*, XXXVIII, İstanbul 2010, s. 103-105.

SOLMAZ Sefer, "Melik Gazi", *DİA*, Ek II, İstanbul 2016, s. 249-250.

SÖNMEZ Zeki, *Başlangıçtan 16. Yüzyıla Kadar Anadolu Türk-İslâm Mimarîsinde Sanatçılar*, TTK, Ankara 1989.

SUBAŞI Ömer "Türkiye Selçuklu Devleti'nde Güçlü Bir Kadın: Gürcü Hatun Tamara", *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, XIII/33, (2016), s.384-401.

SPULER Bertold, *İran Moğolları- Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, çev. Cemal Köprülü, TTK, Ankara 2011.

SÜMER Faruk, "Anadolu Selçukluları", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 380-384.

-----, "Kılıcarıslan IV", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s. 404-405.

-----, "Keykâvus II", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s.355-357.

-----, "Keykubad I", *DİA*, XXV, Ankara 2002, s.358-359.

-----, "Kösedağ Savaşı", *DİA*, XXVI, Ankara 2002, s. 272-273.

-----, "Mengüçüklüler", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 142-143.

-----, "Mesud I", *DİA*, XXIX, Ankara 2004, s. 339-342.

-----, *Oğuzlar*, DTCF Yay., Ankara 1935.

-----, "Ramazanoğulları", *DİA*, XXXIV, İstanbul 2007, s. 442-445.

-----, "Selçuklular", *DİA*, XXXVI, İstanbul 2009, s. 380-384.

-----, "Tuğrul Bey", *DİA*, XXXXI, İstanbul 2012, s. 344-346.

ŞAHİN İlhan, Feridun Emecen, "Amasya", *DİA*, III, İstanbul 1994, s. 1-4.

ŞAHİN M. Kemal, "Pervâne Muîneddin Süleyman ve Oğullarının Yaptırdığı Yapılar Üzerine Bazı Gözlemler", *İpek Yolu Dergisi*, Aralık Özel Sayı, (2007), s. 543-578.

ŞAHİN Musa, “Sosyal Değişmede Vakıfların Rolü”, *Sosyoloji Konferansları Dergisi*, S. 21, (1986), s. 121-232.

ŞAHİNOĞLU M. Nazif, “Bahâeddin Veled”, *DİA*, IV, İstanbul 1991, s. 460-462.

ŞEKER Mehmet, “Müsameretü'l-Ahbar’a Göre Anadolu Selçuklu Müesseselerine Bir Bakış”, *Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, III, (1988), s. 65-72.

ŞERBETÇİ Azmi, “Kudbüddîn-i Şîrâzî” *DİA*, XXVII, Ankara 2002, s. 487-489.

ŞEŞEN Ramazan, “Câmiu’t- Tevârîh”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 132-134.

ŞİMŞEKLER Nuri, “Ferîdun Sipehsâlâr”, *DİA*, XXXVII, İstanbul 2009, s. 260.

TANERİ Aydın, “Candar”, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 145-146.

-----, “Emîr-i Dad”, *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 130.

-----, “Hâcib”, *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s. 508-511.

TANMAN M. Baha, “Mahfil”, *DİA*, XXVII, Ankara 2003, s. 331-333.

TARIM ERTUĞ Zeynep, “İmaret”, *DİA*, XXII, İstanbul 2002, s.219-220.

TERZİ Mustafa, “Gulâm” *DİA*, XIV, İstanbul 1996, s.137-168.

TERZİOĞLU Arslan, “Bîmârîstan” *DİA*, VI, İstanbul 1992, s.163-178.

TUNÇ Zekiye, Arzu Özbek, “Sinop’ta Selçuklu Mirası”, *Sutad*, S. 48, (2020), s. 285-312.

TURAN Osman, “Selçuklu Kervansarayları”, *Belleten*, X/39 (1946), s. 471-497.

-----, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri, I, Şemseddin Altun-Aba Vakfiyesi ve Hayatı”, *Belleten*, XI/42,(1947), s. 197-235.

-----, Selçuklu Devri Vakfiyeleri, II, Mübârizeddin Er-Tokuş ve Vakfiyesi”, *Belleten*, XI/ 43, (1947), s. 423.

-----, “Selçuklu Devri Vakfiyeleri, III, Celâleddîn Karatay Vakıfları ve Vakfiyeleri”, *Belleten*, XII/45, (1948), s. 17-171.

-----, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslâm Medeniyeti*, Ötüken Yay., İstanbul 2009.

-----, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Yay., İstanbul 2004.

-----, *Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi*, Ötüken Yay., İstanbul 2003.

-----, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar, (Metin, Tercüme ve Araştırmalar)*, TTK, Ankara 1958.

TURAN Refik, *Türkiye Selçuklularında Hükümet Mekanizması (Vezir ve Divan)*, MEB, İstanbul 1995.

TURAN Şakir, “Moğollar’ın Anadolu’yu İstilas Sonrası Batı Anadolu’da Türkmen Tarzında Şekillenme”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 29, (2011), s. 185-194.

TÜKEL YAVUZ Aysıl, “Anadolu Kervansarayları ve Vakıflar”, *Vakıf Haftası Dergisi*, S. 11, Ankara 1994, s. 39-46.

ULUDAĞ Süleyman, “Hankah”, *DİA*, XVI, İstanbul 1997, s. 42-43.

UYAR Mustafa, “Bir Ortaçağ Anadolu Sûfisi Hakkında Yeni Bulgular: Aybek Baba Şeyh mi, Emîr mi?”, *Belleten*, LXXVIII/283, (2014), s. 879-890.

UYSAL Mehmet, “Tarihi Süreçte Kayseri Çarşısının Mekânsal Değişimi” *Türk-İslâm Medeniyeti Akademik Araştırmalar Dergisi*, S. 9, (2010), s. 69-82.

UZEL İlter, *Hayatı Kişiliği ve Cerrahi Aletleri İle Sabuncuoğlu*, Amasya Belediyesi Yay., Amasya 2014,

UZUNÇARŞILI İsmail Hakkı, *Anadolu Beylikleri ve Akkoyunlu, Karakoyunlu Devletleri*, TTK, Ankara 1969.

-----, *Osmanlı Tarihi*, I, TTK, Ankara 1988.

YAŞAR OCAK Ahmed, “Zâviyeler (Dinî, Sosyal ve Kültürel Tarih Açısından Bir Deneme)”, *Vakıflar Dergisi*, S. 12, (1978), s. 247-248.

YAVAŞ Doğan, “Çifte Minareli Medrese”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 311-312.

YAZICI Tahsin, “Deylem”, *DİA*, IX, İstanbul 1994. s. 263-265.

-----, “Cüveynî Şemseddin”, *DİA*, VIII, İstanbul 1993, s. 144-149.

YAZICI Tahsin, Mehmet İpşirli, “Ferrâş”, *DİA*, XII, İstanbul 1995, s. 408,409.

YILDIRIM Ömer, *1797–1798 Yıllarına Ait Tokat Ser’iyye Sicili’nde Yer Alan Belgelerin Sosyal ve Ekonomik Yönden Tahlili*, (Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, Yayınlanmış Yüksek Lisans Tezi), Samsun 2007.

YILDIZ Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze İslâm Tarihi*, VIII, Çağ Yay., İstanbul 1992.

YİNANÇ M. Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, İÜ Yay., İstanbul 1944.

YUVALI Abdulkadir, “Gâzân Han”, *DİA*, XIII, İstanbul 1996, s. 429-431.

YÜCEL Yaşar, Çandarogulları, *DİA*, VII, İstanbul 1993, s. 146-149.

-----, *Mesâlikü'l-Ebsâr'a Göre Anadolu Beylikleri*, Ankara 1991.

ZACHARIADOU Elizabeth A., “Sinoplu Gazi Çelebi”, çev. M. Akif Erdoğan, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XVI, (2001), s. 221-224.

